

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

Ex. A.

S. D. U.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1937: 1
FINANSDEPARTEMENTET

SOCIALISERINGS- PROBLEMET

II

HUSHÅLLSRÄKNINGENS PROBLEM
OCH FAKTORER

STOCKHOLM

1937

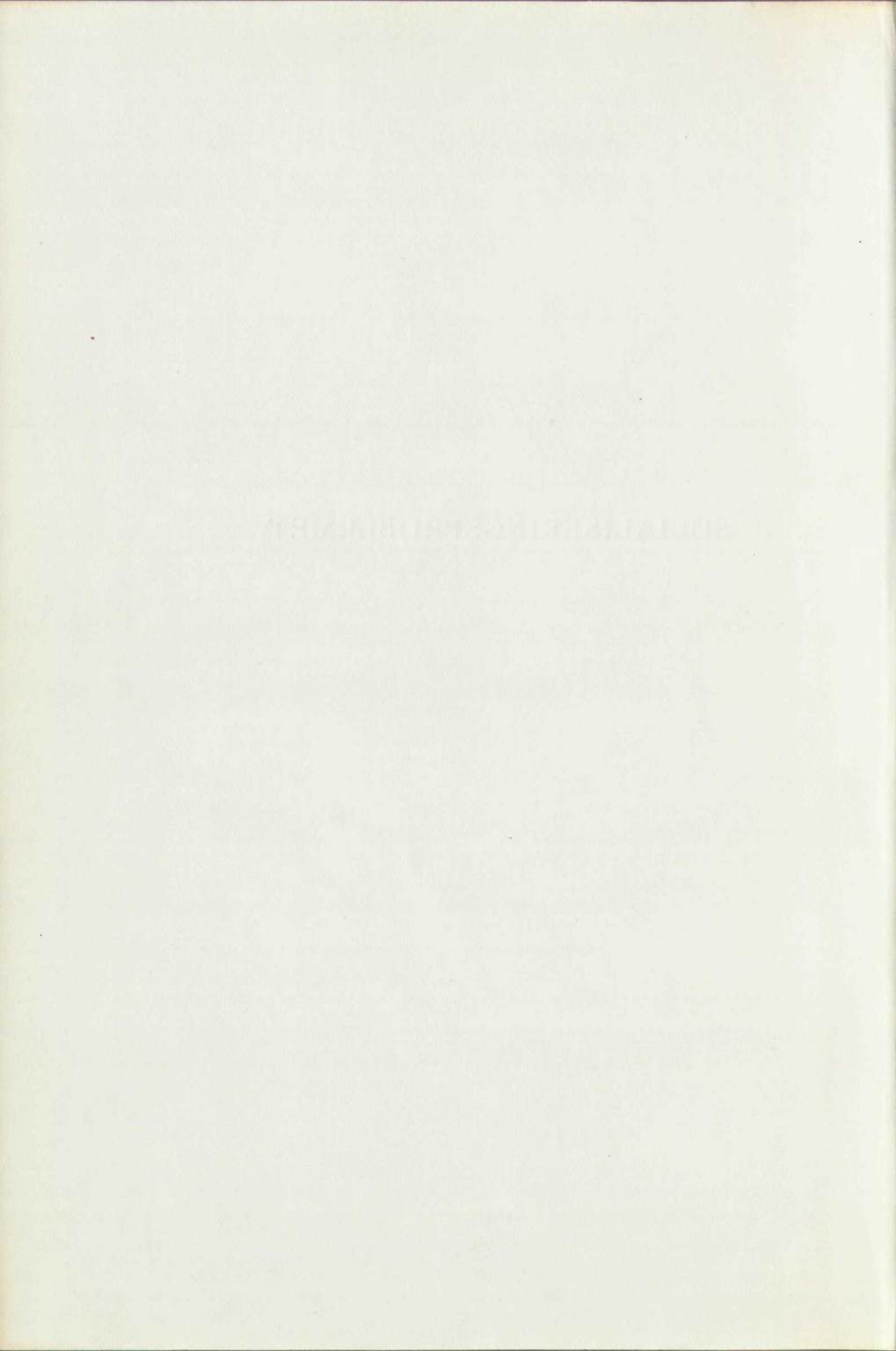
Statens offentliga utredningar 1937

Kronologisk förteckning

1. Socialiseringsproblemet. 2. Hushålls-
räkningens problem och faktorer. Tiden.
viij, 173 s. Fl. | 2. Socialiseringsidéer och socialiserings-
praxis i Sovjetunionen. 2. vij, 140 s.
Fl. |
|--|--|

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen av-
givits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet. Enligt
kungörelsen den 3 februari 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning
(nr 96) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

SOCIALISERINGSPROBLEMET

UTKAST TILL ETT PRINCIPBETÄNKANDE

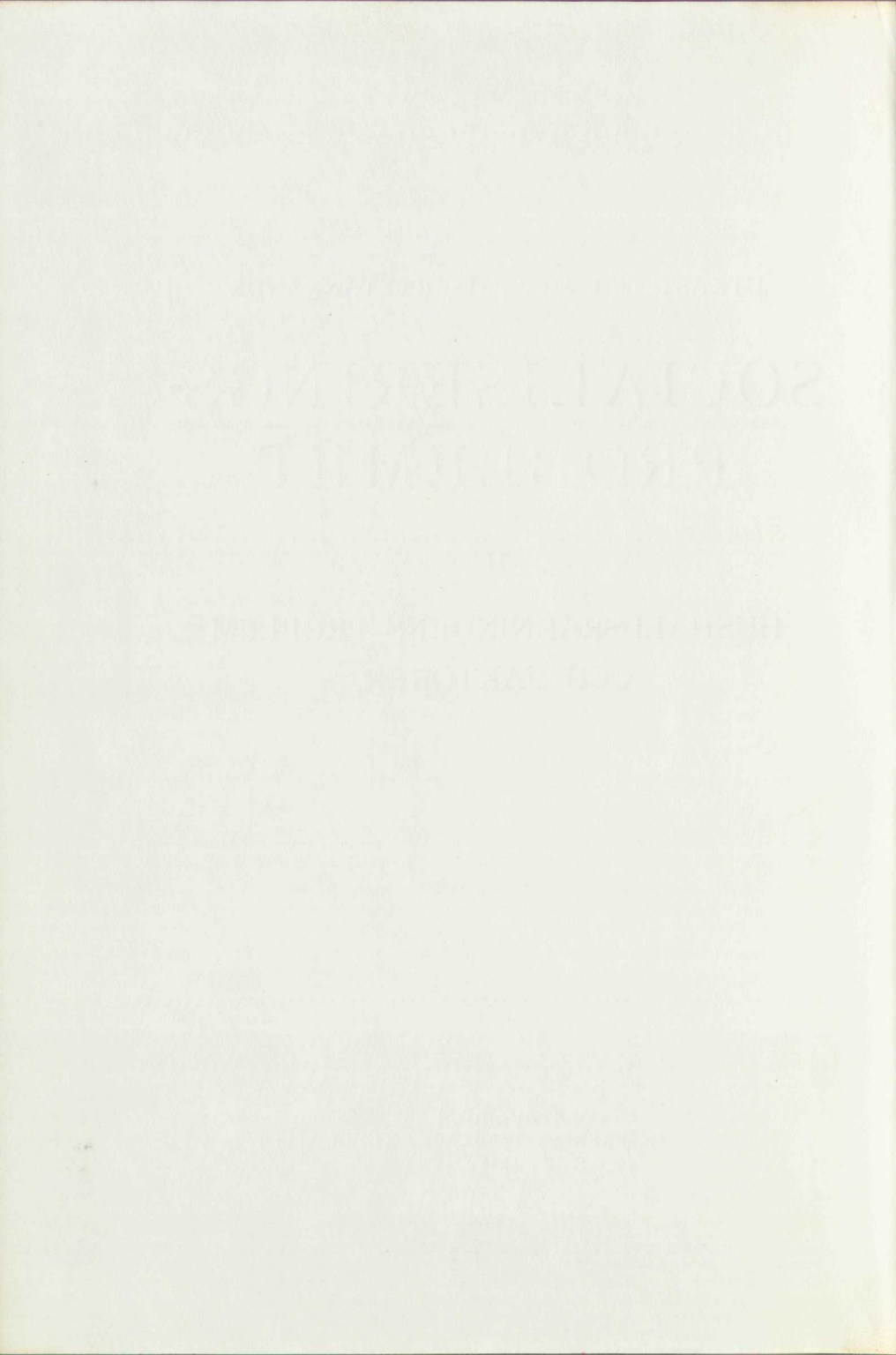
SOCIALISERINGS- PROBLEMET

II

HUSHÅLLSRÄKNINGENS PROBLEM
OCH FAKTORER

STOCKHOLM
TRYCKERIAKTIEBOLAGET TIDEN
1936

Förord.

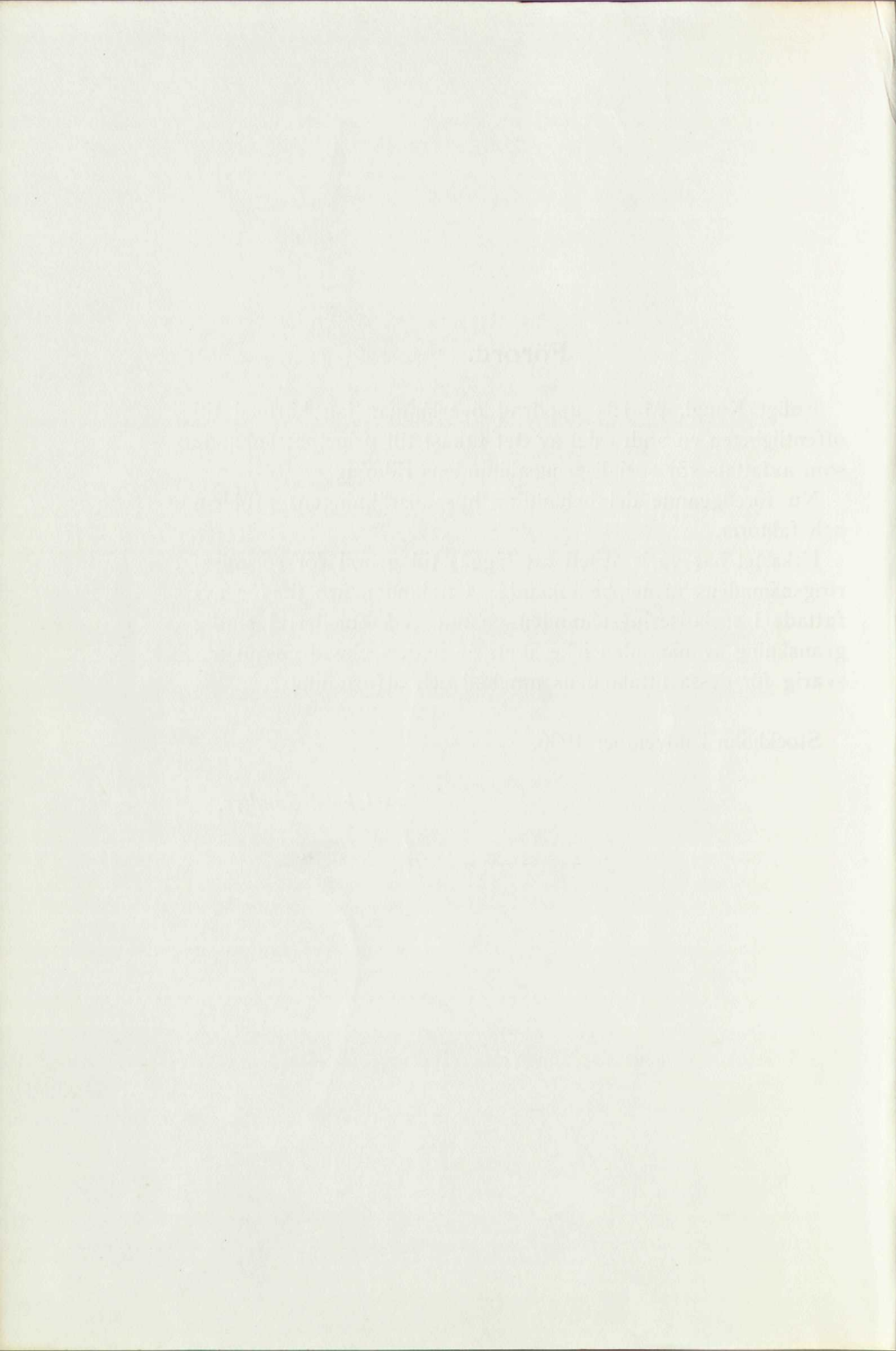
Enligt Kungl. Maj:ts uppdrag överlämnar jag härmed till offentligheten en andra del av det utkast till principbetänkande som avfattats för socialiseringsnämndens räkning.

Nu föreliggande del behandlar hushållsräkningens problem och faktorer.

Utkastet har varit avsett att läggas till grund för socialiseringsnämndens principbetänkande. Uttalanden äro därför avfattade i socialiseringsnämndens namn. Då emellertid slutlig granskning av nämnden icke skett är undertecknad ensam ansvarig för dessa uttalandens innehåll och utformning.

Stockholm i november 1936.

Rickard Sandler.

Innehåll.

	Sid.
Förord	V
 I. Prisbildning eller auktoritär reglering	 1
 II. Hushållsräkningens problem	 8
Inledning	8
Socialiseringskritik. Mises	10
Max Weber	12
Är hushållsräkningen en kardinalfråga för socialiseringen? ..	13
Naturalräkningen. Neurath	17
Tschajanov	22
Slutsatser	27
 III. Arbetskostnad och arbetslön	 29
Inledning	29
Utsugning och mervärde. Heimann	30
Nämndens uppfattning	34
Arbetskostnadsräkning. Leichters system	39
Kommentarer	52
Arbetsinkomst och arbetslön	56
Arbetsinkomst som differentialränta	57
Socialiseringsnämndens tidigare behandling av löneproblemet	58
Arbetslönen som fördelningsinstrument	63
Lönestegring och välstånd	70
Arbetslönen som kostnad och som inkomst	73
 IV. Kapital- och jordränteproblem	 76
Kapitalbegreppet	76
Socialiseringsnämndens tidigare behandling av kapitalränte- problemet	79
Kapitalräntan som "evig kategori"	82
Kapitalräntan som kostnadselement	88

	Sid.
Jordräntan	94
Jordränta och Gemeinwirtschaft	96
Slutsats	98
National- och världshushållning	98
Inom ett solidariskt folkhushåll	100
Slutsatser	103
V. Företagarvinst	105
Inledning	105
Socialiseringsnämndens tidigare behandling av problemet ..	107
Statsbanebetänkandet	108
Domänverksbetänkandet	112
Industribetänkandet	114
Företagarvinst i socialiserade företag	118
Företagarvinsten i enskilda företag	126
Enskild eller allmän risk	132
VI. Räntabilitetsprincipens räckvidd	136
Är räntabilitetsprincipen allmängiltig?	136
Räntabilitetens användbarhet	139
Odelbarhetens betydelse	140
Heckscher om räntabilitetsproblemet	141
De fasta kostnadernas problem	145
Gamla och nya kostnader	149
Räntabilitet och Wirtschaftlichkeit inom företagsekonomin ..	154
Halberstaedter	155
Självkostnadsräkning	158
Wirtschaftlichkeitsräkning	162
Några kommentarer	169
Mellanprodukter	172
Sammanfattning	173

I. Prisbildning eller auktoritär reglering.

Bland de socialiseringsproblem av allmän räckvidd och principiell betydelse, som i denna avdelning äro att behandla, är en grundläggande fråga den om *prisbildningens* roll i ett samhälle med socialiserad hushållning.

Omedelbart är det anledning här framställa en synpunkt, som äger tillämpning icke blott på detta utan på hela raden av socialiseringsproblem. Det är ett sedvanligt förfaringssätt, som man möter så gott som överallt i litteraturen, att socialiseringens olika principproblem diskuteras utifrån förutsättningen av en antagen total och uniform socialisering. Däremot har man i allmänhet uraktlåtit att anlägga diskussionen utifrån den förutsättning, som den svenska socialiseringsnämnden för sin del lägger till grund. Förkastar man både uniformitet och totalitet, förlorar självfallet en diskussion av den typ man vanligen möter mycket av sitt intresse. Dess betydelse är som förut antytts tankeexperimentets. För de tjänster sådana experiment kunna göra till problemernas klargörande vore det emellertid orimligt att skjuta åt sidan just den problemställning som efter nämndens mening är anpassad till verkliga eller sannolika samhällsförhållanden i vår egen tid.

Det är två förutsättningar, som på ett avgörande sätt skilja denna konkreta problemställning från de rent teoretiska tankeexperimenten:

1. Den socialiserade hushållningen tänkes inpassad i det historiskt uppvuxna samhället med dess många olika hushålls-

typer. Den socialiserade hushållningen förekommer därjämte själv i flera varianter.

2. Folkhushållet är icke tänkt som en sluten enhet. Det står i öppen växelverkan med andra, mer eller mindre kapitalistiska. Det folkhushåll, inom vilket vi ha att inpassa socialiseringens företeelse, ha vi alltså även att tänka oss inpassat i världshushållningen.

Den roll, tankeexperimentet med ett totalgenomfört socialiseringssystem inom en sluten samfällighet kan spela, är då endast den att söka tankemässigt reda upp ett problem utifrån starkt förenklade, för något visst problems rena analys valda förutsättningar. Endast såtillvida har nämnden användning för den principdiskussion som i litteraturen oftast förekommer.

Vi gå nu alltså först till den allmänna diskussionen av prisbildningsproblemet. Skall prisbildningen spela någon roll i det socialiserade samhället? Varför och vilken? Vilket annat alternativ kan man tänka sig?

Till en början må spørsmålet begränsas till *konsumtionens* område. Produktionsprocessen må förutsättas fullbordad. Det gäller att fördela de färdiga slutprodukterna för konsumtion. Produktionsfaktorernas område må vi beträda senare. Här är tills vidare icke tal om de kostnader som ligga bakom förbrukningsartiklarna.

Vilka äro då de "rena" alternativen?

1. *Det finns konsumtionsartiklar i överflöd.* Tio brödkakor och tre som vilja ha var sin. Då ha de ju bara att välja. Och förutsatt ensartad kvalitet bereder det valet inga bekymmer. Här befinner man sig jenseits problemet. Men också jenseits verkligheten. Obegränsad valfrihet i konsumtionen och obegränsat tillgodoseende av densamma, det är ett tillstånd som vi få förlägga till fantasiamhället Efter Behag. Det må inskjutas, att till och med i detta behagliga bara-ta-för-sig-samhälle fullkomligheten grumlas, om man går utanför konsumtionens område. Äro konsumtionsförråden icke i överflöd skänkta av en mild natur, så kan ju frågas: Varför nedlägga kostnader på

det, som ingen använder? Om icke själva producerandet i sig är ett nöje, så sticker ju oförnuftets bockfot fram även i denna lyckliga värld. Låt oss lämna den och återvända till vår egen.

2. *Konsumtionsförråden förefinnas icke allmänt i överflöd.* Kanske väl mycket av en sak men mestadels mindre än som kunde gå åt. I varje fall på några, kanske viktiga punkter, träder oss knapphetens problem till mötes: Hur få ett förråd att räcka till? Om de tio brödkakorna efterfrågas ej av tre utan av trettio? En primitiv lösning är *maktens*. De svagaste få bli utan. Av denna grova metod finnas tillräckligt kraftfulla rester kvar i samhällsordningen för att påkalla uppmärksamhet. Nutilldags äro de sällan nakna. De framträda omklädda i de samhällsekonomiska maktpositionernas betydelse. Även de äro ofta klädda i den allmänna prisbildningens dräkt. De finnas till bakom prisbildningsföreteelserna, mäktigt gestaltande dem.

Det finns en annan lösning: *den husfaderliga myndighetens*. Om de tio brödkakorna skola räcka åt alla, skär man dem i bitar och delar ut dem. Detta är ransoneringens metod. Vi känna den från kristiden, då husfaderns roll spelades av det allmännas kommissioner.

Men så finns den tredje lösningen. Det är *prisbildningens*. Genom att sätta ett pris på brödkakorna får man förrådet att räcka till — för dem som vilja betala priset. Härmed införas då två moment. Friheten till val efter egen värdering. Och begränsningen av denna frihet genom köpkraften. Prisbildningens system är en köpkraftshushållning på basis av konsumenternas egna värderingar.

Frågan är nu vilken metod som passar i en socialiserad hushållningsordning. Detta är en fråga om prisbildningens fördelar och brister. Men också en fråga om det andra alternativ, som vore att sätta i deras ställe. Och till sist ett val mellan alternativen.

Utesluter man som fantastisk föreställningen, att envar förser sig efter behag, utesluter man vidare konsumtionens anpassning till förråden via prisbildningen, så hamnar man i en mer eller mindre beslöjad *naturallhushållning*, innefattande en regle-

ring av konsumtionen. Får denna ej ske genom utövande av klassherravälde, så får den åvägbringas genom något organ för samfälligheten. Man får en myndighetsreglering i stil med kristidens kommissionsväsen. Mot prisbildningens i viss mening automatiska system står såsom huvudalternativet *den auktoritära regleringen*.

Till värderingen av prisbildningssystemet här blott ett par huvudpunkter.

På dess debetsida är att anteckna köpkraftsfördelningens betydelse. I den aktuella fördelningen av köpkraften inmänga sig verkningarna av den sociala maktfördelningen, som komma till uttryck i inkomstförhållandena. För socialiseringsproblems diskussion är det emellertid av vital betydelse, att man ej identifierar den faktiska prisbildningsprocessen med den, som skulle uppkomma under andra betingelser ifråga om den sociala maktfördelningen inom samhället. I den mån brister i prisbildningen äro beroende på dessa nu rådande betingelser och av dem härrörande inkomstskillnader vore det otillåtligt att överföra våra nutidserfarenheter på ett samhälle, inom vilket starka krafter äro verksamma till åstadkommande av en jämnare köpkraftsfördelning. Självfallet måste detta väga tungt i vågskålen vid en diskussion av prisbildningen ur socialiseringssynpunkt. De fördelar prisbildningen innesluter framträda nämligen i det sammanhanget med större klarhet och större styrka än i den samtida verkligheten.

På prisbildningens kreditsida är framförallt att uppföra den noggranna och smidiga anpassning den möjliggör efter de individuella, med nödvändighet skiftande värderingarna av konsumtionsbehoven och medlen att täcka dessa. Om möjligheten blir verklighet, bestämmes på ett avgörande sätt av köpkraftens förefintlighet. Ostridigt är, att vid ojämn inkomstfördelning i samhället konsumtionsförrådets utskiftande efter köpkraften måste leda till en föga rationell behovstäckning. Lika ostridigt är emellertid, att en myndighetsreglering av konsumtionen icke kan anpassas till den individuella smaken i samma utsträckning som kan ske via prisbildningen.

Ytterst bestämmes här valet av det värde man tillägger enskild frihet i fråga om konsumtionens gestaltande. Från nämndens förut angivna utgångspunkter måste ett avgjort företräde tillmätas prisbildningens metod. Den bör i själva verket kunna ur den allmänna behovstäckningens synpunkt fungera på ett långt ändamålsenligare sätt uti en socialiserad hushållningsordning med jämnare köpkraftsfördelning än den nu gör. Därmed blir ock slutsatsen, att prisbildningen ej i och med socialiseringen bör sättas ur funktion. Snarare bör den därvid sättas riktigt i funktion, såsom ett smidigt medel att tillgodose ett samfällt intresse, det att konsumtionen må gestalta sig efter konsumenternas egna önskningar.

Det är av betydande intresse att i detta sammanhang notera den reaktion mot ransoneringsmetoden, som så starkt gjort sig gällande efter kristiden. Varpå beror det att människorna med så allmän tillfredsställelse sågo kortsystemet försvinna? Hänvisningar till inkomstfördelningen räcker ej. Ty dess ojämnhet räcker än. Men trots densamma är det uppenbart, att människorna föredraga att täcka sina behov efter eget huvud, med alla brister både i fråga om huvudet och börsen. De föredraga det framför att låta sig pressas in i en ransoning. Detta tyder på, att de missförhållanden som följa ur den ojämna köpkraftsfördelningen måste vara starkt utpräglade — som de givetvis voro under krigstidens säregna förhållanden — för att ransoneringen skall framstå såsom det mindre onda. Att den för människor i gemen skulle te sig såsom något gott är åtminstone osannolikt.

Motsättningen automatisk kontra auktoritär reglering är icke absolut. Det förhåller sig alls icke så, att valet står mellan ett samhälle helt och uteslutande baserat på den automatiska ordningen och ett annat till hela sitt innehåll bestämt av en auktoritär.

Den nuvarande samhällsordningen är en blandning av båda. Inom den ram statshushållningen, resp. kommunalhushållningen innesluter, finnas en mångfald exempel på en konsum-

tionstäckning, som icke eller i underordnad grad regleras via priset. Denna hushållning — som man med beteckningen "Gemeinwirtschaft" velat åtskilja från näringslivets allmänna typ — avser ej blott tillgodoseende av s. k. kollektivbehov: försvar, hälsovårdsanstalter, samfärdselanstalter m. m. utan tjänar även den individuella hushållningen, såsom i fråga om skolväsen, sjukvård, emellanåt även beträffande det dagliga livets förnödenhetsartiklar.

Det finns all anledning tro, att i och med socialiseringens växande utrymme en än större konsumtion skall vara av prisbildningen oberoende. Men — och här uppdrages den avgörande skiljelinjen mellan nämndens uppfattning och den auktoritära planhushållningens idéer — detta kanske starkt vidgade område, inom vilket man ej betalar ett pris i förhållande till den individuella värderingen av varor och tjänster, det är dock inpassat i en samhällsekonomi, inom vilken prisbildningen allttjämt verkar.

Vi fråga oss nu till sist, hur saken ställer sig utifrån de mer konkretiserade förutsättningar som i början uppställdes. Den ter sig då ganska klar. Förefinnes socialiserad hushållning vid sidan av privatekonomisk, så kan man icke undvara priset som mätare å varors eller tjänsters värde i den nödvändiga växelverkan som då måste äga rum de olika hushållstyperna emellan. Detsamma torde man få anse gälla beträffande olika med varandra sidoordnade socialiserade hushållningstyper. I den mån ej en auktoritär reglering svarar emot ett påtagligt samfällt intresse bör efterfrågan å de socialiserade hushållens produkter få göra sig gällande via priset.

Enahanda bliva slutsatserna utifrån den andra förutsättningen. Ett folkhushåll, som genom införsel och utförsel står i växelverkan med andra, måste, då det ej vill sluta sig inom sig själv såsom ett ekonomiskt självtillräckligt produktions- och konsumtionsområde, acceptera prisbildningen i sina ekonomiska mellanhavanden på världsmarknaden. Detta leder till att även låta den spela in uti samhällets interna ekonomi. Att låta pris-

bildningsföreteelserna höra upp vid statsområdets gräns innebär ekonomiskt sett folkhushållets stängande. Att vid gränsen skära av prisbildningskedjan betyder att lösgöra prissättningen å in- och utgående varor från varje värdering i prisets form av dessa varors betydelse i den inhemska produktionen och konsumtionen. Det mellanfolkliga varubytets priser måste då bli mera godtyckliga och famlande. Och i byte mellan ett socialiserat och ett kapitalistiskt folkhushåll finge det senare lätteligen ett övertag i prissättningens större inre hållfasthet såsom en utfällning ur hela hushållningsprocessen.

Under de uppställda förutsättningarna kan socialiseringsnämnden, det är dess slutsats, icke räkna med prisbildningens avlägsnande och dess allmänna ersättande genom en form av auktoritärt reglerad naturalhushållning.

II. Hushållsräkningens problem.

Inledning. Den föregående framställningen höll sig uteslutande inom konsumtionens område. Den ställda frågan gällde prisets behövlighet och användbarhet för att fördela slutprodukterna till förbrukning på ett sätt som anpassar sig till konsumtionens egna värderingar. Utanför lämnades därvid med avsikt prisbildningens projektion bakåt inom produktionsprocessen: priserna å alla slags mellanprodukter och å produktionsfaktorerna. Hela kostnadssynpunkten uteslöts därmed — ehuru den skymtade fram — ur resonemanget.

Valet mellan prisbildning och auktoritär reglering får emellertid en fördjupad innebörd, om man utvidgar problemet att gälla hushållningsprocessen som helhet. Man bringas då in i de grundläggande spörsmål, som i tysk litteratur pläga presenteras under termen "*Wirtschaftsrechnung*" eller "*Kostenrechnung*" — den senare använd, om man vill begränsa sig till kostnadselementen. Vi kunna här använda termen *hushållsräkning*, resp. *kostnadsräkning*.

Vad det här gäller är i få ord uttryckt detta. Är det möjligt att bedöma, om man hushållar bra eller illa, utan att räkнемässigt kunna genomlysa hushållningsprocessens hela förlopp? Om ej, på vad sätt skall en sådan räknemässighet vinnas i hushållningen? Man ställes här inför frågan om att föra räkning över hushållningens resultat, vilket förutsätter en uppmätning av de kostnader slutprodukternas framställande drager. Detta upprullar frågan vad som bör medräknas i dessa kostnader och

spörsmålet om den betydelse en mer eller mindre "automatiskt" fungerande prisbildning skall tilläggas för att hålla reda, räknemässigt, på dessa kostnader. Man kommer sedan icke förbi problemet, huru hushållningens effektivitet skall göras mätbar. I fråga om kostnaderna blir det nödvändigt att vid sidan av *arbetskostnaderna* — som i varje slags kostnadsräkning så att säga anmäla sig själva — ägna särskild uppmärksamhet åt frågan, om man måste räkna med även andra kostnadselement; och därmed är man inne på den roll, som är att tillskriva *kapitalränta* och *jordränta*. Beträffande resultatet av hushållningen måste en diskussion av hushållsräkningens problem ställa under debatt frågan om *räntabilitet* och *produktivitet*.

Nationalekonomin opererar — för att nu hålla oss till allmänt gängse föreställningssätt — med de tre produktionsfaktorerna arbete, kapital och natur. Deras insatser i produktionsprocessen prissätts och ge därmed upphov till de tre traditionella inkomstarterna arbetslön, kapitalränta och jordränta. Denna prissättning bildar underlaget för köpkraften å ena sidan och för kostnads kalkylationen å andra sidan. Prisbildningen fortplantar sig bakåt från slutprodukterna till produktionsfaktorerna. Prissättningen å dessa gör sig samtidigt gällande i motsatt riktning såsom kostnadselement i färdigvarans pris. Inkomstbildningen blir en integrerande del av produktionsprocessen. Utan någon särskild fördelningsprocedur uppkommer köpkraftsfördelningen i och med att produktionsfaktorerna erhålla sin prissättning. Ur relationen mellan produkternas och produktionsfaktorernas priser — som skapar eller icke skapar företagervinst — framgår det, om hushållningen drives framgångsrikt eller ej. Så omsluter då prisbildningsprocessen hushållningens alla delar, reglerande vissa jämviktsbetingelser uti en städse rörlig hushållning.

Att uti en privathushållning av den kapitalistiska ekonomins typ den räknemässiga metoden har en fundamental betydelse behöver ej här diskuteras. Det kapitalistiska företaget i vår tid

vilar på bokföring. Det är i denna kriteriet på den hushållande verksamhetens framgång uppträder.

Men nu är frågan, vad en hushållsräkning spelar för roll inom en socialiserad hushållning. Å ena sidan, behövs den även inom denna? Å andra sidan, kan den genomföras? I så fall, hur skall räknemässigheten åvägbringas?

Detta är att ställa problemet om den socialiserade hushållningens *rationalitet*. Man möter i den moderna kritiken av socialismen den tankegången, att socialismen brister i betingelser för rationellt hushållande. Rationalitetens kriterium ser man därvid i räknemässigheten. Socialiseringen strandar på bokföringen. Här är kapitalismen överlägsen. Den är den rationella hushållningen.

*Socialiseringskritik.
Mises.*

Från sådana utgångspunkter anser sig *Mises (Die Gemeinwirtschaft)* kunna rikta ett dödshugg mot alla socialiseringsidéer. Hans resonemang är i korthet detta.

Först med en *räkning i pengar* (Geldrechnung) är grundvalen lagd för all hushållning med nyttigheter av högre ordning. Hade vi icke penningräkningen, vore allt producerande med användning av långvariga processer, vore alla längre "kapitalistiska" produktionsomvägar ett famlande i mörker. Även för ett socialistiskt samhälle är det utan vidare klart, att 1,000 l. vin är bättre än 800 l.; det kan också utan vidare träffa avgörande, om det hellre vill ha 1,000 l. vin än 500 l. olja. För att fastställa detta behövs ingen räkning, här avgör det handlande hushållssubjektets vilja. Men sen väl detta avgörande träffats, då börjar först den egentliga uppgiften för den rationella hushållsledningen: att på ekonomiskt vis ställa medlen i ändamålets tjänst. Det kan blott ske med hjälp av hushållsräkningen. Människan kan icke finna sig tillrätta i den förvirrande mängden av mellanprodukter och produktionsmöjligheter, om detta stöd felas. Hon stode rådlös inför alla frågor om metod och lokalisering (Standortsprobleme).

Naturalräkningen i en byteslös hushållning kan blott omfatta de konsumtionsmogna nyttigheterna. Den kommer alldeles till

korta ifråga om nyttigheter av högre ordning. Vilken möjlighet hade samhället att erfa, om det ena eller andra framställnings-sättet är fördelaktigare? För att finna den billigaste vägen måste det räkna. Denna räkning kan icke vara annat än en värderäkning, och räkna kan man icke utan att ha en räkne-enhet. Detta förmår den fria hushållningen, vari alla pris ha ett gemensamt uttryck, i pengar.

Ett exempel. Skall man eller skall man icke bygga en järnväg? Har man ingen möjlighet att bringa under ett gemensamt uttryck arbetstimmar av olika kvalitet, järn, kol, byggnadsmaterial av alla slag, maskiner och andra ting som byggandet och drivandet av en järnväg erfordra, så kan man icke genomföra någon räkning.

Kan man vidare genomföra avräkningar mellan olika grenar av den socialistiska hushållningen — man kunde tänka sig i analogi med olika delar av en kapitalistisk koncern? Detta är, menar Mises, totalt omöjligt, ty en självständig räknings-föring beträffande enskilda grenar av ett och samma företag beror uteslutande därpå, att det på marknaden utbildas priser för alla slag av använda nyttigheter och arbeten. Där fritt byte på marknaden felas, ges det ingen prisbildning, utan prisbildning ges det ingen hushållsräkning. Verkligt bytesförhållande ifråga om produktiva nyttigheter kunna blott uppkomma, då privat äganderätt råder beträffande produktionsmedlen. Varje steg, som för oss bort från privategendomen till produktionsmedel och från penninghushållningen, för oss också bort från den rationella hushållningen. Ut i ett socialistiskt samhälle blir varje ekonomisk förändring ett företag, vars lyckliga resultat (Erfolg) varken på förhand kan uppskattas eller ens sedermera retrospektivt fastställas. Allt blir ett famlande i mörker. Socialism är upphävande av hushållningens rationalitet.

Detta är ju betänkligt nog, även om man inte därtill befarar — såsom Mises antyder — att också tänkandets rationalitet och logik då ginge all världens väg. ("Historiskt har den mänsk-

liga rationalismen vuxit upp ur hushållningen. Skall den över huvud kunna hålla sig, om den uttränges ur denna?”).

Max Weber. Även *Max Webers (Wirtschaft und Gesellschaft)* filosofiskt djupare nående analys ställer socialismen inför frågan om bevarandet av den i kapitalismen uppnådda rationaliteten. Men han gör åtskillnad mellan materiell och formell rationalitet. Den formella rationaliteten framträder i det exakt räknemässiga. Dess betingelse ligger i måttet av tekniskt möjligt och faktiskt använt räknande. Den materiella rationaliteten hänger därmed på den faktiska försörjning av människorna, som möjliggöres genom ett visst ekonomiskt orienterat socialt handlande. Nu gå, menar Weber, materiell och formell rationalitet oundvikligt och i vittgående grad isär; denna grundläggande och till sist ofrånkomliga irrationalitet i hushållningen är en av källorna till all ”social” problematik, i all synnerhet till socialismens.

Räkandet sker lättast i pengar, närmare bestämt i formen av en *kapitalräkning*, som skattar och kontrollerar förvärvschanser och förvärvsresultat genom att jämföra penningbeloppet av å ena sidan samtliga i företaget använda produktionsfaktorer (Erwerbsgüter) och å andra sidan penningbeloppet av det i företaget åstadkomna produktionsresultatet. Det balanskonto, som utvisar förändringen i värde av det använda kapitalet, utvisar därmed, om hushållningen drives med framgång eller ej.

Detta i betydelse av formell rationalitet. Den materiella existerar för honom blott, då utan hänsyn till vinst eller förlust människorna försörjas med nyttigheter, då man blott ser på behovstäckningen och genom hela den samhällseliga organisationen, framför allt fördelningssystemet, eftertraktar restlöst genomförande av vissa försörjningsprinciper. Den formella rationalitet, som allena opererar med begreppen vinst och förlust, konstaterad genom kapitalräkningen, är den högsta räknemässiga rationaliteten, och den är uppnådd med den kapitalistiska hushållningsordningen.

Som motpol därtill kan uppställas en planhushållning med

naturalräkning. Denna hushållning går under strävandet efter materiell rationalitet förlustig möjligheten att i sin ekonomi tillämpa den formella rationaliteten. Denna är nämligen knuten till vissa betingelser, av vilka den första är förekomsten av en marknadskamp mellan autonoma hushåll. Penningpriserna, som användas för mätningen, äro kamp- och kompromissprodukter, frambragta av maktkonstellationer. Även Weber gör sålunda förekomsten av en marknad till huvudbetingelse. Då han i sin undersökning utgår från en marknadslös socialisering, kommer han till slutsatsen, att den socialistiska hushållningen är rationellt omöjlig. Detta ytterst beroende på att formell och materiell rationalitet icke kunna förenas. Socialismens problem skulle alltså höra till de olösliga.

Frågan om hushållsräkningen är alltså ställd som en verklig kardinalfråga för socialiseringen. Dess betydelse blir icke mindre för det kritiken ensidigt inriktat sig på ett extremt fall: den naturalhushållande planekonomin. Spörsmålet har sin tillämpning på alla former av mera utvecklade hushållning, socialistisk eller icke. Innan den diskuteras för den ena eller andra typen av socialisering, äro därför några allmänna reflexioner här på sin plats. De göras i nära anslutning till frågans behandling av *Otto Leichter (Die Wirtschaftsrechnung in der sozialistischen Gesellschaft)*.

All ekonomi har till utgångspunkt det faktum, att människa ha att tillgodose alltfört återkommande behov och därvid måste hushålla med ett förråd av frambragta och bearbetade nyttigheter. De nyttigheter som skapas under en produktionsperiod förbrukas, och de återkommande behoven nödgä människan till en ny produktionsperiod, så att hela det ekonomiska livet blir ett kretslopp av produktion och konsumtion. Varje frambringande eller förarbetande av nyttigheter har till förutsättning vissa uppoffringar av arbetskraft och sakliga produktionsbetingelser. Varje behovstillfredsställelse är alltså att köpa ej blott med ett visst arbetsoffer utan ock med dispositionen av vissa nyttigheter. Att disponera dem för

Är hushållsräkningen en kardinalfråga för socialiseringen?

en användning utesluter deras disposition för annat bruk. Nationalekonomin har för denna sak präglat begreppet kostnad.

Dessa kostnader äro kanske det enda gemensamma kännetecknet för alla hushållningsformer, för den enklast primitiva likaväl som för en socialistisk världshushållning. Människan måste alltid i sin hushållning eftertrakta att få en dräglig motsvarighet mellan medel och mål, mellan kostnad och behovstillfredsställelse. Men hon måste också sträva att så ordna sin ekonomi, att undan för undan förbrukade eller förslitna nyttigheter bli ersatta. Eljest råkar ekonomin i ett tillstånd av armod och sänkt avkastningsförmåga, som omöjliggör vidareproduktion, i synnerhet om nyttigheter förslösas, vilka icke kunna efter behag förmeras. Särskilt i en komplicerad hushållning — sådan som den kapitalistiska och rimligtvis även varje där-efter kommande, förutsatt den bygger på ett ej mindre mått av arbetsfördelning och kapitalanvändning — där för framställning av konsumtionsmogna nyttigheter krävs ett otal av nyttigheter utav högre ordning, av produktionsmedel och mellanprodukter, är det nödvändigt att ha en ständig överblick över hushållets förråd och produktionsmedel. Det är i sista instans detta som är uppgiften för hushållningens räkneläggande, dess bokförande, att kunna vaka över att förbrukning och förslitning i hushållet bringas i samklang med nyproduktionen. Bokförandet måste vidare ge besked, huruvida under en viss hushållningsperiod hushållet blivit rikare eller fattigare, huruvida det frambragts tillräckligt ej blott för täckningen av det momentana behovet utan även för att täcka förslitningen. Det är med detta räkningsläggande hela hushållningen först får sin egentliga mening, den vore eljest blott ett bemödande på måfå att tillfredsställa ögonblickets behov. Hushållningens läggande under bokföring är förutsättningen för dess rationalitet.

Hushållsräkningen har ej samma betydelse för alla perioder och för alla ekonomiska stadier.

I en primitiv sluten familjehushållning, där medlemmarna av familjen producera blott för eget behov, har den självfallet

ej samma betydelse som den har i ett på arbetsdelning vilande varuproducerande samhälle. Räkningsoperationerna i den slutna familjehushållningen äro högst enkla och förtjäna mången gång ännu icke benämningen "räkning"; man går i sin ekonomiska verksamhet direkt på behovens tillfredsställande, brukar vad som förefinnes; är man ej mätt, får man jaga eller fiska mera.

Men i en hushållning, där varje hushållande subjekt framställer många nyttigheter av en sort för att byta till sig andra, är räkningsläggandet själfallet mycket viktigare och det ej blott av den orsaken, som visserligen är den närmast liggande, att kostnadsberäkningen blir den nödvändiga grundvalen för bytesförbindelserna. Ju fullkomligare produktionstekniken blir, ju mer arbetsdelningen fortskrider och ju mer produktionsprocessen för en nyttinghet sammanfogas av oändligt många små avsnitt i den ekonomiska proceduren, desto ogenomskinligare bliva hushållningsprocessens skilda sammanfogade förlopp, emedan det är otaliga faktorer som medverka vid kostnadsbestämningen å ena sidan och bestämningen av resultatets storlek å den andra.

Därtill kommer, att en rad arbeten och andra utgifter icke direkt ingå i den konsumtionsmogna eller salufärdiga enskilda produkten och kunna debiteras densamma utan måste beräknas i en totalsumma och repartiseras på ett antal produkter: allmänna omkostnader av olika slag. På ett sådant stadium av ekonomisk utveckling är möjligheten att bokföra dubbelt viktig, enär man eljest i en modern jättefabrik eller i det moderna folkhushållet skulle förlora varje överblick över vad produktionen ger.

Är nu detta resonemang tillämpligt även för ett socialistiskt samhälle?

Vi kunna — som förut angetts — bortse från den fantasiska föreställningen, att en socialistisk samhällsordning så att säga av sig själf, automatiskt, skulle föra med sig samhällets välsignande med över måttan stor rikedom i konsumtionsmedel. Det kan då först fastslås, att en socialistisk sam-

hällsordning likaväl som varje annan måste vara hushållsam. Föreställer man sig icke en hushållsordning med en produktivitet, som svämmas över, utan sätter man sig till en början före att uppehålla den kapitalistiska produktivetsnivån för att successive uppstiga till en högre, så är därmed frågan i själva verket avgjord, om i en socialistisk samhällsordning hushållsräkningen kräver sin plats eller icke.

Avgörande är, att kostnadsbegreppet förblir ett primärt sakförhållande, att även i denna samhällsordning arbetsresultat och behovstillfredsställelse måste ses i relation till användning av mänsklig arbetskraft och förbrukning av sakliga produktionsbetingelser. Kostnadslagens giltighet betyder emellertid nödvändigheten av en bokföring. Kostnadslagen innefattar strävandet efter högsta möjliga rationalitet.

Den fråga, som ställes av den socialistiska ekonomins motståndare, är emellertid som vi sett icke, om en hushållsräkning behövs i det socialiserade hushållet. Utan om den är möjlig. Den frågan innebär — framhåller *Leichter* uttryckligen — ingenting mer eller mindre än frågan om möjligheten överhuvud av en socialistisk hushållning.

Ty en hushållning, i vilken det ej är möjligt att jämföra offer och resultat med varann, att ej tala om dessas medvetna bringande i ett bestämt, önskvärt förhållande, är i själva verket orationell. En hushållning, som aldrig vet, huruvida den ej också med ringare utgift kunde erhålla samma mängd nyttigheter; en hushållning som icke vet huru mycket av resultatet produktionen förbrukar, huru mycket som måste reserveras för att täcka förslitning och för att utvidga produktionen, d. v. s. förbättra behovstäckningen; en sådan hushållning är på längden icke möjlig. Den måste inom kort bli bankrutt och sjunka ner i ett tillstånd av fullständig ogenomskinlighet.

Frågan om hushållsräkningen är möjlig eller ej uti ett socialistiskt samhälle är alltså en socialismens ödesfråga.

Sålunda ha vi, från en socialistisk ekonoms utgångspunkter, kommit till ett förbehållslöst instämmande med socialismens

kritiker ifråga om problemets fundamentala betydelse. Men även om hushållsräkningen behåller sin vikt, kunde ju tänkas, att hela problemet ter sig så annorlunda i en socialiserad hushållning, att även metoderna för dess lösning bliva av en principiellt annan art än i den kapitalistiska hushållningen.

Det antyddes i den nästföregående utvecklingen, att hushållsräkningens både roll och art växlar med olika skeden och hushållsformer. Så är i bondens naturalhushållning hushållsräkningen en ytterst förenklad företeelse. Är det månne tänkbart, att en socialisering, som till sin typ vore en jättelikt utvidgad naturalhushållning, kunde hålla räkning över sin hushållning på ett helt annat sätt än nu sker inom kapitalismens värld?

Naturalräkningen.

En sådan socialiseringstyp finnes. Teoretiskt är den utformad i *Neuraths* planeekonomi med naturalräkning. Ansatser till ett praktiskt förverkligande kunna påvisas inom den sovjetryska socialiseringen. Vi hålla oss här till *Neuraths* lärobyggnad. Även om denna planhushållning av andra grunder måste förkastas, lönar det mödan att analysera den ur hushållsräkningens synpunkt. Ej blott därför, att det är denna typ av socialisering — och endast denna — som varit skottavlan för de förut citerade kritikernas beskjutning. Utan framför allt emedan förutsättningarna för en mera antaglig socialiseringsbemästrande av hushållsräkningens problem därmed framstå klarare.

Här må då återges några huvudpunkter ur *Neuraths* försök att ersätta penningräkningen med en naturalräkning i sitt planhushållande samhälle. Hans ofta dunkla, emellanåt motsägelsebemängda utveckling hämtas ur artikeln *Wirtschaftsplan und Naturalrechnung*. (Archiv für Sozialwissenschaft.)

Neurath.

Han sammanfattar sin "lära om den socialistiska hushållningen" sålunda: Denna lära känner blott en enda hushållare — samhället — vilket utan vinst- och förlusträkning, utan

cirkulation av pengar — vare sig metalliska pengar eller arbetspengar — organiserar produktionen på grundval av en hushållningsplan, utan att lägga någon räkneenhet till grund, och fördelar människornas läge i livet (die Lebenslagen) efter socialistiska grundsatser.

Neurath förkastar sålunda varje penningräkning. Han framhåller i sin kritik, att till och med dess ivrigaste företrädare vanligen på något ställe medge, att penningräkningen icke alltid kan vara sista instans för det samhälleliga hushållsamhetsbedömandet; därmed tillstå de, att till och med för dem det ges en annan, sista instans, då penningräkningen icke är användbar. *Ludvig Mises* t. ex., som företräder meningen, att blott en penningräkning förmår ge grundval för produktionen, måste vid behandlingen av monopolföreteelsen fly från penningräkningen inför fallet produktionsminskning som verkan av monopolprispbildning. Då mäter han i stället med välståndet. Om man nu i monopolfallet förfogar över en välståndsräkning, som kan döma i högre instans än penningräkningen, då måste man ju alltid förfoga över den och kunna lägga samtliga ekonomiska förlopp under denna måttstock. Redan i den delvis centraliserade senkapitalistiska hushållningen förlorar penningräkningen mycket av sin autonoma karaktär. Förut fanns åtminstone skenet, att marknaden som en "utanförstående" makt så att säga "automatiskt" bestämde kostnader, vinster o. s. v. Men nu bliva i koncernerna priser på råämnen och halvfabrikat i avsevärd mån "godtyckligt" bestämda, uppdelningen av de allmänna omkostnaderna på koncernens företag sker likaledes konventionellt.

Uti dessa kritiska betraktelser finns åtskilligt värt att behålla i minne. Men som så ofta, kritiken är starkare än det positiva, som sättes i stället.

I Neuraths eget socialistiska system bygges produktionen icke upp på räkning med någon som helst enhet, inte ens med "arbetsbevis" (*Arbeitsscheine*) som grund.

Hur går det då till att träffa val mellan olika användning av

resurserna? Svar: i ett socialistiskt samhälle träffas detta avgörande av ett organ, som representerar "samfällighetens vilja", på samma sätt som den ensamme lantmannen gör det. Maktfaktorer av alla slag komma att bestämma beslutet, men det ges icke något medel att *räkna ut* hushållsamheten (die Wirtschaftlichkeit) av åtgärdernas och inrättningarnas totalitet. Samhället är att uppfatta som en enda person, den där inrättar sin hushållning planmässigt.

I det socialistiska samhällets hushållsplan saknas rent av någon enhet, till vilken allt kan hänföras. Man kan förete ett noggrant talmässigt fastställande av alla beståndsdelar i levnadsunderlaget (Lebensboden), man kan talmässigt bestämma beståndsdelarna i levnadsläget (Lebenslagebestandteile), men man kan aldrig reducera en sådan naturräkning på en enhet, aldrig räkna ut något "överskott". Icke blott för totalhushållningen men även för varje företag kan en sådan naturräkning uppställas, detta redan för att jämföra olika företags verknings-sätt (Wirkungsweise) med varandra; den är en teknisk räkning, som opererar så noga som möjligt med enheter av de mest olika slag. Inte heller denna räkning kan reduceras till en enda enhet.

Om man avlägsnar den för Neurath säregna terminologin och söker uttrycka resonemanget i mera gångbara ordalag är meningen denna. Liksom en jordbrukare utan att räkna om allt i pengar kan ha en bestämd uppfattning om hur mycket han in natura använder i produktionen och vad han in natura erhåller ur den, bör hela samhället — och därinom varje företag — kunna in natura ställa upp en räkning över de mängder av alla möjliga slag som gå åt för produktionen, och de mängder av alla slag som därur erhållas för konsumtionen. Men dessa mängder kunna icke summeras, då ingen gemensam nämnare finnes.

I stället för att nu alla olika kostnadselement uttryckas i priser, som kunna utan vidare adderas, och likaså alla produkterna i sina summerbara priser, skulle man få en uppställning av åt-

gången och resultatet i ett uttryck med lika många termer som man har olikartade saker att göra med. T. ex. det går åt:

x	arbetskrafter av slaget			A'
y	"	"	"	A''
z	"	"	"	A'''
x	material	"	"	M'
y	"	"	"	M''
z	"	"	"	M'''

Man erhåller i resultat:

x	varor	"	"	V'
y	"	"	"	V''
z	"	"	"	V'''

Som man förstår behövs det ett oerhört antal termer för att genomföra naturalräkningen i ett företag, att ej tala om hela samhället.

En sådan uppställning kan efter Neuraths tankegång göras i form av planförslag, mellan vilka samhällets vilja väljer. Eller i form av ett bokslut, med vilket resultatet kontrolleras. Frånsett genomförbarheten — vi återkomma till den saken — hur skall man då kunna bedöma, huruvida en enskild akt i hushållningen är mer eller mindre ekonomisk? Till exempel att anställa ett visst antal arbetare för att utföra ett visst arbete, att skaffa en viss maskin för en viss produktiv användning, att bygga en viss anläggning och icke en annan etc. etc. Härpå får man följande svar:

Ett enskilt företags hushållsamhet (Wirtschaftlichkeit) kan man i den socialistiska ordningen överhuvud ej få fram ur företagets räknepuppställning. Det var inte möjligt i den kapitalistiska ordningen heller. Huruvida ett visst företag drivet på visst sätt är för samhället mera ekonomiskt än om det drives annorlunda, kan blott avgöras därav, om det passar in i "den mera ekonomiska hushållsplanen" (in dem wirtschaftlicheren

Wirtschaftsplan seine Stelle findet). Ett företag kan t. ex. vara på bästa vis lett tekniskt och i stånd att stegra sin produktion, men ändock kan denna stegring vara oekonomisk, emedan man icke har bruk för den frambragta produkten, då den fabrik som levererar nödiga kompletteringsdelar alls ej är leveranskraftig nog. I den kapitalistiska ordningen uttryckes detta *till en del* däri, att varorna som så kommit till stånd icke finna avsättning. Detta marknadens omdöme *finns ej i den socialistiska hushållningsordningen*. Inom socialismen kan blott på grundval av sorgfälliga beräkningar och efter hörande av konsumentgruppen, arbetargruppen o. s. v. avgörandet fällas över en hel hushållsplan, varur sen avgörandet av ett enstaka företags hushållsamhet framgår.

I Neuraths socialiserade samhälle finns icke plats, efter vad han upplyser, för någon *kostnadsräkning* i den kapitalistiska kostnadsräkningens mening. Vem skulle, säger han, bestämma kostnaderna i den socialistiska hushållningen? Om jag föredrar 5 timmars arbete och framställningen av 5 enheter livsmedel framför 6 timmars arbete och 7 enheter livsmedel, bestämmas i den socialistiska ordningen blott genom fritt val, i det jag jämför den ena kombinationen av arbete och produkt med den andra. Men jag kan icke jämföra den första arbetsmängden med den första produktmängden och den andra arbetsmängden med den andra produktmängden och ställa de bägge differenserna mot varandra för att så finna den ena större än den andra.

Måttstocken på den enskilda ekonomiska aktens Wirtschaftlichkeit är sålunda själva hushållsplanen. Man torde kunna tänka sig saken sålunda: På basis av naturalräkning utan gemensamt prisuttryck göras alternativa hushållsplaner för folkhushållet i dess helhet — Neurath talar oförfärat om att ett "oändligt antal hushållsplaner självklart äro möjliga". Sedan samhället genom ett beslut accepterat någon av dessa hushållsplaner är allting "wirtschaftlich" som passar in i den, allting "unwirtschaftlich", som ej passar. På så sätt bör man fatta

uttalandet, att "hushållsplanens naturalräkning måste vara den penninglösa grundvalen för den socialistiska hushållsamhetsräkningen".

Föga är att förvåna sig över, att denna Neuraths naturalräkning blivit ett lätt byte för den icke-socialistiska kritiken. Mera att undra över är, att just detta socialiseringssystem kunnat av kritiken presenteras som socialiseringen. Mot de Neurathska idéerna står nämligen socialistisk kritik vid sidan av den icke-socialistiska. *Mises* och *Leichter* äro t. ex. alldeles överens därom, att ett verkligt genomräknande av hushållningsprocessens förlopp i alla dess leder, alla de icke konsumtionsmogna produkterna medtagna, utbytet mellan företag, som framställa och vidarearbeta halvfabrikat, icke kan ske på naturalräkningens grund, alldeles frånsatt den praktiska ogenomförbarheten i dess oerhörda långrandighet. I Neuraths föreställningsvärld säges det blott handla om ytterlederna i hushållningsprocessen, alltså material och konsumtionsmogna produkter. Det påpekas av *Leichter*, som det synes med fog, att de för konsumtion färdiga nyttigheterna uppenbara sig på ett "bord duka dig", där de stå uppställda för tilldelning. Likaså att Neurath alltid tar naturalräkningen som ett självklart enkelt faktum. *Hur* man skall räkna för att genomlysa en komplicerad hushållningsprocess och kontrollera förbrukningens täckande genom produktionen, det får man ingenstädes veta.

Tschajanov. Det är då av icke ringa intresse, att ett försök verkligen gjorts av en rysk forskare att uppställa ett slags naturalräkningssystem i samma mening som då Neurath talar om *teknisk* räkning med enheter av skilda slag. Var man hamnar, om man på allvar vill ersätta penningräkningen med ett system av in-naturaräkning ger *Tschajanov* en god föreställning om (artikel från 1920 i *Ekonomitscheskaja Jizn*).

Tschajanovs problem är att finna objektiva mått för ekonomiska företeelsers hushållsamhetsgrad (*Wirtschaftlichkeitsfaktor*). Anhängare av naturalhushållningen söker han fast-

ställa en objektivt mätbar "teknicitet" hos de olika hushållningsförloppen, men han räknar därvid med nödvändigheten att kunna jämföra olika ekonomiska processer, översättande dem i ett gemensamt uttryckssätt som kan ersätta den kapitalistiska hushållningens på priserna grundade räntabilitet. Han skjuter ifrån sig den verklighetsfrämmande föreställningen, att hushållningens naturaluttryck uppradade vid sidan av varandra skulle i sin totalitet kunna läggas under bedömning. Å andra sidan vill han ej acceptera räntabilitetens måttstock. Detta värderingssystem, menar han, saknas alldeles bland de storheter som förekomma i den socialistiska värderingen med naturaljämförelser. För att säga om våra anläggningar äro räntabla eller ej måste vi jämföra dem med sådana normer, vilka kunna anses som kriterier på ekonomisk värdesättning av den socialistiska produktionen, med andra ord, den inre-ekonomiska räkningsföringen allena kan ej ge oss en uppmätning av räntabiliteten i de ekonomiska balanserna, den uttrycker blott det uppnådda tekniska resultatet, vars nytta i hushållningen vi blott medelst något yttre normativt kriterium kunna värdesätta.

Ur detta krångliga uttryckssätt får man fram föga mer än att Tschajanov är på jakt efter något yttre objektivt nyttokriterium att sätta i stället för räntabiliteten d. v. s. kapitalräkningen.

Han ser en framkomlig väg och förebild i de danska kontrollföreningarnas metod att uttrycka den av en ko levererade mjölken som en funktion av det foder kon behöver. En ko som lämnar mer mjölk pr foderenhet är "mer produktiv", "mer ekonomisk". Här finner han en idé att utan någon penningräkning få fram olika företags avkastning och söker tillämpa den, till att börja med inom lantbrukets område.

Ursprungsfallet är emellertid synnerligen enkelt, då det är fråga om en enda funktionell storhet. Men är det fråga om att fastställa graden av ekonomi (Wirtschaftlichkeit) i ett lantbruk eller rent av ett industriföretag, så är den ekonomiska framgången funktionen av oändligt många sammanträffande enskilda processer. Dessutom ställes man icke blott inför pro-

blemet att jämföra likartad och likariktad ekonomisk verksamhet, man måste också kunna jämföra verksamhet av olika art, t. ex. om det är mera ekonomiskt att frambringa elektricitet på kalorisk väg än genom vattenkraft. De danska kontrollföreningarnas system skulle i bästa fall blott kunna sinsemellan jämföra elektricitetsverk med samma framställningsmetod. Hur löser nu Tschajanov detta problem, som han med all skärpa fixerar?

Först och främst måste man kunna mäta de enskilda kulturerna — alltjämt är det lantbruket han har i ögonsikte — inom en hushållsenhet. Man behöver alltså måttstockar för spannmålsodling, för boskapsskötsel o. s. v. Till den ändan måste man kunna ställa resultatet för en individuell produktionsenhet i relation till en samhälleligt fastställd gränsproduktivitetsnorm. Återigen en förebild ur det moderna lantbrukets praxis, extremitetberäkningens system: Ett djur av ideal beskaffenhet erhåller särskilda poäng för sina olika egenskaper, så att summan blir 100. Varje annat djur bedömes efter sina egenskaper, poängsatta i jämförelse med idealdjurets resp. egenskap. Denna summa ger då ett objektivt värde på varje enskilt djur.

Visserligen blir man betänksam — detta är *Leichters* omedelbara reflexion — i betraktande av den dubbla godtyckligheten vid fastställandet av idealpoängerna och vid poängjämförelsen med andra djur, inför tanken att överföra denna metod på hushållsräkningen i allmänhet.

Vi låta emellertid Tschajanov utveckla sitt system vidare: Om vi använda samma tankegång vid värdesättningen inom en folkhushållning, då ha vi i stället för de olika djurens byggnad enskilda produktionsgrenar och i stället för ett system av maximalpoäng ett system av samhälleliga gränsproduktivitetsnormer för nyttan, vilka normer centralt fastställas. Vi skulle t. ex. ha att genomföra en beräkning för jordbruket A utifrån en allmän för åkerbruk fastställd resultatkoefficient; därvid har betydelsen av slitning å byggnader, slitning å inventarier, annan förbrukning av material och bränsle antagits vara en fjärdedel av arbetets betydelse.

För att erhålla 1,000 spannmålsenheter har man använt:

Produktions- element	Gränsnorm för användning	Inom A använt	Proportion
Arbete	45,0	30,0	1,5
Förråd	120,0	90,0	1,3
Jord	11,0	8,5	1,3
Dragare och transport..	0,6	0,6	1,0
Byggnader	15,0	25,0	0,6
Inventarier	0,5	0,4	1,2
Material	1,5	1,0	1,5
Bränsle	0,03	0,03	1,0

Det allmänna poängtalet för jordbruket A:s resultat blir då:

$$\frac{1,5 + 1,3 + 1,3 + 1,0 + 1,1}{5} = 1,24$$

På liknande sätt behandla vi höskörd och trädgårdsprodukter, vilka vi i överensstämmelse med organisationsplanen tillskriva en fjärdedel av spannmålsodlingens betydelse, samt boskapsskötseln som tillägges hälften av spannmålsens betydelse. Sålunda erhålla vi ett uttryck för hela jordbruksföretagets allmänna resultat, om vi summera på följande sätt:

Produktionsgren	Resultat- koefficient	Koefficient för den speciella betydelsen	Summa
Spannmål	1,24	4	4,96
Hö	1,02	1	1,02
Trädgård	0,90	1	0,90
Boskapsskötsel	1,48	2	2,96
			9,48 : 8 = 1,23

Antas alltså gränsnormerna för alla produktionsgrenar till 1, så är resultatet av företaget A = 1,23.

Detta är Tschajanovs system för att mäta graden av ekonomi i den socialistiska hushållningen. Det bjuder, säger han, möj-

ligheter att mycket noga beräkna måttet av använt arbete och produktionsmedel i varje produktionsgren genom en jämförelse med deras användning i samma produktionssfär men i andra produktionsenheter. Detta system löser samma uppgifter som den gamla räkningsmetoden i den kapitalistiska hushållningen.

Tschajanovs system torde utgöra det mest genomtänkta försöket att konstruera en naturalräkningsmetod, som vilar på en genomförd räkning, icke som Neuraths på ett direkt totalbedömande av hushållningens hela mångfald.

En tämligen ingående kritisk analys av systemet har *Leichter* lämnat. Därur hämtas nedanstående anmärkningar. Systemet har till att börja med det svåra felet, att det i bästa fall blott kan jämföra inom en och samma produktionsgren. Detta grundfel kommer sig av att Tschajanov överhuvud blott har lantbruket för ögonen men dock menar sig också kunna meddelst sina objektiva faktorer jämföra olika produktionsgrenar med varandra. Därvid förbiser han, att de siffror han räknar med alltså äro blott relationstal, som framgå ur jämförelsen mellan ett konkret företag och ett idealföretag inom samma produktionsgren, varifrån de s. k. gränsproduktivitetsnormerna hämtats. Men vem har provat dessa normer? Och t. o. m. om dessa ideálnormer eller de minimimått, Tschajanov räknat med i exemplen härförut, skulle vara beräknade med all möjlig försiktighet, så handlar det dock om ett godtyckligt uppställande av en norm, vars oriktighet kunde bli skickelsediger för folkhushållet. Därtill en hel rad godtyckligheter inom ramen av dessa normer. Byggnader, inventarier etc., vad man i allmänhet räknar till regikostnader, sättas utan angivande av grunder lika — och vad menas här med "jord"? På dessa antaganden vilar koefficienten för produktionen A. Vidare: Varför just en fjärdedel för höskörd och trädgård vid sammanförandet av företagets olika produktionsgrenar? Allt detta är godtyckliga antaganden, som hölja produktiviteten i dunkel.

Här må vid sidan av *Leichters* framställning inskjutas, att Tschajanov tydligen är inne på samma tankegång som Neu-

rath, nämligen att använda själva hushållsplanen som kriterium. Koefficienterna för de olika produktionsgrenarna skola nämligen sättas i överensstämmelse med organisationsplanen.

Leichter kommer i sin kritik till det slutet, att även förutsatt riktiga räknemetoder värdet av systemet bleve ganska ringa som vägledning för och måttstock på hushållningens rationella anordning. Då systemet blott kan hjälpa en att bedöma, vilket företag som producerar objektivt rationellare bland dem som ha ett fullt likriktat produktionsprogram, så blir metoden alldeles ur stånd att åvägabringa en planmässig förbindelse mellan produktion och konsumtion, men den skulle i stället framkalla kaos och oöversiktighet i hushållningen.

Tschajanov mötte f. ö. omedelbart ett skarpt mothugg inom den sovjetryska litteraturen, i det *Strumilin* i samma tidskrift bestämt bestred möjligheten att använda ett dylikt system och överhuvud en naturalräkningsmetod. Efter hans mening måste socialistisk hushållsräkning vara en räkning i värden. De olika nyttigheternas naturaluttryck måste översättas i ett gemensamt språk. Hela mångfalden av nyttigheter i det moderna samhället kan överhuvud icke räknemässigt behandlas utan en förutgående reduktion till någon enhet. Man kan icke addera arschiner och pud eller dussin. Ja, man kan ej heller addera arschiner linne till arschiner siden, emedan de icke äro likvärdiga. Så kan man icke uppmäta hushållningens resultat. Om man vill ge en fullständig avräkning för alla nyttigheter in natura genom en indelning i sorter och med de mest olika måttenheter, så är icke ens den mest geniala hjärna i stånd att fatta denna brokiga materiella avräkning. För att kunna räkna med ekonomiska nyttigheter äro vi tvungna att jämförande värdesätta dem, i det vi reducera dem till en gemensam ekvivalent.

Med Strumilins, Leichters och Mises' kritik av naturalräkningen är från vitt skilda utgångspunkter det samstämmiga omdömet fällt, att naturalräkningen icke kan ersätta en *värderäkning*. Om denna utföres i arbetsvärden eller i priser ändrar

Slutsatser.

i det principiella omdömet intet. Det blir i ena som i andra fallet fråga om en penningräkning. Även om penningens funktion i andra stycken är olika, i det hänseende ha arbetsbevisen och den historiskt givna penningen enahanda funktion: att vara den gemensamma nämnare, i vilken alla värden uttryckas, samt att i kraft därav också vara allmänt gängse bytesmedel.

Vi stanna alltså, efter framläggandet av naturalräkningens alternativ, vid slutsatsen, att hushållsräkningen icke kan undvara en penningenhets. Är en hushållsräkning överhuvud nödvändig — och denna fråga har förut bejakats — så är även en penningräkning erforderlig för dess rationella genomförande.

Därmed är visserligen icke hushållsräkningens problem uttömt. Det är blott klargjort, att det bör ställas på penninghushållningens basis. Återstår att fråga sig, med vilka kostnader det skall räknas, om den kapitalräkning vi nu äro förtrogna med är behöfvlig och tillräcklig, om penningräkningen kan utföras på basis av allenast arbetsvärden.

Då den sista frågan är likbetydande med spörsmålet, om en kostnadsräkning blott behöver innesluta arbetskostnader, upptages den dels under diskussionen av *arbetskostnad* och *arbetslön*, dels vid behandlingen av *kapital- och jordränte*problemet.

I de förutsättningar, med vilka vi nu gå vidare, inlägges med hänvisning till föregående avdelningar penningräkningens uppträdande även inom fördelningens område. Vi förutsätta alltså *inkomstens* kategori uti det samhälle, inom vilket socialiseringen uppträder. Via de olika inkomstarternas arbetslön, kapitalränta, jordränta, företag arvinst komma vi då tillbaka till den del av hushållsräkningens allmänna problem, som hittills blott antydningsskyttat: frågan om kapitalräkningen, vilken behandlas i en avdelning om *räntabilitetsprincipens* räckvidd.

III. Arbetskostnad och arbetslön.

Framställningen av kostnadsräkningens element kan lämp- *Inledning.*
ligen begynna med arbetskostnaderna. Att dessa skola ingå
behöver överhuvud ej diskuteras. I varje samhällsordning,
kapitalistisk eller socialistisk, kommer arbetskostnaden att fram-
träda som det städse ofrånkomliga och för samhället väsentliga
kostnadselementet. Frågan är icke, om man skall räkna med
arbetskostnaden — detta är självfallet, därest en hushålls- och
kostnadsräkning är erforderlig — utan om man skall räkna
med *allenast* arbetskostnaden.

Det gör man ju icke i den kapitalistiska ordningen. Konsu-
menten belastas utöver arbetskostnaderna i produktionen med
räntor för använt kapital och använda naturresurser samt där-
jämte eventuellt med den profit eller företagarvinst, produk-
tionsprocessens förande kan inbringa åt företagens ägare. I vad
avseende kan man nu vänta, att vid socialisering detta sakernas
tillstånd blir i princip förändrat?

Genom alla utformningar av den socialistiska tanken går
som ett gemensamt ledmotiv föreställningen, att arbetets alla
produkter skola tillfalla de i samhället arbetande — vilka vis-
serligen därmed ha att försörja, enskilt eller gemensamt, även
de samhällsmedlemmar, som ej kunna i produktionen insät-
tas —, att "arbetsfri inkomst" icke skall i särskilda inkomst-
kategoriers form bilda underlag för vissa samhällsgruppers
existens, att "utsugningen" skall vara upphävd och "mervärdet"

uppdelat på de arbetande, såvitt ej samhället gemensamt förfogar däröver. Även den som tänker sig, att arbetslönens kategori alltså hävdar sig, i det behovstäckningen sker via tilldelning av inkomstandelar i folkhushållets totala resultat, för gärna på tungan talet om att det *kapitalistiska* lönesystemet skall försvinna, då betingelserna för "obetalt arbete" ej längre förefinnas. Därmed skulle mervärdet vara ur den socialiserade hushållningen bannlyst.

Vi ställa därför nu frågan, om socialiseringen antingen förebygger uppkomsten av mervärde eller restituerar det till rätter vederbörande? Kan arbetskostnadernas uppmätande och arbetslönernas utmätande genomföras på basis av mervärdets utmönstrande?

*Utsugning
och mervärde.
Heimann.*

Ur den myckna diskussion, som förekommit i denna fråga, skall här blott ett mycket uppmärksammat inlägg från den senaste tiden summariskt återgivas. Det är ett bidrag från socialistiska utgångspunkter till den kritiska analysen av mervärdeföreställningens innehåll och praktiska tillämplighet, lämnat av *E. Heimann* i arbetet *Mehrwert und Gemeinwirtschaft*. Däri analyseras utförligt, i vilka former mervärdet uppträder inom den nuvarande hushållningsordningen och hur problemet ter sig under en socialiserad hushållnings förutsättningar. Det i jämförelse med äldre socialistisk litteratur negativa resultatet av undersökningen ägnar sig väl som introduktion till den uppfattning detta betänkande vill ge uttryck åt.

Följande Heimanns egen sammanfattning — som ingår på problem, dem vi i denna avdelning ej kunna utagera — och hans konklusioner, resumera vi:

Överblickar och grupperar man den totalsumma mervärde som förtäres i folkhushållet, så utsöndrar sig närmast den grupp som den socialistiska teorin betraktar som den förnämsta representanten och ursprungliga formen för allt mervärde: *profiten*. Den är principiellt arbetsinkomst, alltså produkt frambragt av dem som erhålla densamma. Därmed är icke

sagt, att den under alla omständigheter måste stanna hos företagaren. Under andra psykologiska förutsättningar än de nuvarande skulle profiten delvis kunna användas annorlunda, men städse skulle den vara förhanden, ifall den ekonomiska utvecklingen icke komme att stå stilla. Den är för övrigt av en sådan höjd, att den t. o. m. i den nutida ekonomin icke skulle vara av nöden till sitt fulla belopp som stimulans för att anspänna prestationsförmågan: ty nödvändigheten att ur densamma betala ränta är, långtifrån att förringa företagarens prestation, tvärtom ägnad att sporra densamma. Från synpunkten av folkhushållets avkastning är alltså en avkortning av denna slags "fulla arbetsavkastning" i princip möjlig; om dess optimala storlek kan däremot teoretiskt ingenting fastställas. Det är en fråga om den psykologiska ändamålsenligheten.

Kapitalräntan är, med en obetydande inskränkning för dess dynamiska form, arbetslös inkomst men icke i den socialistiska teorins mening, då den icke frändrages underklassen (arbetarklassen i vanlig mening) utan alla arbetande, den dynamiska räntan t. o. m. uteslutande avgår från företagarens arbetsresultat. Detta är att tillskriva egenarten av en samhällelig organisation, som anvisar åt framstegets pionjärer förfoganderätten över de nödiga produktionsmedlen blott genom räntebärande skapande av ny köpkraft och som dessutom blott därigenom kan bibehålla de redan öppnade produktionsvägarna, att den mellanliggande tiden överbygges medelst privata besparingar. I en annan organisation av ekonomin skulle kapitalräntan falla bort.¹ Naturligtvis kan ur det faktum, att den dynamiska profiten mycket väl tillåter en avkortning, såsom just bevisats genom betalningen av räntan, icke härledas något socialistiskt rättfärdigande av räntan; rätten till en sådan beskattning kan icke medges åt tillfälliga privata utan blott åt samhället.

¹ I denna punkt har Heimann i ett senare arbete uttalat sig annorlunda — en fråga vi kunna upptaga först under avdelningen om kapitalränta.

Alla *jordräntor* äro mervärde, och för dem alla är gemen- samt, att de till börda för förbrukarna ursprungligen gå till räntekällornas ägare. Men i följd av ränteräkningens användning på alla nettoavkastningar kunna de kapitaliseras och faktiskt vid egendomsväxling privatekonomiskt bliva ur köparnas synpunkt utsöndrade. De privatekonomiska nyttjarna äro då de förutvarande ägarna, vilka som sådana icke kunna identifieras inom överklassen, emedan de erhålla normal ränta. I enskilda fall kan monopolränta i princip utmönstras, emedan den är av konstlat ursprung. Visserligen lyckas denna utmönstring icke med säkerhet för folkhushållningsorganisationen som sådan. Psykologiskt kommer härtill i betraktande, att monopolen i det liberala systemet till sin idé är legitimt men däremot förlamar livsnerven på det äkta socialistiska systemet. Med utmönstringen av monopolen är tillika omedelbart en höjning av avkastningen förbunden.

Annorlunda de egentliga räntorna. De uppträda i princip i varje hushållningsform så, att deras avlägsnande icke — ekonomiskt — kommer i fråga utan i stället — rent socialt — deras anvisande till privata, såsom detta sker i varje privatekonomisk ordning eller till samhället enligt socialismens mening. I enskilda fall ges det visserligen differentialränta i varje hushållningsform; den kan emellertid i den socialistiska ordningen genom att drivas ut i negativa belopp utjämnas och på så sätt socialt avlägsnas, medan detta lyckas den privatekonomiska ordningen blott i ett teoretiskt gränsfall, som icke tillåter några praktiska slutsatser. En särställning intar slutligen storstadsräntan, vilken såsom kvasiränta vid ett friktionslöst förverkligande av vissa betingelser skulle kunna undvikas men i privathushållningen nödvändigtvis uppträder, enär dessa betingelser enligt sin principiella beskaffenhet blott kunna åvägbringas i en samfällad (*gemeinwirtschaftlich*) ekonomi.

Den socialistiska utsugningsteorin är i alla former ogenomförbar, emedan den städse motsäger den logiska fordran på profitutjämning eller under inverkan av denna vanställes till

oigenkännlighet; den har inget medel att undvika följden att profiten faller alla förbrukare till last, kapitalisterna och de med dem socialt likställda andliga arbetarna likaväl som proletärerna. *Det ges ingen kategori av mervärde vilken som sådan underklassen allena har att betala.* Överblickar man listan på mervärdets arter och betänker storleken av beloppen, så blir dessutom inget utrymme över för en sådan speciell utsugning av arbetarklassen. Man kan därför icke heller argumentera så, att visserligen äro de hittillsvarande utsugningsteorierna i sin anläggning förfelade men uppträdandet av en oanfäktbar klassteori vore ändå tänkbart. Logiskt är detta omöjligt, emedan varje sådan utsugningsteori i konkurrenshushållningen måste utgå från en likmässig löneförlust för de enskilda arbetarna och därför till profitutjämnningen måste använda förbrukarnas pris, varvid mervärdet själv blir uppblandat. Praktiskt är det omöjligt, emedan den totalsumma mervärde som förtares är förhållandevis ringa och icke lämnar något rum för en ny, nödvändigtvis mycket betydande post vid sidan av de redan påvisade mervärdeslagen.

Att arbetarna som sådana kunna utsugas är i alla fall icke att betvivla. I den tidigare kapitalismen (Frühkapitalismus) har detta till och med i regeln varit fallet, enär arbetarna då för tiden — plötsligt ryckta ur tryckande men även skyddande band, ställda för sig själva och utan medvetande om sin samhälleliga kraft — voro så att säga värnlöst prissgivna åt ett "inköpsmonopol" av kapitalistiskt sinnelag. Även nu för tiden kan detta fall inträda överallt, där ett inköpsmonopol möter arbetarna på arbetsmarknaden; men det är icke ofta förekommande i den fria ekonomins även faktiskt mobiliserade samhälle (in der freizügigen und auch tatsächlich mobilisierten Gesellschaft) och i de stora arbetarorganisationernas tid. Å andra sidan få proletärerna liksom alla övriga förbrukare bära summan av räntorna och liksom alla övriga arbetande den statiska räntan. Då vidare — bortsett från de klasserade enskilda personer — de förutvarande ägarna till räntekällorna och de nuvarande nyttjarna av räntorna såsom

alla räntetagare överhuvud uteslutande äro att finna inom överklassen, så gäller icke för arbetarna vad som träffar in på många, sannolikt de flesta medlemmar av överklassen: nämligen att utsugning och vinst utjämna sig eller ge ett plus på vinstsidan. Sätillvida är arbetarklassen som sådan i den nuvarande egendomsfördelningen föremål för utsugning. Emellertid är denna utsugning icke begränsad till arbetarklassen, utan omfattar även talrika medlemmar av överklassen. Till och med om man i detta sammanhang icke tänker på de genom den dynamiska räntan "utsugna" företagarna, får man dock icke bortse från de medlemmar av överklassen som erhålla ren arbetslön: de högre tjänstemännen och anställda och de som tillhöra de fria yrkena. De stå i varje hänseende i samma ställning som arbetarna, emedan även de vid sina förbrukningsutgifter äro offer för jordräntor och kapitalränta utan att å andra sidan omedelbart eller i omvandlad form erhålla räntor eller besitta kapital. Alldeles detsamma gäller vidare om kapitallösa lantbrukare. Hur otvivelaktigt utsugningen än består är den alltså i intet fall en grundval för klassåtskillnaden; den socialistiska teorin är icke blott teoretiskt utan även till sin innersta anläggning felaktig. Därmed är vägen öppnad för att utan hinder av falska dogmer eftersträva en gemenskapsordning och utvälja de härför nödvändiga åtgärderna enligt rena ändamålsenlighetssynpunkter.

Nämndens uppfattning. Denna med mycken skärpa utförda kritik av föreställningar, som ostridigt haft mycket allmän kurs inom socialismen, har här återgivits i hela sitt sammanhang, ehuru väl åtskilliga punkter däri icke komma till behandling i denna avdelning. Att framställningen i sin iver att röja upp uti sannskyldiga vildsnår av inrotade föreställningar spetsar till satserna till en särskilt i slutorden överdriven, d. v. s. i förhållande till argumentationen för långt driven form är en brist, som det krävs mindre skarpsinne än common sense för att rätta till. En huvudsak är här, att en dylik socialistisk kritik av en socialistisk älsklings-

tanke lägges fram utan avtoning i författarens egen hänsynslösa utformning.

Spörsmålets högeligen principiella betydelse är ostridig, då det i den socialistiska tankegången städse haft en mycket framskjuten plats. Skall alltså "lönesystemet" överleva socialiseringen? Skall icke "utsugningen" avskaffas genom en fortskridande socialiseringsprocess? Arbetslönen är, har det hetat, en ersättning, varigenom arbetaren blir betald endast för en del av sitt arbete. En annan del tillägnar sig "utsugaren" i form av "mervärde". Skall nu icke detta system i princip och så fullständigt som möjligt falla? Om ett lönesystem överhuvudtaget skall förefinnas, måste detsamma icke vara på sådant sätt omvandlat, att intet mervärde uppstår?

Det spörsmål som här ställes under diskussion är — det bör med eftertryck framhållas — icke frågan om mervärdebegreppets betydelse som logisk konstruktion för att förstå och förklara kapitalistiskt produktionssätt i dess renodlade utformning. Det kan icke anses vara en socialiseringsnämnden tillkommande uppgift att uttala sig i denna rent teoretiska fråga. Alldeles oavsett den betydelse som i det hänseendet må tilläggas mervärdeteorin — ja vi kunna säga, även om vi antaga såsom bevisat att denna teori för det uppställda syftet är tillfyllestgörande — så kan och bör den praktiska frågan ställas: Kan detta mervärdebegrepp få användning som en grundsats, utifrån vilken lönesystemet bör utformas? På denna fråga svarar nämnden *nej*. Några av grunderna härför äro härnäst angivna.

Mervärdeteorins system blir ej inom sig slutet, fullständigt och motsägelselöst — antaget nu att dess förutsättningar äro riktiga — med mindre man opererar med "samhället i dess helhet". Detta samhälle — inom vilket summan av varuvärden är lika med summan av produktionspriser, summan mervärden lika med summan profiler — kan icke begränsas inom ett folkhushålls ram. Man måste spänna över hela den kapitalistiska världshushållningen, sålunda anlägga ett planetariskt

perspektiv. Redan detta gör mervärdebegreppet praktiskt oanvändbart.

Därtill kommer, att samhället måste onaturligt och verklighetsfientligt förenklas till ett tvåklassamhälle av lönarbetare och kapitalister. Detta samhälle har icke funnits, finnes icke och kommer icke att finnas, det är en tankekonstruktion. Därmed följer, att på det verkliga samhället icke kan tillämpas en mervärdeföreställning och ett utsugningsbegrepp, som hänför sig till denna våldsamt konstruktiva schablon. Huru exempelvis använda mervärdebegreppet på samhällsfunktionernas utövare? Äro de förtärare av mervärde? Eller äro de utsugna? Och av vem? Huru tillämpa det ifråga om alla de fria yrkena? Åtnjuta deras utövare mervärde eller avge de mervärde till andra? Gå vi vidare i hantverkets värld, bondehushållningen, handeln, huru inom dessa områden genomföra åtskillnaden mellan det betalda och obetalda arbetet?

Vad särskilt det sistnämnda området angår — alltså handelns — uppstår inom detsamma överhuvud inget mervärde enligt den Marxska mervärdeläran. Inom handelns värld äro alla, både lönarbetare och kapitalister, förtärare av mervärde, som frambragts inom den egentliga produktionsprocessen. Handelsfunktioner som skola utföras inom en socialiserad hushållningsordning komme alltså alltjämt att lägga beslag på en del av mervärdet och de egentliga producenterna att vara "utsugna" av distributörerna.

Mervärdekonstruktionens praktiska oanvändbarhet framträder också påtagligt inom bondehushållningen, för det fall där avlönad arbetskraft användes vid sidan av företagarens egen. En bonde, vars arbetsinkomst kanske uppgår till ett mindre belopp än den använde lönarbetarens, skulle vara en exploatör och den som åtnjuter den högre arbetsinkomsten vara den utsugne. Vilka teoretiska grunder som än kunde anföras för en dylik uppfattning, användbar såsom grundsats för utskiftandet av inkomsterna i ett socialiserat samhälle kan den säkerligen icke bliva.

Även vid betraktandet av de rena lönarbetarinkomsterna föranleder principen, att all utsugning skall avlägsnas, åtskilliga frågetecken. Om olika lönarbetarkategoriernas arbetsinkomster ligga på olika nivå — föreligger då eller föreligger icke en exploatering de olika arbetargrupperna emellan? Är det mervärde, den högre betalda arbetargruppen förtär? Svarar man härpå: det kan det inte vara, ty arbetargrupperna erhålla den lön som uppkommer genom värderingen i marknaden, så är fältet upprivet och konsekvenserna bli djupgående. De stora företagsledarinkomsterna representera ju, också de, arbetsinkomst vars storlek bestämmes av värderingen i marknaden. Hur skall det vara möjligt att på grundval av mervärdebegreppet uppdraga en gräns och säga: *dessa* inkomster innesluta ett mervärde och böra därför skäras ned; *dessa andra* representera obetalt arbete och böra följaktligen fyllas ut till fulla värdet?

Nämnden drar av sådana överbäganden den slutsatsen, att mervärdebegreppet är praktiskt oanvändbart som grundsats för utformningen av ett lönesystem, även i en hushållning med fortskridande socialisering.

Och därvid är ändå alls icke berörd frågan om den för restitution disponibla mervärdesummans storlek. Vilken praktisk betydelse detta har — då den för erforderlig kapitalbildning nödiga delen av "mervärdet" i de arbetandes eget intresse måste undandragas konsumtion — behöver här blott antydast. Att en socialiseringsaktion, som vill förbättra levnadsläget, icke kan *begränsa* sig till en klappjakt efter uppkommande mervärde, är en synpunkt som heller ej nu behöver införas i resonemanget: tillräcklig antydning om vad saken gäller ger en jämförelse mellan två företagsgrupper, den ena karakteriserad av goda vinster och goda löner, den andra av dåliga vinster och dåliga löner; den senare är ej tillfredsställande enbart för sin ringare grad av mervärdebildning.

Med de slutsatser, som nyss dragits, är icke alls — om det nu behöver framhållas — bestritt förekomsten av ett *merarbete* inom den nuvarande hushållningsordningen. Ej heller att det

i enskilda fall skulle kunna påtagligt bevisas. De av Heimann åberopade klassiska exemplen från storindustrins barndom reproduceras nu som bäst i kapitalismens randområden: Indien, Kina, Sydafrikas guldfält etc. Än mindre bestrides, att socialiseringen till hela sin tendens innebär en sådan omfördelning av inkomsterna, att merarbete, mervärdebildning, förlorar sin karaktär av klassbildande och klassåtskiljande kategori — och i denna punkt är den Heimannska teckningen icke rättvisande; man skjuter långt över målet, om påvisandet av mervärdebildningens höga grad av komplexitet ledes ut i en slutsats som blankt bestrider dess sociala roll.

Nej, bakom nämndens slutsats ligger den uppfattningen, att mervärdeföreteelsen i bestående samhällsekonomi icke kan förklas till en affär mellan exploaterad underklass och exploaterande överklass. Mervärdets fördelning — förutsatt ett accepterande av teorins fundamentala förutsättningar — blir i varje fall en högst invecklad procedur, i stor utsträckning förmedlad via konsumenterna genom varupriserna: inom kapitalistklassen finnas både givare och tagare av mervärde, även inom arbetarklassen *kunna* i varje fall förefinnas och förefinnas i enskilda fall säkerligen faktiskt bägge kategorierna; i mervärdeuppdelningen ingå alla de övriga grupper inom samhället, vilkas förekomst ohjälpligt stör den rena tvåklasskonstruktionen; konsumenterna inom alla grupper kunna bli både givare och tagare av mervärde. Att konstruera en slagruta, som ofelbart utpekar var mervärdet hamnar i detta virrvarr är en uppgift som socialiseringsnämnden avböjer.

Kan man icke undvara en prissättning å arbetskraften, som ytterst baserar sig på konsumenternas värderingar av varor och tjänster — den kan för övrigt icke undvaras i själva mervärdeläran, som i botten låter hela värdebildningen bli beroende av det samhälleliga behovet — så blir till sist det enda praktiskt rimliga och renhåriga att avsäga sig anspråket på att kunna genomföra en "utsagningsfri" hushållningsordning. Praktisk socialiseringspolitik får i stället, utgående från en marknads-mässig värdering av arbetskraften, sörja för sådana förändrade

marknadsbetingelser, att utrymmet för påtagliga och renodlade mervärden tränges samman och att samhället till sin allmänna struktur icke behärskas av "exploateringen" som klassbildande företeelse. Väsentliga bidrag till genomförandet av denna allmänna tendens äro *dels* förändringar ifråga om besittningen av de sakliga produktionsfaktorerna och av dispositionen över den ersättning, som kan behöva tillräknas dessa uti kostnadsräkningen, *dels* sådana förändringar i marknadsbetingelserna för arbetskraftens prissättning, som verka utjämnande på arbetsinkomstens nivåer.

Den frågan är nu — såsom förut antytts — att ställa, huruvida kostnadsräkning kan genomföras inom socialiserad hushållning på basis *allenast av arbetskostnaden*. Denna fråga får delvis släpa med även genom de följande avdelningarna om jord- och kapitalränta. För den preliminära analys som nu kommer ifråga måste först en något så när klar bild åstadkommas, hur en sådan ren arbetskostnadsräkning skulle ta sig ut. Det längst genomförda försöket i denna riktning torde vara det som utförts av *Leichter* i hans förut citerade arbete *Die Wirtschaftsrechnung in der sozialistischen Gesellschaft*. Närmast skall därför en redogörelse nu lämnas för det av honom utvecklade systemet.

Arbetskostnadsräkning.

Därvid måste först klarläggas, av vilken karaktär den socialiserade samhällsordning är, som han arbetar med. *Leichter* vänder sig med påtaglig motvilja bort från Neuraths naturalhushållning och hänvisar i stället till den gillesocialistiska tankegången. Man behöver alls icke, förklarar han, tänka sig en socialistisk samhällsordning som en hela världens kasern, där man tillväger böcker åt var enskild person och där innevånarna i varje hus tid efter annan föras till biografen etc. Däri består gillesocialismens utomördentliga betydelse, att den begynner befria socialisterna från krigssocialismens kasernideal genom den positiva gestaltningen av en "fri" socialistisk ekonomi. Därigenom blir det på vårt område möjligt att även ifråga

Leichters system.

om bokförandet anknyta till den kapitalistiska räkneläggningen, alldeles som gillesocialismen anknyter till industrins naturliga gruppering och organisation. Gillesocialismens stora historiska förtjänst är en viss ändamålsenlig företagsautonomi och därmed följande möjlighet att mot varandra ställa de enskilda driftresultaten samt att genom likariktade produktioners sammanfattning till gillen förutsättning skapas för en bättre översikt.

Den socialistiska hushållning, vars beräknelighet det är fråga om, tillhör alltså den gillesocialistiska samhällsordningens typ. Hela produktionsprocessen har man att tänka sig organiserad efter industriförband, i gillen. Dessa omfatta alla företag med samma produktionsprogram och samma produktionsriktning. Gemensamma tekniska anvisningar utgå från industriförbandets centrala byrå. Härifrån utgår också den konkurrensfria utjämnningen av de olika företagens produktionsmetoder och härifrån försörjas de enskilda företagen med "beställningar". Organisationen efter industriförband möjliggör mycket bättre än en centralhushållning bestämmandet av de enskilda företagens prestationsförmåga, emedan man inom gillet har att räkna med vissa "branschkunskaper", som härstamma ur den kapitalistiska tiden.

Leichters gillesocialistiska organisation av ekonomin förutsätter emellertid ett väsentligt inflytande från samhällscentralens sida på de enskilda gillena och de enskilda företagen. Det är för ingen del möjligt att från början starta med en strängt centraliserad förvaltningshushållning. Man kan först så småningom börja att genomsätta inflytandena från samhället. Den centrala planhushållningen står icke vid början utan vid slutet av utvecklingen.

Till karakteristiken av den Leichterska socialiseringen hör också hans jämförelse med den generalkartell, han i anslutning till Hilferding finner den moderna kapitalistiska utvecklingen tendera till. Denna bild av en generalkartell — praktiskt aldrig fullständigt utan blott tillnärmelsevis, till sin tendens uppnådd — kan därför tjäna som grundval för under-

sökningar om den socialistiska hushållsräkningen. Konkurrensen mellan producenterna är avkopplad, produktionens ledning och även fördelningen av arbetskrafter och produktionsmedel på de enskilda koncernföretagen sker planmässigt från ett ställe, den centrala kartellbyrån.

Kartellmagnaterna eller — i en socialistisk hushållning — ledarna för den totala hushållningen komma icke att låta olika företag med samma program producera efter olika metoder och med olika kostnader. Det är då nödvändigt att kunna fastställa resultaten från alla företag för sig och förfara så — vare sig det gäller en kapitalistisk eller en socialistisk hushållning — som om varje företag hade sin egen företagare vilken önskar klarhet över produktionens ekonomiska resultat. Därför råder inom kartellen en mycket sträng bokföring. Det hör till lekmanaföreställningarna om kapitalismen och även om socialismen, om man menar att inom kartellen varor utan vidare beräkning kunna förskjutas, kort sagt att de enskilda koncernföretagen icke veta att mycket väl skilja mellan "mitt och ditt".

Till de grundläggande föreställningarna om den socialiserade hushållningsordningen sådan Leichter tänker sig den hör vidare, att det icke mer finns några privata producenter med äganderätt till produktionsmedel utan blott samhällelig produktion. Då faller även bytet bort i den för kapitalismen karakteristiska formen. Med varubytet försvinner också penningens förnämsta funktion, med varuproduktionen bortfaller penningens varukaraktär. Leichter vill visserligen icke gå lika långt som *Hilferding*, vilken betraktar bytet i en socialiserad hushållning som en rent tillfällig företeelse och därom yttrat (*Zur Problemstellung der theoretischen Ökonomie bei Karl Marx*, Neue Zeit 1904—1905) att bytet av pennor och frimärken på skolbanken, bytet av ridhäst och automobil mellan två medlemmar av ett socialistiskt samhälle vore en rent privat företeelse, fullständigt likgiltig för den teoretiska ekonomin. Mot detta sätt att betrakta allt överförande av nyttigheter som ett byte på skolbanken

opponerar sig Leichter. Blott om man har kasernsocialismens föreställning, att var enskild skall anvisas en viss naturalranson, har man anledning uppehålla sig vid sådant som att en person utbyter sin brödbit mot en annans teaterbiljett. Anta vi en friare organisation av den socialistiska hushållningen, så kommer sådant att mycket sällan framträda och även faktiskt vara ekonomiskt irrelevant. Men svårigheten begynner först, där i en socialistisk hushållning ett bergverk levererar kol, ett järnverk järn, ett kraftverk elektrisk ström, en maskinfabrik maskiner, en kemisk fabrik maskinolja etc. till en annan fabrik som därmed framställer t. ex. verktygsmaskiner. Det vore säkerligen falskt att betrakta dessa förlopp under bytets kategori, men trots detta äro de icke ekonomiskt relevanta. Framför allt äro de icke likgiltiga för hushållsräkningen vare sig för de företag som "levererat" dessa nyttigheter eller för dem som bearbeta dem. Här begynner hushållsräkningens avgörande problem; ty uppfattar man också sådana överföringar av nyttigheter blott som en lek att jämföra med bytet av pennor och frimärken på skolvänken, så blir man icke i stånd att räknemässigt gripa dem, man kan t. ex. icke fastställa kostnaderna för de sakliga förutsättningarna i vår verktygsfabrik och addera dem till de likaledes räknemässigt fastställda kostnaderna för den mänskliga arbetskraften. Då upphör varje möjlighet till rationellt hushållande, då försvinner med den formella räknemässiga rationaliteten även den materiella rationaliteten.

En viss cirkulation av nyttigheter måste förekomma i den socialistiska samhällsordningen och därmed även ett cirkulationsmedel. Det kan lämnas ur räkningen, huruvida detta cirkulationsmedel förtjänar namnet pengar i den politiska ekonomins traditionella mening. I varje fall kan man icke direkt överlämna nyttigheter mot nyttigheter, t. ex. en tung mot två lätta verktygsmaskiner eller en vattenturbin mot 1,000 hektowatt ström, som vinnas med densamma. Det återstode blott att skapa en slags härledd marknad för de sålunda nytillkomna föremålen. I det kapitalistiska samhället möjliggör penningen

det friktionslösa utbytet, i ett socialistiskt samhälle måste ett slags pengar träda i dess ställe. Dessa anvisningar ha ingenting att göra med den kapitalistiska penningens bytesfunktion. De äro rena anvisningar på nyttigheter, d. v. s. samhället anvisar så omedelbart som det tekniskt är möjligt nyttigheter in natura till sina medlemmar. Det är emellertid lämpligt att bibehålla namnet pengar (arbetspengar), emedan denna penning visserligen icke har penningvarans funktion men andra funktioner hos den kapitalistiska penningen, så framför allt den att vara ett medel för räkneläggningen och sålunda reducera alla nyttigheter på en generalnämnnare.

Vad som alltså icke försvinner är nödvändigheten av en hushållsräkning, prövningen av samhällets konsumtion i förhållande till dess produktion; olika nyttigheter måste växla plats, råvaror och halvfabrikat överföras till andra produktionsställen, vilket förutsätter ett bokförande. Problemet konkretiserar sig alltså och är, reducerat till sin kortaste formel, detta:

Med bortfallandet av nyttigheternas varukaraktär, med försvinnandet av bytet som den betydelsefullaste ekonomiska processen, med bortfallandet av denna den kapitalistiska pennings egentliga funktion har man att lösa frågan vad som skall fungera som värdemåttstock och cirkulationsmedel i samhället; ett samhälle som för fastställandet av produktionskostnaderna har nästan ännu mer behov av hushållsräkningen än kapitalismen, emedan däri också marknadsprisernas tvivelaktiga krycka kommer att bortfalla, och som utan möjligheter till en exakt hushållsräkning skulle sjunka tillbaka på ett stadium av anarkiskt producerande. Vilken skall då denna måttstock vara i en medveten produktionsgemenskap av arbetande människor?

Leichters svar är: *arbetsvärdet*. Redan bytesförhållandena inom kapitalismen lägga arbetstiden såsom ett tertium comparisonis till grund som ett medel för jämförelse. Leichter utvecklar utförligt karaktären av de kapitalistiska metoderna att beräkna självkostnaderna i form av förkalkylering och efterkalkylering. Den utomordentliga omsorg, som ägnas därät

inom den kapitalistiska produktionen, skulle vara ofattbar, om kalkylationen saknade betydelse för prisbildningen. I denna kalkylation ingår som ett väsentligt element arbetskostnaderna. Även inom kapitalismen bringas i dessa kostnader den använda arbetstiden till uttryck. Emellertid är det icke möjligt att inom kapitalismen direkt använda arbetstimmarna som måttstock med deras enkla tydlighet, deras öppna avhöljande av alla framställningens hemligheter, med deras sanningskära tillräkning av de arbetstimmar som behövas för själva framställningsarbetena och de som krävas för reproduktion av de sakliga förutsättningarna. De äro ett alltför öppet språk för den kapitalistiska marknaden. Men i den socialistiska hushållningen falla alla dessa hämningar bort med privategendomen till produktionsmedel, hindret för att producenternas samhälle skall fungera medvetet. Och då kan arbetsvärdet inträda i sin fulla rätt.

Den yttre bilden av räkneläggningen blir därvid likadan som den kapitalistiska. Cum grano salis kan man säga: den socialistiska bokföringen är i det väsentliga en fortsättning av kapitalismens bokföringsmetoder, blott för andra syften. Särskilt kommer den noggranna uppskattningen av självkostnaderna att om möjligt överträffa den kapitalistiska efterkalkyleringen.

Vi antaga, att en fabrik erhåller vissa råmaterial levererade, att den får elektrisk ström eller annan energi, att bestämda summor därför debiteras densamma, och att dessa storheter beräknas i arbetstimmar. Dessa summor höra då från början till fabriken produktionskostnad. Maskiner bliva slitna, därför behövas avskrivningar av maskinvärden liksom av byggnader och verktyg; även dessa summor fixeras i arbetstimmar. Dessa summor sättas i ett förhållande till den årliga totalprodukten, som också fastställs i arbetstimmar, och framställa sålunda tillsammans med andra faktorer fabriken omkostnader.

Arbetarna komma sannolikt att arbeta i ett ackordsystem. Låt oss nu anta, att normalarbetaren arbetar 48 timmar i veckan. Då skall han ha en lön av 48 normalarbetstimmar.

Arbetaren erhåller för en presterad arbetstimme ett av staten utfärdat arbetstimbevis, varför han sedan kan köpa produkter, som äro försedda med prisuttrycket "en arbetstimme". Differentieringen mellan de olika arbetsprestationerna kan yttra sig i den faktiskt presterade arbetstid, för vilken ett sådant arbetstimbevis betalas. Det arbete som uppvisar en högre kvalitet kommer t. ex. att för en faktisk arbetstimme erhålla en avlöning av två arbetstimbevis och framställer i viss mån — om man nu får operera med tal ifråga om abstrakta begrepp — en dubbelt så stor summa arbete som det samhällseliga genomsnittet. De arbetstimbevis, som utfärdats åt arbetare, ligga också till grund för kostnadsberäkningen. Om alltså i en fabrik inom ramen för de "kollektivt" avtalade lönerna för en produktionssfär utges "för höga löner", måste detta genast yttra sig däri, att självkostnadspriserna för nyttigheterna från denna fabrik framträda för höga i förhållande till andra, i andra fabriker framställda nyttigheter. Då konkurrensen har en icke-antagonistisk form, är det i detta fall utan vidare möjligt att utjämna de olika lönesatserna i fabriker med samma produktionsprogram för varje enskild arbetsoperation, så att man efter relativt kort tid kommer därhän att utbetala samhällseliga löner och då även räkna med samhällseligt nödvändig arbetstid för de enskilda produktionssfärerna, emedan för de enskilda arbetsoperationerna inom samma bransch samma löner och ackordspris betalas. På detta vis kommer väl det problemet att lösas, hur arbetarnas löner inom samma bransch skola bringas i riktigt inbördes förhållande. Återstår nu frågan, hur lönerna för arbetare inom olika kategorier skola ställas i relation till varandra. Inom kapitalismen bestå de största ojämnheter, som utlösas genom den växlande konjunkturen i de olika industrisfärerna. Inom den socialistiska hushållningen är hänsynen till normalavlöningen alltid en given faktor. Visserligen bli även då vissa svängningar möjliga. Men en i förhållande till andra branscher för dålig avlöning av arbetarna inom en produktionssfär måste genast yttra sig i förminskad köpkraft, då ju de relativt högre lönerna inom andra branscher genast

verka tillbaka på priserna för de däri frambragta nyttigheterna. Man måste överhuvud vid betraktelsen av en hushållning med arbetspenningssystem vänja sig därvid, att hela hushållningen blir mycket mera genomskinlig än den kapitalistiska någonsin kan vara och att en oriktighet eller rentav en orättvisa på ett ställe inom hushållningen genast framträder tydligt på en annan punkt.

Men hur kan det nu bliva möjligt att genomföra ett system som tar hänsyn till arbetets olika kvalifikation och den olika arbetsintensiteten? Kritiker sådana som *Mises* hava framhållit såsom en grundbrist i arbetsräkningen, att den icke förmår att ta hänsyn till arbetets olika kvalitet. Arbetsräkningen, menar denne, måste för att substituera det komplicerade arbetet genom det enkla arbetet fastställa en godtycklig relation, vilket förfarande utesluter dess användbarhet för hushållsräkningen. Härtill genmäler *Leichter* följande:

Kände *Mises*, hur det går till inom en kapitalistisk fabrik, så visste han, att fastställandet av de olika arbetslönerna för olika yrkesmän eller för samma yrkesmän i olika användningar redan inom kapitalismen hör till driftsledningens svåraste uppgifter, vars fyllande är lika viktigt som produktionsprocessens tekniska genomförande. Man skall icke här invända, att dessa lönesatser äro bestämda i marknaden. Känner man de löneförhandlingar som äga rum icke mellan fackförbund och företagarorganisationer angående allmänna avlöningsprinciper (minimilöner etc.) utan förhandlingarna mellan de enskilda företagarna via deras verkstadsledningar och de enskilda arbetarna angående lönesättningen för olika kvalificerade arbetsoperationer, så skulle man därför icke kunna använda marknadsbytets kategori, ty här är det icke fråga om en marknadsackordering i vanlig mening. Med arbetsmarknadens läge, med t. ex. storleken för tillfället av de arbetslösas antal har avlöningsrelationen mellan kvalificerat och mindre kvalificerat arbete, enkannerligen relationen i olika yrkeskategoriers avlöning och i avlöningen av samma yrkesmäns olika maskinella

arbeten nästan ingenting alls att göra; utbud och efterfrågan spelar knappast någon roll överhuvud i det övriga marknadsutbytets mening.

Varför skulle denna procedur icke vara möjlig i en socialistisk hushållning, där lönerna och framställningskostnaderna i "konkurrensen" äro för den enskilde driftsledaren mycket bättre bekanta än nu. Nu känner varje driftsledare blott i allmänhet driftslönerna, som betalas i hans bransch av konkurrensen. Betydelsen av den mångberömda konkurrenskampen har ju redan inom kapitalismen gått tillbaka så mycket, att företagarorganisationerna föra noggrann statistik över enskilda yrkesmäns genomsnittslöner i de anslutna företagen och delge dem åt sina enskilda medlemmar. Lönefastställandets svåra arbete underlättas alltså därigenom, att varje företagare känner från de andra de faktiskt utbetalda genomsnittslönerna med en större eller mindre ouppriktighetskoefficient, därmed även de viktigaste förutsättningarna för sin kalkylering. Driftsledaren känner alltså i bästa fall genomsnittsförtjänster för enskilda yrkesmän och fastställer nu för de enskilda arbetarna högre och lägre löner efter den arbetsoperation de förrätta. Också den socialistiske driftsledaren känner genomsnittslönen, nämligen just arbetstimbeviset, och han fastställer sedan efter vissa riktlinjer, som kunna ges mycket lättare än nu, ersättningen för de enskilda arbetarna. Det är alltså i det väsentliga samma procedur som inom kapitalismen. Skulle det som uti kapitalismen utgör marknadens logik i högsta fulländning inom socialismen vara godtycke och hushållningens undergång?

Genomsnittsarbetaren erhåller alltså för 48 timmars arbete ett veckoarbetsbevis. Den olika kvalifikationen kommer till uttryck däri, att en särskilt kvalificerad arbetare kommer att få arbeta blott 24 eller 16 timmar för att erhålla ett sådant bevis. Andra mindre kvalificerade arbetare få först efter 50 eller 60 timmar ett veckoarbetsbevis. Det blir emellertid i varje fall nödvändigt att fastställa ett bestämt timantal, som så att säga uttrycker existensminimum, så att ingen arbetare för att föra en männi-

skovärdig tillvaro måste arbeta längre än den fastställda normalarbetsveckan. Envar som arbetar så många timmar och i vilken sysselsättning som helst måste kunna förvärva de för livet obetingat erforderliga behovsföremålen. Vilka livsmedel det skall vara fastställas av näringsfysiologerna, och denna fördelningsmodus blir så att säga grundförutsättningen för alla övriga sociala fördelningsgrundsatser. Hur stor denna minimiinkomst skall vara hänger visserligen på totalhushållningens produktivitet. Med detta fastställande av en "minimiranson" är det emellertid ingalunda meningen att beträda kasernsocialismens väg. Det skall i princip stå även dessa minstförtjänande fritt att använda sina pengar annorlunda, om de icke vilja ha den normala vetenskapligt beräknade levnadsransonen.

Även i en socialistisk "totalfabrik" ges det vissa centralregikostnader. Vad ett kapitalistiskt företag inkalkylerar som handelsomkostnader, det kommer i den socialistiska samhällsordningen att motsvaras av fördelningsapparatusens kostnader. Dessa "handelsomkostnader" skola självfallet framträda i varans kostnadspris. Men det ges också andra centralregikostnader i totalfabriken, vilka i den kapitalistiska hushållningen täckas genom skatter; det är utgifterna för statstjänstemännen i det socialistiska samhället, alltså för dem som icke äro omedelbart sysselsatta i nyttigheternas produktions- eller fördelningsprocess; vidare kostnaderna för de sociala fördelningsgrundsatserna. En noggrant räknande socialistisk samhällsordning kommer att få räkna med en relativt stor omkostnadsats, då detta är den enda möjligheten för densamma att tillgodose samhällets och de sociala fördelningsgrundsatsernas krav. Varje produktion kommer alltså att behöva räkna med en generalregipost, som årligen är att fastställa vid uppställandet av totalbalansen eller socialistiskt talat hushållsplanen; och på så sätt löses det problem som *Max Weber* i viss mån framställer som cirkelnas kvadratur i den socialistiska ekonomin, nämligen att få den materiella rationaliteten att också kunna uppfattas i mening av formell rationalitet.

Totalsumman av regikostnader, som därvid belasta hela produktionen, sättes i förhållande till någon storhet, sannolikt med största fördel till totalantalet av de i produktionen och fördelningen presterade arbetstimmar, och det sålunda uträknade relationstalet lägges vid beräkning av framställningskostnaderna på de utgivna lönsummorna, så att i varans kostnadspris även samhällets kostnader ingå. Det vore visserligen en orättvisa och skulle nästan verka som en indirekt skatt, om man skulle på alla nyttigheter, de mest primitiva som de luxuösa, lägga på samma allmänna omkostnadssats. Det kommer att höra till de viktigaste uppgifterna för ekonomins högsta ledning att för varje industrigren eller varje produkt fastställa denna generalregisats, dock alltid så att samhällets totala omkostnader tas in. På så vis kommer man att ha möjlighet att utöva inflytande på prispolitiken från centrala synpunkter, sålunda göra ingrepp i prisbildningen i förvaltningshushållningens mening.

Denna rationalisering, den noggranna kostnadsberäkningen i den socialistiska hushållningen medelst arbetspenningssystemet rationaliserar alltså även utgifterna för samhällets centralapparat, vilket icke varit möjligt ens för den högsta kapitalistiska rationaliteten.

Regikostnadsberäkningen inom de särskilda företagen kommer under övergångsperioden från den kapitalistiska till den socialistiska hushållningen icke att erbjuda några principiella svårigheter okända från den tidigare hushållningsmetoden. Annorlunda med beräkningen av "totalfabrikens" generalomkostnader; för en exakt beräkning äro här ingående statistiska och även försäkringsmatematiska undersökningar nödvändiga. Den "första" totalbalansen kommer icke att förfoga över dessa, men man får klara sig över den första tiden genom skattning, konjekturalstatistik som kommer verkligheten tämligen nära, om den utföres av goda kännare av näringslivets ifrågavarande gren. De räknemässiga uppställningar, som arbetspenningssystemet erfordrar, bli icke så svåra, icke så fullständigt hängande i luften som en naturalhushållningsräkning, emedan de anknyta

till förefintliga förebilder. För en framstående kännare av kapitalistiska bokföringsmetoder kan det icke bli alltför svårt att ställa om sig på generalkartellens gemensamma bokföring.

Sålunda har den konsumtionsfärdiga nyttigheten erhållit ett "pris". Två frågor stå emellertid ännu öppna. Den ena gäller, om nu de uppostringar som kallas "naturens" gåvor även ingått i kostnadspriset. Den andra gäller de i fördelningshusen liggande varornas öden: frågan om möjligheten av nya avsättningskriser.

Vad den första frågan beträffar skola alla produktionens sakföresättningar, alla halvfärdiga material, alla råämnen, alla hjälpämnen som levereras från andra produktionsplatser faktureras och inberäknas. Frågan om man därvid skall ha att göra kontantbetalningar med arbetstimbevis eller endast bokföringsmässigt belasta olika konton är det bäst att praxis får lösa. Den principiella invändningen gäller oriktigheten av en kostnadsprisberäkning, som icke tar hänsyn till åtgången av själva naturföresättningarna, och därmed medför risk för en oförnuftig hushållning med dessa, särskilt med de sällsynta naturgåvorna.

Leichter ger härpå i detta hänseende en alternativ replik. Å ena sidan: samhället kan *direkt* reglera åtgången av naturens gåvor genom ransonering. Å andra sidan — ifall dessutom högre priser skulle vara nödvändiga för dessa sällsynta nyttigheter — kan man åstadkomma det därigenom, att man tillskriver de vid framställningen av dessa ting använda arbetstimarna, icke vid avlöningen utan vid prissättningen, en högre produktivkraft. Visserligen kan invändas, att med fastställande av ett sådant högre pris dyker jordräntan också upp i den socialistiska hushållningen. Men denna ränta förlorar sin kapitalistiska karaktär, då den icke tillflyter en enskild utan samhället.

I fråga om försäljningens vanskligheter utgår Leichter från att i fördelningshusen skall gälla grundsatsen "fasta pris". Någon upp- och nedgång av priserna såsom i den kapitalistiska marknaden skulle alltså icke förekomma. De av samhället fastställda kostnadspriserna måste ersättas i arbetsbevis. Dessa

strömma tillbaka till det centrala utgivningsstället, den centrala samhälls"banken", som med dem ger företagaren ny "kredit", tills dessa åter kunna leverera färdiga nyttigheter till fördelningshusen. Den ekonomiska innebörden i denna process är, att blott den som faktiskt har arbetat kommer i besittning av arbetstimbevis, och att genom summeringen av alla enskilda sådana hela samhället, då det konsumerar, också faktiskt täcker kostnaderna för alla på de förbrukade nyttigheterna gjorda uppoffringar. Denna kontroll av förbrukningens faktiska täckning genom presterat värdeskapande arbete utför ett sådant arbetspenningssystem utmärkt, så att en sålunda organiserad hushållning aldrig kan oförmedlat råka i ett tillstånd av produktionens oöversiktlighet och produktivkrafternas utslitning såsom t. ex. fallet varit inom den ryska sovjethushållningen.

Men svårigheten som här uppdyker är en annan. Hushållningens planmässighet skall bestå däri, att behovet noga studeras och fixeras och att man producerar i överensstämmelse därmed. Leichters tanke överensstämmer emellertid icke med den naturalhushållande kasernsocialismen, som uppställer ett noggrant försörjningsprogram för alla den enskilda människans behov. Existensminimum skall visserligen vara så inrättat, att man kan erhålla en väl utbalanserad veckoranson som säkerställer arbetskraftens reproduktion. Men i princip skall det stå envar fritt att i fördelningshusen mot arbetstimbevis ta ut det som behagar honom. Möjligheten av en avsättningskris är under dessa förhållanden det viktigaste argumentet gentemot en sådan organisation av den socialistiska hushållningen. Men hur skulle det gå till att ett stort antal nyttigheter icke finna avsättning, om nyttigheterna gå till fördelning i mån av det därpå nedlagda arbetet? Möjligheten att färre arbetsbevis cirkulera än som behövas för att köpa de i totalhushållningen förhandenvarande nyttigheterna synes ju a priori utesluten. Det kunde blott vara möjligt vid begynnelsen av en socialistisk samhällsordning, då man av fruktan för hushållets utarmande kanske går alltför försiktigt fram vid fastställandet av generalregier, d. v. s. fastställer "för höga priser" i förhållande till

de använda, även till socialrättagare etc. utgivna arbetsbevisen. Blott i ett sådant fall kunde det inträffa, att ett antal nyttigheter bleve liggande i fördelningshusen, att en underkonsumtion faktiskt inträder, vars existens emellertid genast måste framgå ur fördelningshusens "försäljningsrapporter". Men då alla antagonistiska tendenser ha bortfallit i det socialistiska samhället, kan detta fel genast korrigeras, i det man sätter generalregierna lägre. Avsättningssvårigheterna äro alltså icke principiella utan blott tekniska "begynnelsesvårigheter".

Men, kan man vidare invända, människornas behov äro olika och ändra sig. De äro underkastade moder och sedvänjor som betinga ändringar i efterfrågan å vissa nyttigheter. Då är det alltid tänkbart, att vissa nyttigheter icke finna avnämare och att på så sätt den fria marknadens försäljningsrisk insmyger sig. Dessa faror, medges det, bestå åtminstone för den första tiden i ett socialistiskt samhälle. Men senare bör man genom noggrann förbrukningsstatistik kunna tämligen noga tillgodose behoven och deras förändringar, ehuru visserligen icke till sista enheten.

Konsumenternas frihet vill Leichter i varje fall icke släppa i sitt arbetspenningssystem. Den medför, att konsumenterna kunna vända sig ifrån dåligt fabricerade nyttigheter och täcka sitt behov genom ersättningsnyttigheter. Därmed framkallas en fredlig konkurrens mellan de olika möjligheterna till behovstäckning och detta ger garanti för att en sporre till förbättring av produktionsmetoderna bevaras.

Kommentarer. Till Leichters system nu några kortfattade kommentarer. I fråga om hans argumentering för en arbetskostnadsräkning kan man ge honom rätt i hans replik till invändningen om *arbetskraftens olika kvalifikation*. Den ordning han utvecklar är i väsentliga stycken analog med den inom kapitalismen utbildade, även om Leichter för sin del anstränger sig att reducera ned marknadsbegreppet så mycket som möjligt. Men är nu så förhållandet, kan man icke inse varför en kostnadsräkning skulle bli mera omöjlig inom ett system som blott räknar

med arbetskostnader än inom ett system som därjämte innehåller även andra kostnadselement.

Avgjort misslyckad måste man däremot anse argumenteringen vara i fråga om *jordrünteföreteelsen*. Leichter medger ju själv uttryckligen, att inom hans socialistiska samhällsordning jordräntan uppträder i händelse man ej genomför ransonering eller denna ej är en tillräcklig åtgärd. Att den där får en annan social betydelse än inom kapitalismen är en sak för sig, som ligger på ett annat plan. Dess betydelse i kostnadsräkningen blir därmed icke undanskaffad. Vi erinra oss Leichters idé, att man med hänsyn till sällsynta naturgåvor skall så förfara, att det använda arbetet i prisbildningen tillägges ett högre eller lägre värde, vilket emellertid icke får framträda i den utbetalade lönen och sålunda i själva verket icke har någonting alls att göra med värderingen av själva arbetsprestationen. Det är ju alldeles uppenbart, att man sålunda på en bakväg inför i kostnadsräkningen ett element vid sidan av arbetskostnaden. Att man uppför detta element under arbetskostnadens kategori är en benämningsfråga och ändrar ingenting i saken. Vi komma ytterligare tillbaka till detta vid behandlingen av jordräntan.

Den mest påfallande bristen i hela det utvecklade systemet är emellertid, att *kapitalrünteföreteelsen* överhuvud icke upptages till någon verklig diskussion. Leichter förbigår helt och hållet frågan om behovet av en kapitalräkning. Detta begrepp fatta vi här så, att man i kostnadsräkningen måste taga hänsyn till det disponerade kapitalet i två dimensioner: kapitalets storlek och den tid under vilken det användes. Detta är något annat än vad Leichter talar om, då han påpekar att föregående produktionsprocesser utfälla sitt resultat via råmaterial, halvfabrikat etc. vid fastställandet av en varas kostnad. Ingå därvid allenast tidigare arbetskostnader, så står dock det problemet kvar, huruvida man kan reda sig med en kostnadsräkning som icke vid varje etapp i hushållningsprocessen inför de bägge ovannämnda momenten. Denna diskussion få vi tillfälle att vidare utföra under kapitlet om kapitalräntan.

Till det härovan framställda systemet höra tvenne ytterligare drag som förtjäna framhävas. Kostnadsräkningen är samtidigt en *kostnadstäckning* i den dubbla meningen, att den dels skall innesluta samtliga kostnader, inberäknat de allmänna samhällsomkostnaderna, dels ock i priset ej får innehållas mer än dessa kostnader.

I det förra hänseendet är emellertid att märka, att kostnadstäckningen ej genomföres för de enskilda varuslagen utan för produktionen i dess helhet. Det förutsättes sålunda, att vid prisfastställandet olika kvotdelar av de allmänna kostnaderna skola belasta olika varor. Då denna procedur tänkes genomförd genom auktoritärt "förvaltningshushållande" ingripande, får samhällets organ tydligen mycket att ombestyras i denna del. De erfarenheter som gjorts inom den sovjetryska hushållningen i denna riktning — vilket vi ha tillfälle syssla med under behandlingen av den sovjetryska socialiseringen — kunna alldeles icke sägas vara uppmuntrande.

Man kan med skäl ställa den frågan, om systemet lämnar erforderlig garanti för att totalkostnaderna verkligen bliva täckta, därest ej prisfastställandet sker med en försiktighetsmarginal som faktiskt bryter principen. Vid den tidpunkt, då varorna släppas ut i "marknaden" — ty en sådan lärers nog trots Leichter komma att existera — kan man ej med säkerhet beräkna åtgången av de skilda varuslagen. En utslagning av totalkostnaden på de varukvantiteter man tror kommer att gå åt kan lätt slå fel och alltså medföra brist i kostnadstäckningen.

Den tankegången, att en dylik företeelse blott hör till de s. k. begynnelsesvärigheterna, lider av en principiell bristfällighet. Resonemanget skulle göra sig mycket bra, därest man finge tänka sig den socialistiska samhällsordningen sålunda, att efter en övergångsperiod en i det väsentliga statisk hushållning uppstode. Blir däremot även den socialiserade hushållningen i olika hänseenden som typ en dynamisk hushållning, med förskjutningar ifråga om behov, produktionsmetoder och produktiva förutsättningar i övrigt, så innebär den återopade förbrukningsstatistiken icke tillräcklig garanti.

Enahanda synpunkt kan läggas jämväl på den andra sidan av saken. Vad innebär grundsatsen "fasta priser"? Varorna åsättas det pris som motsvarar framställningskostnaden — plus det nyss berörda godtyckliga tillägget för allmänna omkostnader.

Bortse vi från detta sista, så uppstår alltså det läget, att olika framställningskostnad måste framträda i olika prisuttryck. Framställas nu varor under olika produktionskostnad eller — om en clearing är genomförd inom varje särskild produktion — framställas olika ersättningsvaror till olika kostnad, så skulle ett och samma behov kunna av konsumenterna tillgodoses för olika pris. Då ingen anledning finnes, varför konsumenterna skulle uppdelas sig i grupper som betala högre, resp. lägre pris för samma sak och detta just i proportion till förekomsten av de olika med fasta priser påstämlade varukvantiteterna, så komma här gamla bekanta prislagar i funktion. Vissa varukvantiteter gå icke åt, för andra blir efterfrågan större än tillgången.

Leichters resonemang är nu, att vid full genomskinlighet i hushållningsprocessen de bästa produktionsmetoderna skola slå igenom, en utvecklingsprocess alltså i konsumtionens intresse och tänkt samtidigt som en utjämningsprocess. Vore det nu verkligen så, att därefter hela hushållningsprocessen bleve något evigt enahanda, så kunde man känna sina farhågor lugnade i fråga om de fasta priserna. Men en dynamisk hushållning med ständiga framsteg, vilka icke ske på en gång och proportionerligt över produktionslivets hela front, måste framkalla ständiga rubbningar i framställningskostnaderna. Även till detta problemkomplex återvända vi ytterligare i samband med kapitalränteföreteelsen.

Vi nödgas alltså draga den slutsatsen, att det härförut utvecklade arbetskostnadsräkningssystemet varken principiellt eller praktiskt innefattar den lösning av problemen som det anger sig vara.

*Arbets-
inkomst och
arbetslön.*

Arbetslönen är det stora flertalet samhällsmedlemmars egentliga inkomstkategori. Därvid är arbetslönen, liksom ofta plägar ske i analysen av nutida samhällsekonomi, tagen i en vidsträcktare betydelse, nämligen såsom *inkomst av arbete*.

Det bör nu här antecknas, att inom en socialiserad hushållning, sådan nämnden föreställer sig den, vid sidan av den egentliga arbetslönen i kollektivägda eller privatägda företag, också komma att förefinnas och det i stor utsträckning andra arbetskostnader. Så de inkomster, som tillflyta mindre, självständiga producenter inom småföretagens värld (hantverk och småindustri, småbondebruk), liksom arbetsinkomster för utövare av fria yrken och uppehållande av samhälleliga funktioner av olika slag.

Förekomsten av dessa olika arter av arbetsinkomster kommer att även inom ett i stor utsträckning socialiserat samhälle medföra, att olika slags standards av arbetsinkomst förefinnas, somliga bildade mera direkt på basis av konsumenternas värderingar av producerade varor eller tjänster, andra utformade enligt samhälleligt bestämda normer.

Detta senare område bör emellertid efter nämndens föreställningar intaga ett relativt begränsat utrymme. En samhällsreglerad bondelön eller hantverkarlön förutsätter en sådan omvandling av hela denna självständiga företagartyp, att den därefter knappast längre vore att betrakta som företagare.

Men icke heller inom de egentliga lönarbetarnas värld skulle en samhälleligt bestämd lönereglering efter tjänstemannalönens typ vara rådlig att som allmän princip genomföra. Föreställningen, att socialiseringen skulle föra hän till att inordna alla samhällets arbetande medlemmar på pinnarna i en auktoritärt bestämd lönestege avvisar nämnden. Den skulle, restlöst genomförd, avklippa verkningarna av konsumenternas värderingar och ersätta dessa med myndigheters bestämmande omdömen. Man bringas härmed alldeles för långt in i den auktoritära naturlhushållningen.

Helt kort skall här vidare antecknas, att bland arbetsinkomsterna förefinnas och väl i någon utsträckning alltid kommer att förefinnas inkomster av en *differentialräntas* eller *monopolräntas* karaktär. Även den mänskliga arbetskraften är ju en naturresurs som förekommer i olika kvalitet för samma användning. I vissa fall kan innehavaren av en sådan arbetskraft befinna sig i en utpräglad monopolställning. Den rena prisbildningsmekanismen utfaller som resultat härav inkomster, som i princip äro av samma art som jordräntan.

Arbetsinkomst som differentialränta.

En socialiseringsprocess, vari samhällets skolpolitik användes såsom ett medel att påverka dessa förhållanden, kan visserligen i vidsträckt grad påverka dessa naturliga monopol å arbetskraft. Men kvalitetsskillnader kunna aldrig utslätas i detta hänseende lika litet som skillnaden mellan god och dålig jord.

Emellertid kan redan den erfarenhet vi äga av bestående samhällsförhållanden åberopas för att visa, att det ingalunda är ofrånkomligt, att innehavarna av ett dylikt arbetskraftmonopol tilläggas "den fulla avkastningen" av sitt arbete. Vilka inkomster skulle ej t. ex. en framstående växtförädlare få, om en ny vetesorts högre avkastning tillfölle honom? Alldeles påtagligt är vidare ifråga om samhällsfunktionärernas arbetsinkomst, att den ene erhåller mer, den andre mindre än det som svarar emot prestationens kvantitet och kvalitet. Arbetsinkomsten representerar här ett utslaget genomsnitt för hela arbetskategorin, vari de individuella prestationsskillnaderna äro utjämnade. Samma är förhållandet med den stora massan av anställda lönarbetare. Däremot innehåller företagsledarinkomsten ofta utpräglade element av sådan monopolränta. Det synes icke ligga något vare sig orimligt eller oberättigat i den föreställningen, att uti ett av socialiseringen starkt genomsyrat samhälle dessa individuella inkomstolikheter i en betydande grad kunna utjämnas utan ned-sättande av effektiviteten i arbetskraftens användning. Vådorna i en schablonmässig behandling av det ledande arbetets lönevillkor har emellertid nämnden under sitt tidigare sysslande med löneproblem starkt understrukt.

Socialiseringsnämndens tidigare behandling av löneproblemet.

Här må nu göras en sammanställning ur denna socialiseringsnämndens tidigare behandling av arbetslöneproblemet i allmänna företag. Detta spörsmål har nämnden haft anledning sysselsätta sig med såväl i *statsbanebetänkandet* som i *domänverksbetänkandet*. De principiella utvecklingarna återfinnas i det förra, medan det senare i huvudsak tillämpar enahanda principer å ett annat område.

Av intresse utöver statsbaneföretagets egen rayon är först och främst framställningen rörande *marknadslöneprincipens samhällsekonomiska betydelse*. Nämnden anförde därom på sin tid bland annat följande, med utgångspunkt från frågorna: Vilken växelverkan kan det finnas mellan lönenivån i allmänna och enskilda företag? Och vilken samhällsekonomisk betydelse är i detta hänseende att tillägga det allmännas lönepolitik?

"Betraktas å ena sidan arbetslönen uteslutande som produktionskostnad, kunde måhända göras gällande, att det vore ett samhällsintresse förenat med låga löner åt i statens verk anställda, ty det medverkade till låga produktionskostnader för näringslivet. Å andra sidan kunde kanske sägas, att högre löner i de offentliga företagen skulle verka uppdrivande på alla andra arbetslöner, och betraktas arbetslönen ur synpunkten, att den är grundvalen för arbetarklassens levnadsstandard, skulle härmed ett samhällsekonomiskt skäl för relativt hög lönenivå i statsföretaget föreligga."

Här är alltså samma synpunkt på arbetslönens dubbla aspekt, som ovan framställts. Nämnden utvecklade i statsbanebetänkandet de båda alternativa synpunkterna sålunda:

"I det förra fallet förbises ju helt enkelt, att produktionen icke rimligen kan vara självändamål. I det andra, att den allmänna lönenivån i landet är betingad av reala ekonomiska förutsättningar och möjligheter. Den kan sålunda icke godtyckligt höjas. Förutsättningen för att en högre lön på ett visst gruppområde skall kunna stegra lönerna för andra är dessutom först, att övriga områdets arbetare hava möjlighet att till den högre lönen bliva delaktiga uti arbetet. Förbehålles däremot området med högre lön åt en viss grupp och andra områdets arbetare

därifrån hållas utestängda, så innebär metoden blott skapandet av en monopolställning för en viss grupp arbetare."

Nämnden tillfogar, att en sådan monopolställning icke i och för sig med nödvändighet behöver innebära en nackdel för dessa andra. I ett under gynnsamma ekonomiska förutsättningar arbetande företag, där priset bestämmes av det allmänna marknadsläget och ej direkt av produktionskostnaderna, är det möjligt, att den högre lönen kan vinnas på en eventuell företagarvinsts bekostnad. Men i ett företag, som drives enligt kostnadstäckningsprincipen, finnes däremot icke denna möjlighet. Och då nämnden för statsbaneföretaget utgått från en tillämpning av denna princip, finner nämnden en den allmänna lönenivån överstigande lön i detta företag icke blott icke vara ett allmänt arbetarintresse utan tvärtom stå i direkt strid med detta. En sådan lönehöjd skulle i själva verket betyda, att den monopolställning för statsbanorna, som staten av allmänna hänsyn avstår från att för egen del utnyttja, i stället i högre eller lägre grad utnyttjas för de anställda.

Nämnden ställer därefter frågan om lönebestämning överhuvud kan ske efter "*behovsprincip*". Härom anför den:

"En högre genomsnittlig arbetsinkomst än som betingas av den effektivitet samhällsproduktionen uppnått, är ju självfallet utesluten. Behoven däremot äro både mycket variabla och till sin summa praktiskt taget obegränsade. Man kan väl konstruera vissa fysiologiska minima, som måste fyllas för att människan skall kunna leva. Men dessa sakna i allmänhet praktisk betydelse, då de rent fysiologiska behoven blott äro en del och en obestämd del av numera allmänt uppnådd behovstäckning. Behoven i vidsträcktare mening kunna åter med de tillgängliga samhällsekonomiska resurserna endast i ringa grad tillgodoses, ehuru varje stegring i produktionseffektiviteten öppnar möjligheten för en högre grad av tillgodoseende. I denna mening är en lönebestämning med de mänskliga behoven som utgångspunkt utesluten. Ett försök att tillämpa en sådan utgångspunkt skulle utmynna i ren godtycklighet utan

att man förmådde spränga de gränser, som den samhälleliga produktionens effektivitet vid varje tidpunkt uppdrager.”

Det är emellertid icke blott obestämbarheten som enligt nämndens mening skulle förhindra en renodlad behovsprincips tillämpning.

”Härtill kommer, att tillämpandet av en sådan princip innebure upphävandet av en samhällsekonomisk uppgift av fundamental betydelse, som arbetslönen har att fylla, nämligen att fördela arbetskraften mellan näringslivets olika områden på ekonomiskt gynnsammaste sätt. Därest det direkta sambandet mellan arbete av visst slag och för detsamma utgående ersättning upphävdes och istället sattes en efter arbetarens behov fastställd inkomst, upphörde det fördelningsinstrument arbetslönen utgör att fylla sin normala funktion. Då fördelning av arbetskraften på olika områden emellertid under alla förhållanden är nödig, måste i så fall för densamma tillgripas andra metoder. Auktoritärt bestämmande över den enskildes yrkes- och platsval är, såvitt man kan se, det enda alternativet till arbetslönen såsom regulator. Vill man icke acceptera det förra, är upphävandet av den senare uteslutet.”

Här framställer nu nämnden en synpunkt på arbetslönen analog med den som i samma betänkande utvecklats beträffande kapitalräntan. Liksom kapitalräntan är ett medel att fördela kapitalet på olika områden är arbetslönen som nyss sades ett motsvarande fördelningsinstrument i fråga om arbetskraftens användning. Med alldeles samma rätt som man gör gällande, att en relativt hög kapitalränta framtvingar kapitalets disposition i de mest givande användningsområden, kan man säga, att en hög arbetslön framtvingar motsvarande användning av arbetskraften och sålunda förhindrar dess bortslösande på mindre viktiga punkter.

Nämnden utvecklar sin tankegång på följande sätt:

”Under förutsättning, att grundsatsen om det fria yrkesvalet upprätthålles och det sålunda står den enskilde fritt att utan kommando av offentlig myndighet bestämma över användningen av sin arbetskraft, är arbetslönen medlet att åstadkomma

arbetskraftens fördelning på näringslivets olika områden på det under de givna förutsättningarna på en gång samhällsekonomiskt och för de enskilda arbetarna fördelaktigaste sättet.”

”Det finnes städse ett praktiskt taget oändligt antal arbetsuppgifter i samhället, men arbetskraft kan icke stå till förfogande för de mindre givande av dem. Arbetsuppgifter vilkas utbyte understiger den nivå, vid vilken hela samhällets arbetskraft finner användning, kunna icke bliva fyllda; ersättningen är för ringa för att arbetskraft skulle vilja eller skulle behöva draga sig dit. Arbetslönen är i överensstämmelse härmed att betrakta såsom det resultat, den enskilde kan utvinna ur sitt arbete under för handen varande samhällsekonomiska möjligheter. Den allmänna marknadslönen för visst arbete är det ur de olika faktorernas växelverkan utkristalliserade genomsnittet av detta resultat vid en viss tidpunkt. Den uppfattas också därför såsom den ’riktiga’ och ’naturliga’.”

Nämnden drar härav den slutsatsen, att marknadslönen bör godkännas som löneprincip i den statliga affärsverksamheten. Vad betyder det? Kan först och främst en marknadslön fastställas? Nej, svarar nämnden, dess innebörd är just, att den icke är fastställd. Den framgår ur marknadsförhållandena ”automatiskt”. Härom ytterligare:

”Den automatiska lönebestämningen inom näringslivet, som utmynnar i uppkomsten på marknaden av en ’normallön’ får icke uppfattas såsom om den skedde av sig själv, oberoende av mänskliga ingripanden eller friktionsfritt. I verkligheten sker den genom personlig förhandling, påtryckning och strid. Det är riktigt, att i densamma ekonomiska lagar bringas till uttryck. Men detta innebär icke annat än att människorna vid sina uppgörelser äro inom vissa gränser bundna av ekonomiska realiteter. Bestämningen är sålunda icke godtycklig, fast den icke sker mekaniskt-automatiskt utan genom personliga överenskommelser... Å arbetsmarknaden bringas numera för utformandet av normallönen och arbetsvillkoren i övrigt ett helt organisationsmaskineri i verksamhet. Överenskommelsen genom dessa organisationer är den metod, varmed i det moderna

samhället den normallön utformas, som svarar emot det samhällsekonomiska läget.”

Den här ovan återgivna av nämnden i statsbanebetänkandet antydda synpunkten, att arbetslönen ingalunda kan betraktas uteslutande under produktionskostnadens kategori, får i visst avseende en utformning i behandlingen av *socialpolitiska ingripanden i arbetsvillkoren*. Det framhålls såsom karakteristiskt för den socialpolitiska lagstiftningen, att vissa lagliga minimistandards uppställas, vilka vid varje verksamhet måste iakttagas. I regel har uppställandet av dylika hittills icke sträckt sig utöver vad som kan betecknas som allmänna arbetsbetingelser. Det allmänna har icke plägat ingripa i själva lönevillkoren utan dessas fastställande har överlåtits till de olika parterna resp. deras organisationer.

”Dock har även på sina håll ett sådant ingripande förekommit på vissa områden, där en ur allmän synpunkt fördärvlig sänkning av arbetarnas livsnivå skett, med demoraliserande och förödande verkningar på hela släktet. Dylika ”sociala sumpmarker” har det allmänna sökt dränera genom minimilönelagstiftning. Ekonomisk företagarverksamhet, som förut sökt sin livskraft i utsvettningen av mänsklig arbetskraft, har därmed tvingats till omorganisation och höjning av sin produktionsteknik, varigenom den blivit i stånd att bereda ur samhällets synpunkt acceptabla villkor för de arbetande. Eller ock har sådan verksamhet nedlagts och ersatts med annan, som kunnat fylla samhällseliga prestationsminima. Den socialpolitiska principen har härvidlag varit: att icke tolerera någon ekonomisk verksamhet, vilken icke uppfyller det minimum i fråga om ersättning till de arbetande, som det allmänna med hänsyn till den förefintliga samhällseliga produktionsnivån funne sig kunna uppställa.”

Klart är, framhåller nämnden, att genom ett dylikt ingripande lönerna icke kunna höjas över den nivå, som betingas av samhällets uppnådda produktivitetsgrad. Vidare, att en smidig anpassning av lagligt fastställda löner till de skiftande villkoren vid olika tidpunkter är hart när ouppnåelig, varför

det i regel endast kan bliva fråga om ett den möjliga nivån understigande minimum, medan lönebildningen ovan detta lämnas fri. I regel har det varit fråga om sådana områden, där arbetarnas svaghet och oförmåga att genom egen organisation hävda en livsmöjlig standard påkalla ett offentligt ingripande.

Ur statsbanebetänkandet är vidare att anteckna understrykandet av att *ledande arbete* beredes sådan löneställning, att samhällets företag nå högsta grad av effektivitet och utbyte. Särarten hos självständigt, initiativkrävande ledande arbete till skillnad från även mera krävande och ansvarsfyllt utförande arbete betingar, att större frihet till individuell värdering lämnas företagsledningen. Det i huvudsak utförande arbetet är till sin natur mera lämpat för kollektiv lönebestämning, medan lönebestämningen för ledande arbete bör vara i hög grad individuell.

Slutligen må återgivas det uttalande av principiell innebörd nämnden i statsbanebetänkandet gjort angående innebörden av kravet på "*staten som mönsterföretagare*".

"Därmed kan icke få förstås, att andra principiella grunder för lönebestämningen och arbetsvillkorens fastställande skulle tillämpas i statliga företag än i ekonomiska företag i allmänhet. Därmed bör i stället förstås, 1) att i de av staten ägda företagen fastställda socialpolitiska minimistandards villigt och omsorgsfullt iakttagas, 2) att de anställda betraktas och bemötas icke såsom blotta verktyg att åt en företagare inbringa vinst, 3) att företaget städse söker hålla sig i täten för den ekonomiska utvecklingen i fråga om såväl prestationens standard som de standards av lön och arbetsvillkor, vilka äro härav beroende."

"I detta sistnämnda avseende har begreppet '*staten såsom mönsterföretagare*' en betydelsefull innebörd. Ett av staten ägt företag skall ej blott söka på ett mönstergillt sätt betjäna sina kunder utan ock i den meningen vara ett föregångsföretag, att det genom att hålla sig i täten för den ekonomiska utvecklingen befordrar möjligheterna till förbättrade löner och arbetsvillkor för de i företaget anställda."

"Den allmänna lönestandarden i ett samhälle är ju beroende på samhällets produktivitetsgrad i det hela. Men produktivitetsgraden är icke konstant. I ett framåtgående samhälle — förutsatt att 'framåtgåendet' icke blott är en stigande folkmängd utan motsvarande teknisk nivåhöjning — befinner den sig i stegring. Och samhällsekonomiskt sett är det egentliga målet för all ekonomisk verksamhet ju att bereda samhällsmedlemmarna i gemen så högt välstånd som möjligt. Den högre välståndsstandard, som representerar det nya samhälleliga normalmåttet, nås icke samtidigt på alla håll inom näringslivet. På någon punkt i samhället måste en pionjäruppgift utföras. Detta har hittills, vad beträffar lönerna för de anställda, i regel icke varit inom de av staten ägda företagen. Fastmera hava dessa i allmänhet kommit efter och blott inregistrerat resultat, som näringslivets utveckling uppnått. Det har sammanhängt med principen att legalt fastställa lönen för statsanställda, vilken princip predisponerat för ett dylikt efterhandsläge. Accepteras i stället avtalslönen, bliva de av staten ägda företagen direkt medverkande i denna med den allmänna ekonomiska utvecklingen sammanhängande höjning av de arbetandes löne- och arbetsvillkor."

"Men detta är något helt annat än att tillämpa särskilda från det allmänna näringslivet isolerade normer för löne- och arbetsvillkoren. Det förkastliga är att konstruera en statslönestandard utanför och ovanom det allmänna marknadsläget. Men ingalunda att betrakta det som en samhällsekonomisk fördel att detta marknadsläge varsamt höjes."

"Att de av staten ägda företagen uppträda såsom mönsterföretagare i här angiven betydelse motiveras sålunda principiellt icke av önskan, att de i dessa företag anställda skola få det bättre än andra arbetargrupper utan av samhällets allmänna intresse, att dess arbetande medlemmar i det hela få det möjligast bra ställt."

Till detta återgivande av nämndens tidigare behandling av arbetslöneproblemet må nu fogas några kommentarer på ett par punkter.

Med eftertryck har nämnden framhävt den roll *arbetslönen* spelar såsom *fördelningsinstrument* i vad angår arbetskraftens disposition för olika användningar. Den förutsättning, från vilken nämnden här utgått är det fria yrkesvalet, d. v. s. frånvaron av en direkt auktoritär reglering. Denna förutsättning har nämnden, som förut angivits, ingen anledning att frångå.

*Arbetslönen
som fördel-
ningsinstru-
ment.*

Därav följer ock den orubbade giltigheten av det förut förda resonemanget. Det kan emellertid nu kräva den utfyllnaden, att verkligheten grovt missuppfattas, därest man föreställer sig arbetslönens höjd vara den enda faktor, som inriktar arbetskraftens fördelning på olika områden. Det vore även i det nuvarande samhället alldeles orimligt att bortse från att det är en mängd omständigheter vid sidan av lönehöjden, som föranleda människornas gruppering i nutidens rikt förgrenade arbetsdelning. Anställningens trygghet och graden av arbetslöshetsrisk är en viktig kompletterande faktor. Uppkomsten av monopolistiska sammanslutningar, som tillvälla sig makt över rekryteringen, kunna göra arbetslönen i hög grad ineffektiv som fördelningsinstrument.

Yrkesutbildning och tradition inverka vid sidan av den individuella fallenheten. Denna torde i regel ha spelat en underordnad roll under storindustrialismens period; dock antyda moderna tendenser i fråga om yrkesval, t. ex. användningen av individuella kvalifikationsprov ("tests") att utvecklingen måhända kan beträda nya vägar.

Det "fria" yrkesvalet sker dock alltid under icke valda betingelser, som realiter i hög grad begränsa valet. Sådana betingelser komma själfvallet alltid att kvarstå, med eller utan socialisering. Vad man avser med upprätthållandet av principen om yrkesvalets frihet är, att inget tvångsförfogande kan ske vid arbetskraftens disposition vare sig av enskilda eller så att den är lagd i händerna på samhälleliga myndigheter, som äga att med legal rätt förfoga över arbetskraften.

Blir nu yrkesvalet mer fritt eller mindre fritt under inverkan av socialiseringen?

Svaret ger sig ingalunda utan vidare. Å ena sidan kunde sägas, att det inflytande samhällets organ äro i stånd att genom sin skolpolitik utöva över samhällsmedlemmarnas yrkesutbildning i högre grad än nu komme att påverka arbetskraftens fördelning. Men å andra sidan måste den allmänna demokratiseringen av utbildningsmöjligheterna verka i en motsatt riktning. Huruvida betingelserna för yrkesvalet bliva snävare eller vidare synes här bliva i hög grad beroende av den samhällseliga utbildningspolitikens närmare utformning.

En utveckling, som nyss antytts, av individuell kvalifikationsprövning kan ju sägas formellt begränsa valfriheten genom att avstänga den enskilde från tillträde till för honom ej lämpade yrken. Men reellt är den ju i stället ett medel, som underlättar för den enskilde att välja för honom passande anställning.

En omständighet, som under kapitalismens herravälde bör ha ökat friheten i yrkesvalet, är den ökade grad av mobilitet i näringslivet, utvecklingen fört med sig. Den tidigare lokala bundenhet, som i många fall praktiskt utestängt all annan möjlighet än att fortsätta i fädernas yrke, har kapitalismen ostridigt i hög grad lossat. Hur i detta hänseende utvecklingen kommer att under en socialiseringsprocess fortskrida, blir beroende av socialiseringspolitiken själv. Principiellt avgörande är härvidlag vilket mått av rörlighet inom näringslivet socialiseringspolitiken finner ändamålsenligt att bevara eller befrämja. Från nämndens allmänna utgångspunkter — se särskilt utvecklingen av progressiviteten som norm — är den socialiserade hushållningen för nu överskådlig tid att i detta hänseende betrakta som en fullföljare av den kapitalistiska hushållningens verk. Bland det nämnden anser önskvärt ingår i varje fall, att yrkesvalets frihet icke reduceras utan realiter och ej blott formellt stegras. Nämnden kan ej finna annat än att en vare sig mer eller mindre socialiserad hushållningsordning, vari, märk väl, progressivitetens norm på allvar göres gällande, bör innebära vidgade betingelser för friheten i detta hänseende.

Vi övergå till resonemang kring termen *marknadslön*. En fråga som här kan ställas är denna: Är marknadslönens princip möjlig att upprätthålla under en fortskridande socialisering?

För den, som föreställer sig socialiseringen såsom en marknadslös hushållning, existerar givetvis heller ingen marknadslön. Om en penninglön överhuvud förekommer i en dylik hushållningsordning, är det en arbetslön av helt annan karaktär än den på marknaden uppkommande. Den är då blott ett avräkningsmedel för köpkraftens utportionering efter inkomststandards, som äro auktoritärt fastställda. Men denna typ av socialisering är ju till arten en annan än den nämnden för sin del räknar med som på en gång sannolik och önskvärd.

Frågan har emellertid sitt berättigande även under de förutsättningar, med vilka nämnden arbetar. Också med utgångspunkt från att "marknad" alltjämt existerar kan det nog vara anledning fråga:

Förlorar icke marknadslönen sin karaktär och innebörd vid ett visst större mått av socialisering?

Då nämnden skrev sitt statsbanebetänkande, hade den att göra med ett samhälleligt företag inrymmande en visserligen stor del men dock den mindre delen av arbetskraften inom denna gren av näringslivet. Så länge inom en bransch socialiserade företag disponera låt oss säga en fjärdedel av arbetskraften, möter ju intet hinder för resonemanget, att en marknadslön utbildar sig under medverkan av såväl allmänna som enskilda företag. Men hur ställer sig saken, därest den socialiserade hushållningen omspannar den allra största delen av företagarverksamheten i en eller flera branscher? Det kan ju befaras, att den samhälleliga företagarverksamheten härmed kommer i ställningen av ett köparmonopol i förhållande till arbetskraften. Varmed betingelserna för uppkomsten av en marknadslön bildad under konkurrens vore rubbade.

Härtill är först att bemärka, det marknadslön ingalunda utbildas å från varandra helt avskilda speciella arbetsmarknader. Det finns även en allmän arbetsmarknad, som reglerar löne-

höjden inom olika branscher. Man kunde för övrigt svara med en hänvisning till de redan nu kända fall, där samhället har en fullständig monopolställning, rentav ett legalt monopol. Tag exempelvis tobaksmonopolet. Är marknadslönen där upphävd? Ingalunda. Lönehöjden inom denna bransch är realiter icke frigjord från löneförhållandena inom närmast jämförbara delar av näringslivet.

Men, säges det kanske nu, hur blir det, därest inom *alla* områden av näringslivet socialiserad hushållning får ett alldeles dominerande utrymme? Det är totalitets- och uniformitetsföreställningen, som åter vill ha sitt lystmäte i den frågeställningen. Utifrån de allmänna föreställningar socialiseringsnämnden kunnat bilda sig om arten av den överskådliga framtidens näringsliv är ett dylikt perspektiv icke sannolikt. En socialisering, vilken i fråga om sin typ är så månggestaltad som nämnden tänker sig, leder alls icke fram till ett tillstånd, där en marknadsmässig lönebildning är utesluten.

Vidare kan själva organisationen, även av direkt statsägda företag, byggas ut så att en marknad bibehålles, resp. ett surrogat för marknaden skapas. Närmare utveckling av de marknadsmässiga betingelserna får emellertid förbehållas den avdelning, där konkurrensen behandlas. Även där denna i övrigt vore i högsta grad avdämpad, innebär redan konkurrensen mellan olika ersättningsvaror på basis av fritt konsumtionsval och prisbildning å arbetskraften vissa marknadsmässiga konsekvenser i fråga om lönesättningen.

Av väsentlig betydelse för den marknadsmässiga lönebestämningen bliva folkhushållets öppna förbindelser med andra folkhushåll. Huru starkt lönebildningen härav påverkas, ge våra exportindustrier ständigt belägg för. En socialisering i slutna folkhushåll för med sig i detta hänseende helt andra förutsättningar även i fråga om arbetslönens bildande.

Slutligen förtjänar det en understrykning, att alla krafter som stegra yrkesvalets reella frihet inom ett folkhushåll, utan vidare stödja den marknadsmässiga lönebildningen. Man har i detta hänseende icke blott att tänka på förhållandena å köparsidan

utan även å säljarnas sida. Inom hemmamarknadsbranscher, där tendenser till monopol för arbetskraftens säljare ha lättare att göra sig gällande, vitsorda välkända företeelser vilken betydelse för lönebildningen en obehindrad rörlighet, alltså en större verklig frihet i fråga om yrkesval och yrkesväxling, måste tillerkännas.

Den marknadsmässiga prissättningen av arbetet korsas emellertid av en annan synpunkt som i detta sammanhang är att redovisa. Skall arbetet helt enkelt få det pris det värderas till i marknaden, så kommer den arbetskraft, för vilken avsättning för tillfället saknas, att bli lik en vara som ligger osåld.

Men osåld arbetskraft är någonting annat och mera än osåld vara. Det är den arbetandes existens som står på spel. Är arbetsinkomsten existensmedlet för det stora flertalet, så betyder varje rubbning i avsättningsförhållandena å arbetsmarknaden, att grundvalen för den mänskliga livsföringen överhuvudtaget rubbas. Förutsätter man nu ett samhälle med fri prisbildning, fritt yrkesval och ett visst mått av föränderlighet inom det ekonomiska livet, så måste ständigt föreligga fall, då arbetskraft icke eller icke till fullo får användning. Så friktionsfritt kan icke mobiliteten genomföras, att dylika verkningar av förändringarna inom näringslivet kunna undgås.

Men så långt kan samhället icke acceptera den marknadsmässiga värderingen, att de sålunda ofrånkomligt arbetslösa lämnas utan existensmedel, emedan avsättning icke för tillfället finnes för deras arbetskraft. Är det så, att framsteg inom det ekonomiska livet icke kunna vinnas utan en föränderlighet, som medför arbetslöshet, måste underhållet av dessa arbetslösa samhällsmedlemmar betraktas som en samhällets allmänna omkostnad, att bestrida ur disponibla resurser.

Utmätandet av och anordningarna för detta underhåll måste vägledas av grundsatsen, att arbetskraftens överledande till produktiv sysselsättning självfallet är ett de arbetandes eget intresse. De rubbningsfenomen som föranleda arbetskraftens läggande i träda böra givetvis genom samhällets allmänna ekono-

miska politik till omfattning och varaktighet inskränkas till det minimum, som är förenligt med fortgående ekonomiskt framsteg.

En analogi ligger här nära med de "fasta kostnader" som man talar om i fråga om kapitalanvändning. Med utgångspunkt från de allmänna normer, vilka tidigare utvecklats, kan det med fullt skäl sägas, att en viss betydande del av arbetslönen är att betrakta som en sådan fast kostnad, vilken måste bäras vare sig produktionsinstrumentet — här arbetskraften — för tillfället befinner sig i bruk eller icke.

Problemet om arbetslön och arbetslöshet kan endast vinna i klarhet, om det ställes från denna utgångspunkt: hur skall arbetskraften kunna användas till största nytta för samhället som helhet, då innehavarna av denna arbetskraft, den må vara av prima eller sekunda kvalitet, i alla fall *måste* underhållas? Och *böra* underhållas, även betraktade blott som produktionsinstrument, liksom man icke låter den del av produktionsapparaten förfalla, vilken icke i ett tillfälligt konjunkturläge kan utnyttjas, utan håller den i stånd att tagas i bruk vid första tillfälle. Om det redan kan sättas ett frågetecken för den företeelsen, att ännu brukbara maskiner få skrotas ned, då nya mer effektiva finnas att tillgå, så ter det sig alldeles orimligt att låta vissa delar av arbetskraften övergå till skrotvärde för det att icke hela arbetskraften kan vid varje tidpunkt få full användning och just den användning, som passar in i ett visst under konkurrens och konjunktursvängningar framkommet produktionsläge.

*Lönestegring
och välstånd.*

De förutsättningar, från vilka arbetslöneproblemet här angripits, innesluta alltså den fortfarande förekomsten av en marknad både i fråga om bildandet av arbetskraftens pris och i fråga om priset å de produkter i vilka arbetslönen omsättes. Utöver det statiska problem som sysselsatt oss, då arbetslönen behandlats ur synpunkten att vara ett fördelningsinstrument, må närmast tillfogas en synpunkt på arbetslönens dynamiska problem, på *lönestegringen*.

Om arbetslönen förutsättes vara de flesta samhällsmedlemmars huvudsakliga inkomst, kommer uppenbarligen den allmänna välståndshöjningen i samhället att sammanfalla med den allmänna stegringen av reallönens summa. I det föregående har det förutsatts, att i statens uppgift som mönsterföretagare borde ingå bland annat, att samhällets företag toge ledningen i fråga om lönenivåns utveckling. Samhällsföretaget medverkar härvid — som nämnden sagt — positivt till att "marknadsläget varsamt höjes". Men *varför varsamt?* Om höjningen är att betrakta som en samhällsekonomisk fördel, varför icke en kraftig höjning, förutsatt att den också är allmän?

Det avgörande skälet till denna påfallande modesti är att finna däri, att arbetslönen har sitt verkliga värde endast i de produkter vari den omsättes. Mot en höjd lönesumma måste svara antingen en större produktmängd eller en annan fördelning av produktionsresultatet, till värde och till real sammanställning. Det är icke nog, att det totala produktvärdet (d. v. s. den i pengar uttryckta summan av deras värde) blir ökat, resp. den del därav som tillkommer lönarbetarna. En risk föreligger alltid, antingen att lönestegringen blir blott nominell eller att de relativa priserna så förändras, att behovstillfredsställelsen ej kan i proportion till den ökade lönesumman realiter förbättras.

Sker en plötslig och betydande stegring av den allmänna lönenivån, så förfoga visserligen samhällets för lön arbetande medlemmar över en större köpkraftsumma för att täcka sina behov. Men dessa behov kunna ju i realiteten icke täckas genom annat än redan producerade varor. Förefinnes ej denna ökade kvantitet och i den önskade sorteringen av medlen för behovstillfredsställelsen, kan denna uppenbarligen icke ökas blott genom ökad köpkraft. Den stegrade efterfrågan föranleder, därest prisbildningen är som här förutsättes fri, en stegring av priset å de produkter den ökade efterfrågan inriktar sig på. Glädjen med den höjda köpkraften blir därmed i motsvarande grad reducerad.

Om exempelvis en väsentligt utvidgad köpkraft hos arbetarklassen skulle framkalla en allmän tendens inom densamma att

flytta upp på en högre bostadsstandard men bostadsproduktionen icke hinner ställa dessa bättre bostäder till disposition, så kan den högre bostadsstandarden tydligen icke realiseras. Det blir hyran som kommer att stiga.

Allmänt uttryckt: Förutsättningen för att lönestegringen skall ge de arbetande samhällsmedlemmarna själva det avsedda utbytet och därmed vara samhällsekonomiskt motiverad är att en sådan produktionsomläggning hinner genomföras, som bringar i marknaden just de varor de arbetande med sin stegrade köpkraft komma att efterfråga. Detta är det avgörande skälet att uppställa en viss "varsamhet" i lönestegringen såsom en betingelse för att densamma samhällsekonomiskt skall ge verkligt utbyte.

Det är sålunda i grunden på förändringarna inom produktionen, dess anpassning till de arbetandes behov, och jämväl på omgestaltningen av själva konsumtionen, dess behovsskala och standards, men ej på omfördelningen av köpkraften det hänger, huruvida en samhällelig välståndstegring skall uppnås. Eftersom denna omläggning icke kan ske i vilket tempo som helst, kan icke heller vilken lönestegring som helst vara till samhällsekonomisk nytta.

Själva omfördelningen av köpkraften bör visserligen kunna verka som ett incitament till ökad produktion på så vis att grupper i samhället — här närmast att tänka på företagare och till deras intresse anknutna intellektuella hjälpkrafter såsom ingenjörer — vilka få sin realinkomst reducerad genom omfördelningar föranledas till extra ansträngningar att kompensera sig för minskningen genom utvidgad och förbilligad produktion. Men dessa möjligheter äro självfallet begränsade och deras realiserande kräver tid. Och slutsatsen blir då återigen: en ovarsam lönestegring avkastar ej väntad frukt.

Det må också observeras, att den produktionsomläggning, om vilken nyss talats, icke kan med säkerhet väntas ske utan stegrade kapitalanspråk. För att i realiteten utnyttja en höjning av lönenivån erfordras i regel, uti en viss proportionalitet, en stegring av kapitalbildningen. Då även denna kapitalbildning i ett

penninghushållningens samhälle representerar disposition av en viss del av köpkraften, följer härav att den ökade köpkraftssumman måste delas på lönens konto och kapitalbildningens för att reellt möjliggöra utnyttjandet av den höjda arbetslönen. Diskussionen av arbetslönen för oss, som synes, här över till kapitalbildningens problem, med vilket vi senare skola hava att sysselsätta oss.

Arbetslönens ställning i kostnadsräkningen är en principiellt annan än kapitalräntans resp. jordräntans.

*Arbetslönen
som kost-
nad och som
inkomst.*

Arbetslönen kan icke betraktas blott som ett kostnadselement, visserligen däribland det viktigaste. Den är samtidigt redan nu för det stora flertalet det materiella underlaget för hela livsföringen. I den mån socialiseringens syften förverkligas inom hushållningen, blir detta allt mer accentuerat.

Ett folkhushålls samhällsekonomiska effektivitet kan icke mätas av det överskott som uppstår, sedan arbetslönerna äro fråndragna såsom omkostnad. Tvärtom representerar just summan arbetslöner för samhällets stora flertal hushållningens verkliga resultat.

Huruvida kapitalränta och jordränta äro oundgängliga kategorier skall senare diskuteras. Högt över all diskussion står emellertid, att i kapitalränta och jordränta icke bör utgå *mera* än vad som är ofrånkomligt (ofrånkomlig betingelse för en rationell kapitalanvändning resp. ofrånkomlig konsekvens av den fria prisbildningen — om vi här få föregripa ett par väsentliga punkter). Detta kan däremot icke gälla för arbetsinkomsterna. Ju större deras summa är — här alltid förutsatt reallöner — desto bättre under i övrigt lika förhållanden leva människorna. Från denna synpunkt blir det kapitalränta och jordränta, vilka figurera som avdrag, summan arbetsinkomster däremot som överskottet, resultatet. Man kan orimligen i princip sidoordna arbetsinkomsterna med räntorna.

Därav följer naturligtvis ingalunda, att man kan bortse från arbetslönen som *kostnad*. Så fort man håller sig, icke till folk-

hushållet i dess helhet utan till de olika företagen inom det samma, får denna kostnadssynpunkt en avgörande betydelse. Gäller det framställningen av en viss vara, är det alltid ett samhällsekonomiskt intresse, att därför icke användes mera arbetskraft än nödvändigt. Samma intresse kräver då också, att arbetslönen som kostnadselement hålles så låg som möjligt. Utgår arbetslön som betalning för arbetsprestationen, följer ju härav, att arbetslönen borde hållas låg. Men nyss förut är ju sagt, att summan arbetsinkomster i stort sett är en mätare på vad folk har att leva av. Hur går detta ihop med kravet på en låg arbetslön såsom kostnadselement?

Först må då klargöras, vari kostnaden egentligen består. Det räcker ej att ställa mot varandra ett visst antal arbetstimmar som kostnad och en viss produktion som resultat. Denna avkastning kan vara en annan vid samma antal utlagda arbetstimmar, om de äro fördelade på annat sätt. Den arbetskraft, som användes för ett visst ändamål, kan icke samtidigt användas för ett annat. Då arbetskraften dirigeras till en viss användning, drages den eo ipso från annan tänkbar användning. Varje disposition av arbetskraften innebär sålunda ett val bland möjliga användningar. Ytterst ett urval mellan behov att täcka med den ena eller andra användningen. Skall nu ett maximum av behovstillfredsställelse uppnås, är betingelsen därför, att man på ingen punkt gör ett arbetsutlägg som i annan användning ger till resultat en högre värderad vara, resp. tillgodoser ett viktigare skattat behov. Följaktligen bör arbetskostnaden på varje punkt hållas så låg som möjligt.

Men detta krav på låg arbetskostnad får då så förstås: i förhållande till produktionens myckenhet. Det blir därmed icke längre någon självmotsägelse att samtidigt anse det samhällsnyttigt med låg arbetskostnad och en hög summa av arbetsinkomster. Att arbetslönen pr styck eller i varje enskild vara är låg, betyder ökade möjligheter att tillgodose motsvarande behov. Men även om det sålunda ligger ett framsteg i att på så sätt sänka lönekostnaden på varje punkt inom näringslivet, följer därav ingalunda såsom något samhällsekonomiskt intresse att de

summerade arbetslönerna böra sjunka. Det naturliga i ett framåtgående samhälle är växande myckenhet och mångsidighet i produktionen. Därmed högre total lönesumma och högre total behovstillfredsställelse.

Vidare må här en annan synpunkt antydas. Man behöver icke sätta likhetstecken mellan de arbetande samhällsmedlemmarnas inkomst och lönen som produktionskostnad. Det är i den mån arbetsinkomsten är en ersättning för en viss prestation och därmed ett mått på dess värdering, som det samhällsekonomiska intresset betraktar låg lön som förmånlig. Uppställer man samtidigt såsom ett samhällsekonomiskt önskemål, att människorna skola leva så bra som möjligt, blir slutsatsen icke, att just den fördelning av köpkraften som utfaller ur ett renodlat system av prestationslön motsvarar det "allmänna bästa".

Tvärtom kan man göra gällande, att inkomstfördelningen i samhället är att betrakta även ur andra synpunkter än kostnadsräkningens. Det kan vara motiverat, att en viss korrigering sker av den inkomstfördelning, som direkt framgår ur produktionsfaktorernas behandling såsom rena kostnadselement; att inkomsten sålunda icke uteslutande baserar sig på den värdering som prestationen i och för sig uppnår, ja att i åtskilliga samhällsekonomiskt viktiga fall inkomst åtnjutes rentav utan prestation. Man är här inne på problemet att, som det uttryckts, åtskilja "*funktionella*" och "*personella*" inkomster. I förra fallet inkomster i direkt relation till vederbörandes funktion inom folkhushållet. I det senare fallet en inkomst tillflytande vederbörande såsom medlem av ett allomfattande samhälle. Denna synpunkt skall vidare utvecklas vid behandlingen av inkomstbildningens och inkomstfördelningens problem.

IV. Kapital- och jordrätteproblem.

*Kapital-
begreppet.*

De traditionella tre produktionsfaktorerna hava uppställts av en nationalekonomi, inriktad på att studera en privatekonomisk och kapitalistisk hushållning. Till en sådan äro dessa kategorier anpassade. De böra ej upphöjas till allmängiltighet för alla tidens produktionssätt. Så fort man går utanför den dubbla kategorindelningen: mänskligt arbete å ena sidan, naturens resurser å den andra, blir det i viss mån godtyckligt, med hur många produktionsfaktorer man vill räkna.

Att *kapitalet* gripits ut som en tredje produktionsfaktor är visserligen historiskt sett icke godtyckligt. Den som vill studera just den kapitalistiska hushållningen behöver kapitalbegreppet. I den roll kapitalet spelar just i denna hushållning har den traditionellt givna nationalekonomiska kategoriindelningen sitt berättigande. Men dess berättigande upphör, om man låter denna nationalekonomi pretendera att ha givit nyckeln till all hushållning överhuvud. Den ägnar sig dåligt som medel att begripa förkapitalistiska förhållanden, därmed också de betydande rester därav, som finnas i det nuvarande samhället. Den har också sina brister, om den tillämpas på en socialiserad hushållning.

En påtaglig sådan brist är att samhällsfaktorn ej räknas som en självständig produktionsfaktor. Och just häri visar sig, att 1800-talets engelska nationalekonomi som alltjämt med sina kategorier behärskar det ekonomiska tänkandet, var en ekonomilära ur kapitalismen och för kapitalismen. Men den dräkt av allmängiltighet, som den förlänades av eftersägende "vulgärekonomer" är den icke berättigad att bära.

Företaget blir i den förenklade schablonen en kombination av arbete, kapital och natur och ingenting därutöver. Samhället består av arbetare, kapitalägare och jordägare och ingenting därutöver. Inkomsterna äro arbetslön, kapitalränta och jordränta och därmed jämt — eller företag arvinst därtill, om det blir något över. Allt detta förenklar, nyttiga för att förstå väsentliga drag i den kapitalistiska hushållning man vid denna ekonomiläras skapande framförallt intresserade sig för att förklara. Men den kommer till korta i analysen av den gamla bondehushållningen, där bonden blir en företagare som betalar sig själv arbetslön, tilldelar sig jordränta ur sina intäkter i egenskap av jordägare, avräknar ytterligare en post som kapitalränta och inkasserar överskottet som företag arvinst.

Då enskild företag verksamhet betraktas som normaltyp för ekonomisk verksamhet överhuvud, har detta betraktelsesätt föga till övers för samhällsfaktorns roll. Resultatet av produktionsfaktorernas kombinerande är dock i hög grad beroende av just denna. Arbetsfördelning, samverkan via byte, teknikens förvandling till allmänegendom, allt sådant som är beroende av de allmänna samhällsförhållandena, det är faktorer att ställa som minst jämbördiga vid sidan av den enskilde företagarens mer eller mindre lyckade kombination av arbete, kapital och naturresurser.

Att en historiskt betingad och för en viss hushållsordning anpassad terminologi sålunda förlänats ett drag av allmängiltighet, har medfört en förvirring som alltjämt gör sig gällande. Detta framträder exempelvis i *kapitalbegreppet*. Detta är på en gång: 1) den värdesumma, kring vilken all kapitalistisk bokföring kretsar, underlaget för räntabilitetens begrepp, det karakteristiska och centrala begreppet i det kapitalistiska hushållningssystemet; och 2) de reala produktionsmedel med vilkas tillhjälp människan ökar sitt arbetsresultat i varje produktionsordning före, under och efter kapitalismen. Att låta samma ord betyda vildens beryktade sten, bondens plog och den värdesumma ett aktiebolag lägger till grund för sin kapitalräkning eller de saknyttigheter ett samhälle använder i sin hushållning, det kan

icke vara ägnat att befordra reda och klarhet. Det är emot denna utsuddning av för olika produktionssätt djupt karakteristiska företeelser Marx på sin tid sökt etsa in i medvetandet, att "kapitalet" är en "historisk kategori".

Men vi kunna lika gärna ta en nutidsforskare till utgångspunkt. För analysen av den kapitalistiska hushållningen ägnar sig väl det av *Sombart* givna kapitalbegreppet: "den värdesumma som tjänar ett kapitalistiskt företag såsom sakligt underlag". Detta kapitalbegrepp är efter Sombarts utveckling å ena sidan ett funktionsbegrepp, det har sin betydelse i ett bestämt ändamålssammanhang. Å andra sidan är det ett historiskt-ekonomiskt begrepp bildat ur ett visst bestämt ekonomisystems ändamålssammanhang; det är därför vilseledande att använda begreppet för andra ekonomiska system. Att det är i denna bemärkelse, icke i den ohistoriska meningen av produktionsmedel i allmänhet, termen användes i vanliga räntabilitetsresonemang är också klart.

Då vi nu övergå till att dryfta frågan om de samhällsekonomiska grunderna till förekomsten av en kapitalränta, bör först bemärkas, att i resonemang om kapitalröntans roll det underliggande kapitalbegreppet icke alltid är otvetydigt. Man kan *både* avse räntan å sparkapital, i Sombarts terminologi det potentiella kapitalet, d. v. s. den del av köpkraften som finnes disponibel att eventuellt genom investering förvandla uti kapital i egentlig mening. Och avse ränta å realkapitalet: den kapitalvarorna tillräknade andelen av produktionsresultatet, det kostnadselement i priset som hänför sig till insatsen av produktionsmedel.

En tillräcklig förklaring till att kapitalränta faktiskt förekommer kan alltid sökas däri, att kapital nu en gång befinner sig i enskild ägo; den som önskar förfoga över andras kapital måste för att få göra det betala något därför. Denna förklaring är både enkel, konkret och riktig, i sin allmänt accepterade självfallenhet den hållbaraste av kapitalrönteteorier. Men det är dock en förklaring av annan art som avses, då man frågar efter kapitalröntans samhällsekonomiska grunder. I en kanske, när allt kommer till allt, oförnuftig strävan att finna en förnuftig grund

till företeelserna vill man inte gärna åtnöja sig med denna rena, klara maktlära. Man frågar därför: kan kapitalräntan motive-
ras på annat sätt än ur enskildas lust att ta och tvång att ge
ränta? Att redovisa och diskutera olika uppställda kapitalränte-
teorier kan därvid icke komma ifråga. Det är socialiserings-
nämndens uppfattning i kapitalräntefrågan det här närmast gäl-
ler att framställa. Därvid först en blick tillbaka.

Socialiseringsnämnden har nämligen tidigare, i sin skrift *Sta-
tens järnvägar som allmänt affärsverk*, haft denna fråga uppe
till principiell diskussion.

Det gällde att besvara frågan, huruvida statens järnvägar
borde förränta i dem investerat kapital. Nämnden fann det icke
vara någon tillräcklig grund därför, att staten anskaffat kapi-
talet på låneväg och måste betala ränta för dessa lån. Nämnden
sökte efter en motivering av inre sakliga skäl för kapitalräntans
utgörande, giltiga oavsett hur kapitalet anskaffats.

Finnas några sådana skäl, frågade nämnden, som kunna här-
ledas ur den ifrågavarande verksamhetens art och samhällets
allmänna intresse och sålunda äro av samhällsekonomisk natur?
Den svarade, att avgörande skäl av detta slag, giltiga även för
ett offentligt företag, finnas. De hänföra sig till nödvändigheten
av kapitalbildning i ett framåtgående samhälle och nödvändig-
heten att hålla denna kapitalinvestering vid ett lagom avpassat
mått samt inrikta den på ett samhällsekonomiskt gynnsamt sätt.

Uti nämndens närmare utveckling av sina synpunkter behand-
las först sammanhanget mellan *kapitalränta* och *kapitalbildning*.
Samhällets ekonomiska välstånd är uttrycket för den effektivitet
i sin produktiva verksamhet, som samhället uppnått. Och
denna effektivitet är i sin tur i en mycket betydande grad be-
roende på den utrustning med produktionsmedel av olika slag
som samhället förmått skaffa sig. En fortskridande ökning i
effektiviteten av samhällets produktiva verksamhet förutsätter
en fortskridande förbättring av denna utrustning. Denna ut-
rustning är samhällets realkapital och den fortskridande ökningen
därav representerar den reala samhälleliga kapitalbildningen.

*Socialise-
ringsnäm-
dens tidigare
behandling
av kapital-
ränte proble-
met.*

Kapitalbildningen innebär sålunda, att samhällets inkomst icke helt användes för omedelbar konsumtion. En viss del därav avsattes för produktion av produktionsmedlen eller varaktiga nyttigheter som först i framtiden komma den omedelbara konsumtionen tillgodo. I en penninghushållning, som bygger på det fria konsumtionsvalet och friheten för den enskilde att själv bestämma över användningen av sin arbetskraft, åvägabringas detta på så sätt, att en del av den samhälleliga penninginkomsten användes till efterfrågan å produktionsmedel. Därigenom dirigeras en viss del av samhällets produktiva verksamhet in på framställningen av sådana. Det är i denna mening sparandet avsattes i real kapitalbildning.

Efter att ha inlätit sig på frågan om den allmänna affärsverksamhetens inverkan på kapitalbildningen — en punkt till vilken vi ha anledning att i ett senare sammanhang återkomma — övergår nämnden till att diskutera kapitalräntan ur en annan synpunkt, nämligen ur synpunkten av *kapitalanvändning*.

Nu får icke förbises, säger nämnden, att det visserligen finnes andra metoder för att åvägabringa en samhällelig kapitalbildning. Genom beskattning av medborgarna kunna likaväl uppbringas medel som användas till kapitalökningsändamål. Likaledes kan naturligtvis en företagarvinst utöver normal kapitalränta helt eller delvis användas till kapitalbildning. Kapitalräntemetoden är således endast en av de möjliga. Med det anförda är i grunden blott motiverat, att staten som företagare bör uppbringa medel för ökande av folkhushållningens realkapital.

Kapitalräntan, svarar nämnden, har till samhällsekonomisk funktion att begränsa den samhälleliga kapitalanvändningen till det mått, som betingas av kapitaltillgången, och inrikta densamma på de områden, som giva det bästa samhällsekonomiska utbytet.

Det finnes städse ett praktiskt taget oändligt antal samhällsliga behov, vilkas tillgodoseende i och för sig vore önskvärt. Men samhällets produktiva resurser räcka vid en viss tidpunkt att tillgodose blott en del av dessa behov. Denna del är ju icke

oföränderlig utan växlar med det samhälleliga välståndet. Men vid en viss tidpunkt är den given. Det måste sålunda städse ske ett *urval* bland de samhälleliga behoven, så att för tillgodoseende utväljas de som ha den största vikten, medan de mindre viktiga tills vidare icke tillgodoses.

Såsom de viktigare behoven få härvid gälla de köpkraftiga. I den mån köpkraftens fördelning icke anses tillfredsställande, finnes det anledning till samhälleliga ingripanden i avsikt att avvägbringa en annan sådan fördelning. Någon förändring i den grundläggande principen, att ett urval mellan de samhälleliga behoven måste ske, så att de som anses viktigast först tillgodoses, innebär detta icke.

Vad kapitalanvändningen beträffar kommer detta tillgodoseende av de viktigare behoven före de mindre viktiga till uttryck uti kapitalräntans höjd. Med en given samhällelig inkomst kan sparandet för framtidsändamål endast ske intill en viss gräns, emedan eljest nutidsbehovens tillgodoseende på ett otillbörligt sätt inskränkes. Med en sålunda given kapitaltillgång kan återigen investering — d. v. s. inriktning av efterfrågan på produktion av produktionsmedel — endast ske till en viss gräns. Gränsen bör rimligtvis utvisa den minst givande användning av produktionsmedel, vartill samhällets resurser räcka, om de skola ge största möjliga utbyte. Utanför denna gräns kan man då icke gå utan att sänka totalutbytet av samhällets produktiva verksamhet.

Normal kapitalränta som medför jämvikt mellan tillgång och efterfrågan å kapital, d. v. s. där hela det samhälleliga sparkapitalet jämt kan finna investering, synes innebära, om ock icke med någon osviklig säkerhet, att kapitalavkastningen icke sjunker under ovan nämnda gräns. Därav följer, att varje kapitalanvändning, som icke i regel ger en den normala kapitalräntan motsvarande avkastning, antyder en samhällsekonomiskt sett förlustbringande inriktning av produktionskrafterna. Att normal kapitalförräntning icke uppnås innebär då icke, att någon annan produktionsfaktor än kapitalet får så mycket mera, utan

att samhälleliga produktionskrafter inriktats på ett så föga givande sätt, att totalresultatet blir sämre.

Kapitalräntan spelar sålunda rollen av en balansmekanism och detta i dubbel måtto dels genom att åvägabringa den uppdelning av samhällets produktion på framtids- och nutidsproduktion, som betingas av samhällets sparförmåga, dels genom att åvägabringa kapitalanvändningens och den därtill knutna produktionens inriktning på de mest givande områdena.

Det blir sålunda ett kriterium på en samhällsekonomiskt lämplig kapitalanvändning, att densamma förmår avkasta normal kapitalränta.

Sammanfattningsvis anför nämnden: "Till förmån för kapitalräntemetoden i kapitalbildande syfte talar dess naturliga förankring i den nuvarande produktionens allmänna karaktär. Ingen annan metod äger samma omedelbara anknytning till det samhälleliga kapitalbehovet i förhållande till tillgången. Ingen äger heller den karaktär av vägledare vid ny kapitalplacering som kapitalräntemetoden. Användandet av andra metoder innebär alltid en omdömesfråga, medan kapitalräntemetoden innebär ett automatiskt tillflöde till det samhälleliga sparkapitalet av just den omfattning, som betingas av läget på kapitalmarknaden uttryckt i räntefoten. Kapitalräntemetoden äger sålunda sin inre motivering i dess sammanhang med den samhälleliga kapitalanvändningens produktivitet. Skyldigheten att prestera en normal kapitalförräntning är att betrakta som en värdefull kontroll på ett företags nationalekonomiska gagn, samtidigt som den är ett incitament för företagets ledning till rationell ekonomi."

Som man finner av det ovan återgivna anlade nämnden på kapitalförräntningen den dubbla synpunkten att tjäna kapitalbildningen och vägleda kapitalanvändningen, med huvudvikten lagd på det senare.

Kapitalräntan Kapitalbildning och sparande ha vi att upptaga senare. För
som "evig kategori". kapitalränteproblemets uppfattande har nämnden tillagt den syn-

punkten ett sekundärt intresse och för ingen del hävdad kapitalröntans nödvändighet som tillräckligt och ofrånkomligt medel i detta syfte. Kapitalanvändningssynpunkten åter må omedelbart föranleda vissa observationer.

Ifråga om kapitalröntans roll som regulator å kapitalanvändningen och inriktare av densamma förekomma nämligen i nämndens refererade tidigare utveckling av ämnet åtskilliga uttrycksätt, som äro mer absoluta och vitträckande än strängt taget är teoretiskt berättigat. Någon skulle rent av kunna därur deducera uppfattandet av kapitalröntan som en hushållningens eviga kategori. Däri återfinnas — som i så gott som all ekonomisk litteratur — symboliska uttryck, vilka lätt leda tanken för långt. Då det t. ex. talas om kapitalröntans samhällsekonomiska "funktion", kan lätt framkallas den föreställningen, att kapitalröntan tillagts — när? av vem? — sin "uppgift" i kraft av någon mystisk inneboende makt som sörjer för balans i ekonomin. I grunden är det nog även här svårutrotliga beståndsdelar av den kritiserade "folkhushållningsmystiken", som grumla tankegången, även om den praktiska konklusionen behåller sin riktighet och sitt värde.

Två ting böra kanske därför inskräpas.

Det ena är detta: något annat kan nog ej utläsas ur verkligheten än att kapitalröntan medför vissa bestämda verkningar inom det ekonomiska sammanhang vi genom erfarenheten känna. Alla uttryck som "syfte", "uppgift", "funktion" äro teleologiskt färgade. De indikta i folkhushållet en mening, som ännu icke finnes där. Får detta en sådan "mening", blir kanske "funktionen" en annan än den man nu konstruerar ur iakttagbara verkningar.

Så det andra. Då man vill upptäcka kapitalröntans funktion, kan sökandet efter en god problemlösning komma en att förbise, att den där "funktionen" kan fyllas även på annat sätt, redan inom nu bestående ekonomi och framförallt inom en ekonomi av annan typ, vars funktionssätt helt enkelt icke kan vara tillräckligt känt, d. v. s. förutsebart.

En avgjord överdrift skulle det vara, om man menade, att människorna skulle stå redlösa och icke besitta någon vägledning alls vid val av kapitalanvändning utan kapitalröntans utslag. Detta val påverkas givetvis av många krafter, bland vilka kapitalröntan blott är en. Denna verkar förstärkande i en riktning, försvagande i en annan på hela det komplex av motiv och omständigheter, som här i verkligheten komma ifråga. Att denna särskilda faktor, ehuru i och för sig blott en del av ett stort komplex, har verkningar, som det vore praktiskt farligt att förbise, är alldeles tillräckligt för att ta ställning till kapitalrönteföreteelsen under de betingelser vi känna eller tro oss om att kunna överblicka. Men slutsatsen blir då som historiskt betingad också historiskt begränsad, och det är rådligast att icke ge den det absoluta omdömet karaktär.

Problemet om kapitalröntan är en "evig" kategori har nämnten icke att lösa. Men som tankeställare kan dock något bidrag ur diskussionen förtjäna plats inom ramen av nämndens egen utveckling. Det kan i den delen vara nog så upplysande, att en socialistisk författare som *Heimann* i sina två arbeten *Mehrwert und Gemeinwirtschaft* å ena sidan samt *Kapitalismus und Sozialismus* å den andra framträder med olika uppfattningar i saken.

I det förstnämnda, tidigare arbetet tar *Heimann* upp en diskussion med *Cassel* som utgångspunkt.

Cassel räknar, framhåller han, kapitalröntan till hushållningens eviga kategorier. Han tror sig därför också kunna bevisa att den måste finnas även i den socialistiska ekonomin, försåvitt i densamma finnas förutsättningarna fritt val av arbete och frihet ifråga om förbrukningen, alltså en hushållningsprocess med fri prisbildning. Ty samma moment, som kommer röntan att uppstå inom privathushållningen, äro då i gällande kraft: gentemot obegränsad efterfrågan å kapitalvaror den nödvändiga begränsningen av den samhälleliga spargraden. Denna beror visserligen här icke på den enskildes utan på samhällets vilja, men detta berör ej nödvändigheten att trycka ned efterfrågan till spargradens omfattning genom att höja priset.

I denna tankegång har, invänder nu *Heimann*, emellertid förbisetts, att om verkligen spargraden fastställes genom en samhällelig vilja problemläget är fullständigt ändrat, då å andra sidan även kapitalvarorna, som skola framställas enligt det socialistiska samhällets begrepp, befinna sig i samhällets ägo. Utjämnningen mellan tillgång och efterfrågan på kapital fullbordar sig då i ett och samma enhetliga viljecentrum, medan uppkomsten av kris förutsätter en marknad med skilda marknadsparter. Skulle man genomföra en kostnadsräkning i arbetstimmar, så komme fastställandet av den samhälleliga spargraden till en tredjedel av inkomsten att betyda det varje presterad arbetstimme blott kan köpa produkten av två tredjedels arbetstimme och att den återstående tredjedelen av varje arbetstimme användes till att för samhällets räkning framställa kapitalvaror, vilkas effekt på förbrukningen först bliva märkbara vid en senare tidpunkt.

Inbesparandet av en tredjedel av arbetsresultatet är bildande av kapital, icke av ränta; att därutöver beräkna åt sig själv en ränta har samhället ingen anledning till, emedan det själv har att träffa det nödvändiga urvalet av de mest lönande kapitalframställningsplanerna och det därför icke finnes plats för någon begränsning utifrån. Skall däremot i den privatekonomiska ordningen en tredjedel av inkomsten sparas, så måste de arbetandes förbrukning stanna under arbetsavkastningen icke blott med denna tredjedel utan därutöver också med räntan på denna tredjedel. I första fallet bestämmes och säkras sparandets höjd och gräns samhälleligt, i det andra fallet behövs det ränta för att genomföra begränsningen. Blott om i den socialistiska ordningen spargraden lämnas åt den enskildes fria beslut och de sparade inkomstdelarna sedan utan tvång övergå till samhället för frambringande av sakkapital, vore en ränta nödvändig för att bringa den samhälleliga efterfrågan å sakkapital i överensstämmelse med spargraden. Men däri ligger ingen ny teoretisk insikt. Till det privata lånekapitalet, som i detta fall komme att bestå, hör obestriddligen en ränta.

Det stämmer alltså icke, att räntan skulle vara någon evig

kategori i hushållningen, den är en egendomlighet för den privatekonomiska författningen. Därigenom skiljer den sig från den absoluta sällsynthetsräntan, vilken uppstår oberoende av den ekonomiska konstitutionen och för vilken därför blott dess överlämnande i enskilda eller samhällets händer kan komma i fråga, icke däremot dess avlägsnande.

Helt annorlunda den uppfattning Heimann några år senare gett uttryck för (i *Neue Blätter für den Sozialismus*, 1930; sedermera i arbetet *Kapitalismus und Sozialismus*, 1931).

I sin uppsats skriver han, att nationalekonomins ränteteorier ursprungligen varit avsedda som ett försvar för den borgerliga egendomen och inkomsten, men de visa sig vid närmare betraktande såsom neutrala i socialt hänseende. De löpa alltid ut på att tilldela kapitalets medverkan i produktionen en särskild funktion och därmed även en särskild andel i den gemensamma produkten av kapital och arbete. Om kapitalets medverkan är nödvändig i varje utvecklad ekonomi och ränta därmed uppstår i varje sådan, så är kapitalismen icke definierad genom kapital och ränta överhuvud utan genom att en särskild klass av människor förfogar över kapitalet och den därtill hörande räntan. Det är icke kapitalets och räntans ekonomiska sakförhållande utan det sociala sakförhållandet av en viss kapitalfördelning och motsvarande räntetillräkning, som står under debatt.

I det ovannämnda arbetet går Heimann därhän att förklara det som riktigt, att räntan är en evig kategori för all hushållning. Noggrannare uttryckt, utvecklar han i en not, för all rationell, räknande hushållning. Ränta uppstår visserligen i varje med kapital utrustad hushållning såsom kapitalets värdebidrag till totalprodukten. Men blott i den rationella ekonomin utsondras detta värdebidrag räknemässigt och göres inom marknadshushållningen också till grundval för ett särskilt inkomstanspråk.

Med det att man alltid måste tillräkna kapitalets medverkan vid nyttigheternas framställning en värdeandel är emellertid

ingenting alls sagt rörande enskilda människors räntemottagande. Allra minst om räntetilldelning åt en särskild grupp av människor som i huvudsak leva därav: kapitalistklassens sociala kategori har icke nödvändigt någonting att göra med räntans uppkomst, kapitalvärderingen.

Sin meningsändring annonserar han i nämnda arbete i en not, där han ytterligare om kapitalränteföreteelsen anför bl. a. följande med utgångspunkt från tanken att låta utbud och efterfrågan å kapital inom den socialistiska hushållningen utgå från samma totalorganisation, som är ensam ägare till alla produktionsmedel och allena producent liksom att låta utjämningen mellan utbud och efterfrågan fullbordas i ett enhetligt samhällsligt viljecentrum.

Det är naturligtvis möjligt, säger han, att så förfara, men då förlorar man möjligheten till en korrekt hushållsräkning, vilken måste kunna utsträckas även och just till kapitalets användning, betingelsen för att slå in på mera avkastande men längre produktionsvägar. Varornas priser måste graderas icke blott i förhållande till det omedelbara kostnadsutlägget utan också till längden av den produktionsväg, för vilken ränta betalas, i syfte att hålla efterfrågan å produkter från långa produktionsvägar i överensstämmelse med de begränsade medel som stå till förfogande för att beträda dessa vägar.

Ståndpunkten i hans bok är alltså, att man även i den socialistiska hushållsräkningen behöver en ränta som värdeuttryck för kapitalanvändningens nytta. Detta krav kan också tillgodoses av den socialistiska hushållningen. Man kan utan svårighet uppnå en fri räntepribildning även i denna. Den tidigare uppfattningen, att kapitalutbud och efterfrågan skulle ligga i samma hand, är alltför juridiskt formell, då det handlar om olika offentliga organ, som äro ideellt och materiellt intresserade i resultatet av just sin egen verksamhet. Det ges alltså i alla fall en marknad med skilda olika intresserade marknadsparter och därmed en ränta i den socialistiska hushållningen, medan kapitalmarknad och ränta i polemiken mot Cassel bestredos.

Man finner alltså, att den förändrade uppfattningen ifråga om räntan på det närmaste sammanhänger med en förändrad uppfattning angående den socialiserade hushållningens beskaffenhet i organisatoriskt hänseende. Här räknar Heimann icke med en inom sig sluten och alldeles enhetlig hushållsorganisation. Han räknar tvärtom med en uppdelning av hushållningsprocessen på fristående enheter, vilka sinsemellan kunna etablera marknadsförhållanden. Därmed har han även fått lov att lämna utrymme åt kapitalräntan. Exemplet är av intresse särskilt ur den synpunkten, att det visar ett beroendeförhållande mellan uppfattningen om kapitalräntan och ställningstagandet till olika socialiseringstyper. Målsmän för socialiseringen kunna av sådan grund komma till olika föreställningar om kapitalräntans behövlighet. Redan detta hade ju bort kunna utgöra en varning mot att från det kategoriska bestridandet av räntan som ofrånkomlig hushållningskategori övergå till det motsatta bejakandet av räntan som evig kategori.

Det må slutligen observeras, att den nya ränteuppfattningen är direkt härledd ur behovet av en socialistisk hushållsräkning.

Kapitalräntan som kostnadselement.

Med frågan om kapitalräntans roll i hushållsräkningen är det anledning mera ingående syssla, enär problemet kommer i sin viktigaste belysning, om man särskilt håller sig till kapitalräntan som kostnadselement.

Vi kunna fråga, såsom förut antytts, hur saken skulle ställa sig, om man som kostnad endast räknar med det utlagda arbetet. Det kan sägas, att realkapitalet ingenting annat kan innehålla än arbete och material, samt att, om man för ut tanken till det yttersta ledet själva naturmaterialet icke är någon kostnad. Man skulle sålunda som "verkliga" kostnader uti en slutprodukt endast få en summa av arbetskostnader i olika led ned till arbetet att ta själva naturresurserna i anspråk. Hur skulle det ställa sig, om man i samhällsekonomin praktiskt sökte tillämpa detta betraktelsesätt?

Hur en kostnadsräkning tar sig ut, som blott medtar arbetet och utelämnar de sakliga produktionsfaktorerna må först illu-

streras med följande enkla exempel hämtat ur *Mises: Die Gemeinwirtschaft*:

Låt oss anta, att för produktion av de bägge varorna P och Q fordras en samhällelig nödvändig arbetstid av 10 timmar. För att framställa en enhet av P fordras utom arbete också materialet a, varav en enhet kan produceras medelst 1 timme samhälleligt nödvändigt arbete. Samma material a kräves också för att framställa Q. Men skillnaden är, att för framställning av en enhet av P fordras 2 enheter av a och dessutom 8 arbetstimmar, för framställandet av Q däremot 1 enhet av a och därtill 9 arbetstimmar. I en kostnadsräkning, som blott upptar arbetskostnaden, framstå då P och Q som ekvivalenter, vardera värderade till ett mått av 10 arbetstimmar ($2 + 8 = 1 + 9$). I den värderäkning, som är den normala i samhällsekonomin, måste däremot P bli värderad högre än Q. Visserligen åtgå i bägge fallen tillhopalagt samma kvantum arbete. Men dessutom representerar P en åtgång av 2 enheter utav naturmaterialet a men Q åtgång av blott 1 enhet. Mises menar, att det under sådana förhållanden är en falsk räkning att sätta likhetstecken mellan P och Q, även om materialet är förhanden av naturen utan mänskligt åtgörande.

Resonemanget synes obestridligt, blott man inför den förutsättningen, att naturmaterialet icke är förhanden i en praktiskt sett (d. v. s. i förhållande till användningsbehovet) obegränsad kvantitet. Är förhållandet det, att man är nödsakad att *hushålla* med naturmaterial, då måste det leda till en förfalskning av kostnadsräkningen i samhället och medföra risk för en snedvridning av produktionen, om man sätter allt naturmaterial = 0. Endast i det fall, att ingen ekonomisering alls är erforderlig med naturresurserna, kan det vara rimligt att helt bortse från åtgången därav.

Leichters i föregående kapitel återgivna argumentering för en ren arbetskostnadsräkning innehåller medgivanden, som i sak föra till enahanda slut. Det är just Mises' ovananförda exempel, han behandlar. Han riktar däremot den berättigade invändningen, att man icke får tillägga det giltighet, d. v. s.

ekonomisk betydelse, för *alla* fall av produktion med utnyttjande av sakliga produktionsförutsättningar. Behovet av hushållande med produktionens material är det avgörande. Men i *dessa* fall — och deras praktiska vikt vore sannerligen farligt att underskatta — vad bjödos vi på som alternativ? Antingen ransoneringen, d. v. s. prisbildningens övergivande, eller en förhöjning av "arbets"kostnaden, som blott är en förklädnad av det nya kostnadselement vid sidan av arbetsutlägget, vars nödvändighet Mises' exempel vill demonstrera.

I det avhandlade exemplet är nu kostnadsresonemanget förenklat till den grad, att däri ingå blott de två termerna arbete och naturmaterial. Låt oss i stället göra ett tankeexperiment, i vilket realkapital figurerar. Vi kunna därvid i stället bortse från det yttersta ledet, naturresurserna.

I samhället förekommer vid sidan av varann produktion som är mer eller mindre kapitalkrävande, även av en och samma vara. Säg att vi ha att jämföra med varandra två bagerier, som leverera bröd av enahanda beskaffenhet. Det ena mer gammalmodigt, det andra modernt. I det förra är arbetet kombinerat med en teknisk utrustning (kapital = produktionsmedel) av mindre omfattning än i det senare. Säg ett kapitalvärde av resp. 40,000 och 400,000. I det förra företaget arbeta 10 arbetare, i det senare blott 4. Vi sätta in i kalkylen en arbetslön av 3,000 och en kapitalförräntning efter 5 proc. Hur ställer sig då kostnadsräkningen, om den utföres efter det nutida affärslivets, den faktiska samhällsekonomens metod.

$$\begin{aligned} \text{a) } 10 \times 3,000 + 5 \% \text{ å } 40,000 &= 32,000 \\ & (= 2,000) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{b) } 4 \times 3,000 + 5 \% \text{ å } 400,000 &= 32,000 \\ & (= 20,000) \end{aligned}$$

I detta konstruerade fall väga alltså kostnaderna jämnt. Naturligtvis behöver det icke vara så i verkligheten. Men detta gränsfall är här valt, emedan det väsentliga i tankegången enk-

lare framträder. Och som tendens får kostnadsjämvikten alltid reell betydelse.

Om nu dessa kostnader, varken mer eller mindre, uttas, komma de bägge bagerierna att kunna saluföra sitt bröd till samma pris — och till ett sådant läge tenderar ju just enligt vitt gängse föreställningar en konkurrenshushållning. För konsumenten är det likgiltigt, om han köper från det ena eller andra bageriet. Bägge företagen fylla sida vid sida sin samhälls-ekonomiska funktion att tillgodose brödbehovet.

Men låt oss nu antaga, att man ur kostnadsräkningen stryker kapitalförräntningen och endast medräknar arbetskostnaden för slutprodukten. Då kommer räkningen endast att innehålla

$$a) 10 \times 3,000 = 30,000.$$

$$b) 4 \times 3,000 = 12,000$$

Det är kanske skäl att tvärt avvärja en invändning, som här dyker upp omedelbart, avvisande hela detta tankeexperiment som en orimlighet:

Man skulle medräkna endast arbetskostnader, hette det i början. Nu talas det bara om slutprodukten arbetskostnader. Men alla mellanprodukter då? Och däribland just de två bagerierna. De måste väl ha kostat arbete, och det i olika mängd. Stryker man bort de bägge posterna för produktionsapparaten i exemplet härovan (dess förräntning) har man inte då tagit bort väsentliga poster, som kompensera skillnaden i *omedelbar* arbetskostnad? Det moderna bageriet har lågt arbetsutlägg för bakningen men ett högt arbetsutlägg för bageriets tillkomst, inte sant?

Jo, naturligtvis. Men det är en helt annan fråga än den om kapitalförräntningen. Självkostnadskalkylen är här förenklad till det yttersta i syfte att koncentrera uppmärksamheten på ränteproblemet. Den är reducerad till två termer: *omedelbar* driftkostnad i arbetsutlägg + produktionsapparaten förräntande. Självkostnaden innehåller en rad här utelämnade termer: för råämnen och hjälpämnen, för kraft m. m. *och* för amortering av maskiner och anläggningar. Alla förnödenheter

som förbrukas under en produktionsperiod, måste direkt ersättas av produktionsperiodens resultat. Alla produktionsmedel som vara över mer än en produktionsperiod, ersättas genom att deras kostnad slås ut på varumassan under visst längre avsnitt. Tekniskt utföres detta genom användning av olika amorteringskvoter för olika delar av den utnyttjade produktionsapparaten. I dess framställningskostnad äro arbetsutläggningen inneslutna — i den mån de som kostnader kunnat realisera sig i priserna på marknaden. Är det fråga om en kapitalistisk kostnadskalkyl, finnas på varje produktionsetapp den föregående arbetsutlägg, jämte material- och kapital(ränte)kostnader, försåvitt dessa ej blivit justerade vid genomgången av marknaden från den ena till den andra etappen.

Det är här alltså alldeles ej i fråga att fingerfärdigt i resonemanget undanskaffa tidigare arbetskostnader. Förenklingen är ingalunda någon förvanskning. Utfördes självkostnadsberäkningen fullständigt, så komme samtliga arbetskostnader med (jämte annat) i den mån de kunna räknas. Vi finge då ett långt större antal termer och uppställningen bleve mer invecklad:

$$10 \times 3,000 + a + b + \dots n + 5 \% \text{ å } 40,000 = x$$

$$4 \times 3,000 + a_1 + b_1 + \dots n_1 + 5 \% \text{ å } 400,000 = y.$$

Men principspörsmålet skulle därvid icke förändra sin innebörd, fast denna icke framträdde lika drastiskt. Även då förelåge det fallet, att prisjämvikten ($x = y$) komme till stånd först med de bägge sista, alltså kapitalräntetermerna, vilka i kapitalistisk självkostnad läggas till alla direkta och indirekta driftkostnader, amortering däri inbegripen. Däri är det ränteproblemet ligger, och en argumentering via summerade tidigare arbetskostnader går därför kärnpunkten förbi.

Vi återgå därför till den förenklade uppställningen och finna, att efter ränteposternas strykande räkningen som sagt allenast innehåller:

$$a) 10 \times 3,000 = 30,000$$

$$b) 4 \times 3,000 = 12,000$$

Kostnaden blir nu mer än dubbelt så hög i det gammalmodiga bageriet jämfört med det moderna. Vilket betyder, att vid ren kostnadstäckning brödet från det moderna bageriet ställer sig mer än hälften så billigt. Då är valet icke längre likgiltigt från konsumentens synpunkt. All efterfrågan dirigeras helt naturligt mot det billiga brödet från det moderna bageriet. För att fylla hela efterfrågan, som förut tillgodosågs av de bägge bagerierna tillsammans, måste det moderna utvidgas, ej blott tillföras mera arbetskraft utan även mera kapital.

Någon kan tycka, att detta är ju ett storartat framsteg, det gammalmodiga tvingas alltså att vika för det moderna. Men det innebär, att kapitalanspråken växa. Om nu denna kostnadsräkning tillämpas ej blott inom bageriproduktionen utan inom all produktion, skulle den föra med sig, att efterfrågan på alla produkter koncentrerades på de företag, vilka i avseende å kapitalutrustning befinna sig på den tekniska utvecklingens toppunkt. Och därmed vuxe kapitalanspråken till en sådan höjd, att de efter all rimlig sannolikhet icke kunna tillgodoses med tillgängliga resurser.

Om nu en sådan genomgående hypermodernisering överstiger samhällets förmåga — huru då förfara?

Förvisso *kan* problemet lösas med bibehållande av även mindre moderna anläggningars bidrag till behovstäckningen. Man kan lösa det genom att upphäva det fria konsumtionsvalet. T. ex. bestämma, att konsumenterna skola köpa i en viss proportion från det gammalmodiga och det moderna bageriet, om man icke vill direkt fördela brödet från bägge till konsumenterna. I vart fall är det ute med de fria konsumtionsvanorna. Resonemanget löper alltså ut däri, att kapitalränteföreteelsen visar sig vara grundad i konsumtionsvalets frihet.

Men kan man icke tänka sig en annan lösning? Vi förutsätta, att de båda bagerierna ägas av samhället och drivas för samhällets räkning. I stället för att låta prissättningen vara beroende på kostnaden i vardera företaget för sig kan man behandla dem ekonomiskt som en helhet och slå ut den totala sammanlagda kostnaden på produkterna. Alltså i stället för en

kostnad av 30,000 i det ena företaget, 12,000 i det andra, räkna med en sammanlagd kostnad av 42,000 och prissätta brödet därefter.

Denna lösning kan icke avvisas som otänkbar. Men man får vara beredd att taga konsekvenserna av densamma. Den kan generellt tillämpas endast i en sådan gemensamhetskushållning, där samhället inom varje tillverkningsgren tillämpar en dylik genomsnittsberäkning. Vad detta medför i vanskliga konsekvenser blir det tillfälle att återkomma till vid diskussionen om planhushållningen.

Här kan det vara tillräckligt att anteckna, att en dylik ordning är som allmän princip oanvändbar för den socialiserings-typ nämnden för sin del uppställer som eftersträfvansvärd.

Jordräntan. Det kapitalbegrepp, varmed man rör sig i fråga om den kapitalistiska hushållningens räntabilitet, är ingalunda vidhäftat blott de producerade produktionsmedlen, realkapitalet i egentlig mening. Det innefattar den i pengar räknade värdesumma, ett förvärvshushåll har till underlag för sin förvärvsekonomi. Om denna värdesumma är investerad i produktionsmedel eller naturresurser är därvid likgiltigt. Den s. k. produktionsfaktorn kapital skiljes därvid alls icke från produktionsfaktorn natur. Frågan om den kapitalistiska räntabilitetsprincipens räckvidd, som först i slutet av hela denna avdelning om hushållsräkningens olika problem kan i sin allmänna aspekt upptagas, inne-sluter jämväl *jordränteproblemet*.

Vi kunna lägga till grund ett renodlat fall av typisk differentialränta. Säg att spannmålsjorden i ett slutet samhälle före-kommer i tre kvalitetsklasser med differentierad avkastnings-förmåga. En hl spannmål produceras inom klass A för en kostnad (i arbete och kapital) av 18 kronor, inom klass B för en kostnad av 19 kronor, inom klass C för 20 kronor. Om nu denna sista klass måste tagas i anspråk, säger den rena teorin, så bestämmes priset av denna produktionskostnad å den minst givande jorden. Innehavarna av de två bättre klasserna erhålla därvid en merintäkt om 1 resp. 2 kronor pr hl. Denna mer-

intäkt härrör uteslutande ur naturfaktorns differentierade beskaffenhet. Den är oförtjänt. Prisbildningsmekanismen medför emellertid, att den automatiskt tillgodogöres innehavarna av den bättre jorden. Skall denna oförtjänta inkomst bestå eller avskaffas inom en socialiserad hushållningsordning? Skall den ingå eller ej i den kostnadssumma, varmed konsumtionen belastas?

Naturen är i det hänseendet oförbätterlig, att skillnaden mellan bättre och sämre jord icke försvinner vare sig genom socialisering eller andra förändringar i samhällsordningen. Med en differentierad produktionskostnad får man alltså ständigt räkna.

Man kunde emellertid tänka sig, att konsumenterna i varans pris endast hade att erlägga den faktiska produktionskostnaden. Spannmålen från klass A säljes för 18 kronor, från klass B för 19 kronor, från klass C för 20 kronor. Eller den differentierade produktionskostnaden får komma till uttryck i differentierade priser.

Men då uppstår frågan: Vilka konsumenter skola ha förmånen av det billigare priset, vilka skola belastas med det dyrare — å en och samma vara? I stället för att vissa *producenter* få privilegiet av ett i förhållande till produktionskostnaden högre pris än andra är det nu vissa *konsumenter* som inhösta förmånen av ett lägre pris än de andra. I det ena fallet en oförtjänt producentvinst, i det andra fallet en oförtjänt konsumentfördel. Det senare fallet innebär därjämte det fria konsumtionsvalets upphävande och dess ersättande med en eller annan form av reglerad tilldelning. Samhället får utvälja konsumentgrupper, som ha att erlägga det högre eller lägre priset. Eller sörja för att till dem alla portioneras ut spannmål i alla tre prislägena.

Alldeles som i vårt tidigare resonemang angående kapitalräntan kan emellertid även här pekas på en annan lösning, om de tre kvalitetsklasserna icke företrädas av fristående företag utan slås ihop under en ägare, samhället. I stället för de tre olika produktionspriserna kunde samhället sätta ett pris, som hänför sig till den genomsnittliga produktionskostnaden. Förutsättningen

härför är då emellertid, även i detta fall, en genomförd gemensamhetshushållning.

*Jordränta
och Gemein-
wirtschaft.*

Det här behandlade problemet belyses på ett intresseväckande sätt i *Heimann: Mehrwert und Gemeinwirtschaft*, varur förtjänar återgivas följande tankegång:

I fråga om jordräntan kan en ideallösning, menar Heimann, finnas blott i den av Rathenau föreslagna metoden att ställa vardera av parterna på en enhetlig grundval. Producenterna, i det en var får ersättning för sitt individuella arbetsutlägg; konsumenterna, i det de alla betala samma genomsnittspris. Och att övervinna olikheten i de sakliga produktionsbetingelserna medelst en genomsnittsberäkning.

Därav följer: differentialräntan bäres icke av enskilda utan av köparnas såsom enhet uppfattade totalitet och utportioneras på de enskilda efter vars och ens andel i totalförbrukningen likadant som hos Marx och Oppenheimer den enskilde arbetaren ger sin tribut icke till sin arbetsgivare utan till den totala kapitalistklassen.

Man får göra klart för sig, att genom en från marknadsprocessen avvikande organisation differentialräntan visserligen kan i socialt hänseende utmönstras, nämligen så att privatpersoners riktande förhindras, men att ekonomiskt sett differentialräntan dock alltid uppstår. Detta sakförhållande exemplifieras sålunda:

Företag	Kvantitet	Kostnad	Ränta	Totalkostnad	Totalränta
		pr styck			
A	2	10	0	20	0
B	3	9	1	27	3
C	1	8	2	8	2
D	1	7	3	7	3
E	2	6	4	12	8
F	3	5	5	15	15
G	1	4	6	4	6
H	1	3	7	3	7
J	3	2	8	6	24
	17	—	—	102	68

Företagen äro ordnade efter sina kostnader per styck eller omvänt uttryckt efter stigande ränta per styck. Under den förutsättningen, att även de dyrast framställda styckena, från företaget A, absorberas av behovet, sätter marknaden styckepriset till 10, totalpriset alltså till 170. Detta medför de angivna räntorna. Vill man nu förbilliga förbrukningen med 68, räntornas totalbelopp, så erhåller man som pris per styck $102: 17 = 6$. Då totalersättningen vid detta pris jämt täcker totalutlägg, så kan man ersätta varje producent hans individuella utlägg. Ändock uppstå räntor även vid priset 6 och detta på följande vis:

Företag	Kvantitet	Kostnad	Ränta	Totalkostnad	Totalränta
		pr styck			
A	2	10	— 4	20	— 8
B	3	9	— 3	27	— 9
C	1	8	— 2	8	— 2
D	1	7	— 1	7	— 1
E	2	6	0	12	0
F	3	5	1	15	3
G	1	4	2	4	2
H	1	3	3	3	3
J	3	2	4	6	12
17		—	—	102	0

Genomsnittspriset är alltså det, vid vilket de positiva och negativa räntorna utjämna varandra, vid vilket med andra ord de ena nyttjas för att betala de andra. Om schemat föreställer gruvgillet i en fullt organiserad samfällighet, vari å ena sidan blott ren arbetsinkomst vore tillåten, å andra sidan fri inkomst-användning förekomme, alltså efterfrågans fria rörelse till den enhetliga gränsnyttans punkt; och om det vidare antas, att hittills blott företagen B — J arbeta, medan A ännu befinner sig under gränsen för det ekonomiskt möjliga — så skulle en höjning av priset till 6 ge gillet en totalränta om 8 och därigenom utvisa för ledningen, att behovet numer erfordrar även vad som kan framställas under räntan — 8. Ett fritt företag där-

emot, d. v. s. ett direkt till marknaden anslutet, kan icke arbeta med negativ ränta. Icke heller en producenternas organisation kan i princip göra det, så länge den är inställd på vinst. Så t. ex. skulle en kapitalistisk koncern blott temporärt för konkurrensändamål låta ett oräntabelt företag arbeta vidare, men i princip måste här varje element i produktionen också vara i och för sig räntabelt, emedan totalvinsten eljest sjunker. Om A — J föreställa företagen inom en i marknadskonkurrens befintlig råämneskoncern, så är för att ta företaget A i bruk åtminstone ett pris av 10 erforderligt. Om det nu inte är så, att koncernen hoppas att med en temporär oräntabel produktion i företaget A slå ut medtävlarna och senare tänker hålla sig skadeslös genom monopolistisk höjning av priset över 10. Endast en samhushållande organisation (Gewinnwirtschaftliche Organisation) kan alltså socialt utmönstra differentialräntan.

En slutsats. Här är nu platsen för en slutsats.

Med utgångspunkt från socialiseringsnämndens allmänna uppfattning är nyssnämnda förutsättning icke att påräkna. Vi ha att göra med en prisbildningsprocess, som utgår från det fria konsumtionsvalet. Denna tillämpas i ett samhälle, innehållande ett flertal fristående var för sig hushållande företag. Då kan jordränteföreteelsen icke utmönstras.

*National-
och världs-
hushåll.*

Kapitalräntans och jordräntans företeelser förtjäna belysas också ur synpunkten nationalhushåll inom ett världshushåll. Härom finner man hos *Brutskus: Die Lehren des Marxismus im Lichte der russischen Revolution* följande nog så slående åskådningsexempel.

Låt oss anta, att socialismens seger på jorden har blivit verklighet. Även därefter kommer det i alla fall att ges kapitalfattiga och kapitalstarka folk.

Vi föreställa oss nu, att den utfattiga ryska arbetarklassen vänder sig till den engelska med anhållan att få låna lokomotiv, maskiner, verktyg och konstgödsel; efter 25 år skall man återställa hela detta kapital resp. dess ekvivalent. Kapitalrån-

tan gäller ju som en följdaföreteelse av utsugningen, och kanske kommer det också att lyckas de ryska arbetarna som ivriga marxister att övertyga de eljest gentemot varje abstrakt teori kyliga engelsmännen därom, att det anstår proletärer illa att begära ränta, särskilt då dessa räntor skola betalas av andra proletärer.

Men en sådan seger för den ryska ståndpunkten kunde för de ryska arbetarna ha mycket ofördelaktiga följder. Vi frukta nämligen, att de engelska arbetarna skulle svara sina ryska kamrater: "Javäl, ni behöver kapitalet mera trängande än vi, men inte heller vi ha kapital i överflöd. De amerikanska kamraterna, de ha ju redan var sin auto, men hos oss fattas det ännu nödig utrustning för automobilfabrikerna. Vidare: vi ha visserligen begynt att bygga upp våra trädgårdsstäder, men vi ha ännu en mycket lång väg kvar till slutet av detta verk och under tiden måste vi logera i gamla dystra städer, som erinra om kapitalismens bittra tider. Skola vi nu skjuta undan tillgodoseendet av dessa behov för en hel generation? Glöm då inte kamrater, att det kapital som vi ha icke tillhör bourgeoisin utan är svett och blod av oss."

Vi måste överlåta åt marxisterna att finna ett svar på dessa argument från de engelska arbetarna. Vi för vår del ha ingenting att svara därpå. Det är nämligen klart, att även efter den sociala revolutionens seger det blott består två möjligheter: antingen komma de internationella kapitalrörelserna att upphöra — till största skada för utvecklingen av mänsklighetens produktiva krafter och för kulturens framsteg. Eller blir man tvungen att erkänna kapitalröntans kategori inom de internationella förhållandena som rättmätig — läraren Marx må häröver ha sagt vad som helst.

Men nu kunna vi också föreställa oss en annan situation. Det kommer kanske den dag, då de engelska arbetarna ställa till sina ryska kamrater följande propos: "Kamrater, ni ha sibiriska skogar. Men ni äro icke i det läget att kunna utnyttja dem tillbörligt, då det fattas er kapital, skolade arbetare och organisationer. Låt då oss få utnyttja dessa skogar." Ja,

de engelska arbetarna kunde härvid med än större rätt än tidigare de ryska och till och med utan att åberopa mästarens ord tillfoga: "Det är ej ni kamrater som ha dragit upp dessa skogar, de ha växt av sig själva ur jorden, och det anstår er därför icke att begära någon ersättning för deras utnyttjande." Men sannolikare är det dock visserligen, att sådana idéer alls icke falla de praktiska engelsmännen in, som icke ännu torde ha övervunnit de djupt rotade traditionerna från kapitalismen; utan att de helt enkelt erbjuda sina ryska kamrater för tillåtelsen att avverka i skogarna en räntegottgörelse, på vilken ryssarna efter all sannolikhet icke komma att ge avkall.

Med detta tankeexperiment vill Brutzkus ha uppvisat kapital- och jordröntans karaktär som logiska kategorier i en folkhushållning som är inkopplad i ett världshushåll, vilket icke i samma grad som nationalhushållen fungerar som en enhet. Utan att beröra uddigheterna mot "marxismen", som stå för författarens räkning, skall oförbehållsamt medges, att resonemanget i sak ger uttryck för common sense — en vara som icke heller i socialiseringens tidevarv lär kunna undvaras.

*Inom ett so-
lidariskt
folkhushåll.*

Kanske vill någon genmäla till ovan återgivna resonemang, däri nationalhushåll konfronterats med varann, att hela tankegången endast är en upprepning i större skala av den enkla sanningen, att den som besitter något ej vill utan vederlag avträda sin besittning — det må nu gälla en enskild eller en nation. Alltså tillämpning av den rena maktlära, som ställdes i täten av hela vår behandling av kapitalröntefrågan. Nationshushållen känna sig ej tillräckligt solidariska. Vore de bara det, skulle saken te sig både för ryssar och engelsmän annorlunda.

Men låt oss då i stället röra oss blott inom ett folkhushålls ram, förutsättande ett högre mått av solidarisk ekonomi, en hushållsordning helt behärskad av socialiseringens idéer.

Vi välja ett exempel inom typen byteshushållande socialisering. Samhället är då i vart fall inte *ett enda* jätteföretag. Vi kunna gärna avstå från att operera med även privata företag vid sidan av de kollektiva — socialiserade. Tag exempelvis

den konstruktionen, att näringslivet är organiserat i gillen efter olika produktionsområden eller efter bygder med en dem överordnad sammanhållande central för "samhället som helhet". Det är ett progressivt samhälle, där ständig utbyggnad av produktionsapparaten försiggår. De resurser, som kunna därför uppbringas, äro begränsade och måste fördelas: ett urval måste ske mellan möjliga projekt. Däri ändras ingenting, vare sig gillen och bygder ha en betydande autonomi eller centralen har en starkt dominerande ställning. Mellan de många varianterna kunna vi fixera oss därhän, att de olika industribranscherna drivas av gillena men att centralen äger besluta om resurserna skola dirigeras i ena eller andra riktningen i fråga om produktionsapparatens utvidgande. Den måste då kunna bedöma för att träffa sitt val, och vi förutsätta att den ej nöjer sig med ett bedömande "på känn" utan vill ha något räknemässigt mätbart att hålla sig till: hushållsordningen skall alltså i denna del fylla anspråket på rationalitet.

Här kommer nu trämassebranschens gille och vill bygga en ny cellulosafabrik (A), järn- och stålverksgillet vill ha uppfört ett nytt kombinat (B) inom sin bransch. Men det gäller att välja. Det som måste till för att kunna verkställa ett rationellt val är att göra de båda projekten jämförbara. Det första måste därvid vara att mäta vad det ena och andra innebär i anspråk på de produktiva resurserna. Bägge förslagen innebära en kombination av vissa mängder sakliga produktionsbetingelser (naturmaterial, naturkraft) med vissa mängder arbetskraft, vilka för anläggning och utrustning fram till igångsättandet av nyproduktionen undandragas annan användning. Dessa ting kunna icke rationellt jämföras in natura. Jämförbarheten kräver, att de översättas i ett och samma språk: en värdesumma, som omsluter alla åtgående produktiva resurser från de ursprungliga naturgåvorna till arbetsutläggerna för byggnader och maskiner.

Att summera allt detta till ett värdebelopp — vad är det? Kapitalräkning. Det ena projektet upptaxeras att innebära en kapitalanvändning av 10 miljoner kr., det andra kräver ett kapital av 12 miljoner.

Men vilket skall man välja ? Det billigare? Det nyttigare? Uppenbarligen icke det billigare utan hänsyn till kostnaden. Förutsätta vi, att nyttan i sista instans bedömes efter konsumenternas värderingar, som komma till uttryck i priset, blir nästa led i bedömningsfrågan, huruvida den ena eller andra anläggningen kan betala sin kapitalkostnad. Centralen uppställer, för att kunna på penninghushållningens väg disponera resurser för andra kommande produktionsutvidgningar, kravet på ett överskott. Kalkylerna utvisa ett sannolikt årsöverskott om 500,000 kr. för A och 800,000 kr. för B. Det är sålunda klart, att med tiden blir både den ena och den andra anläggningen till fullö betalad. Men det bliva de ju även med 100,000 kr. eller 10,000 kr. i överskott om året. Det går bara åt så mycket längre tid.

Om nu det ena och det andra gillet lägger fram för samhällscentralen sitt projekt och framhåller vilken nytta det kommer att göra i olika hänseenden och dessutom visar att så småningom betalar det sig förresten också, så lär centralen, som skall tillvarata det allmänna samhällsintresset och väl vet, att var resurs använd på ett visst sätt därmed undandrages annan möjlig användning, inte underlåta att fråga sig: ja, men på vilken *tid* betalar sig det ena och det andra? Den nöjer sig icke utan att räkna efter: A kostar 10 milj. kapital, som ersättes på 20 år, B kostar 12 milj. kapital, som ersättes på 15 år. Och väga icke andra synpunkter tillräckligt starkt emot, så bestämmer den sig kanske ej för det lägre utan för det högre kapitalutlägget, som så mycket raskare ersättes. Ty den ser däri ett indicium på att därmed tjäna ett ur samhällssynpunkt mer trängande behov.

Men vad är det då, som skett? Från en naken kapitalräkning har centralen övergått att tillämpa en kapitalränteräkning. På den oss välbekanta kapitalistiska ekonomins tungomål uttryckes jämförelsen härövan i en räntabilitetssiffra. A ger en avkastning av 5 proc., B avkastar 6 $\frac{2}{3}$ proc.

Det väsentliga i jämförelsen härövan är att avkastningen prövas i relation ej blott till kapitalvärdet utan även till tiden. Men just däri ligger kapitalräntans väsen.

Att denna rimligtvis måste bli *en* av faktorerna vid valet bör

därmed vara uppvisat. Att den inte är *ensam* vägledande är i ovanstående genomskinligt nog. Vill man än mer tydliggöra det för sig, kan man ju ersätta överskottssiffran för B med 600,000. Räntabiliteten blir för bägge densamma, den ger inte längre utslag i någondera riktningen. Men visst kan centralen ändå bestämma sig för A eller B.

För att ett ögonblick rikta en strålkastare även på *jordränteföreteelsen*, låt oss anta att överhögheten över jorden tillhör samhället med beslutanderätt hos dess central över tilldelningen, men att jordens brukande överlättes åt vare sig enskilda eller stora bygdegillen (de sovjetryska kolchoserna).

Tilldelning sker av både sämre och bättre jord. Om nu inget pris åsättes jorden eller detta är lika, åstadkommes en uppenbar olikställighet mellan olika jordbrukargrupper. Avskriv den kapitaliserade jordräntan på den småländska och den skånska jorden — och de som bruka den förra skola känna sig djupt förorättade i jämförelse med dem som erhålla den senare att bruka. Finns det val- och flyttningsfrihet, kommer centralen att bli överlupen av jordbrukare som vilja ha skånsk jord. Centralen måste ransonera eller tvinga folk att bo, där de en gång bo och finna sig i olikheten.

Låter man fri prisbildning råda, skall det genast visa sig, att de som bruka jorden äro villiga betala mer för bättre jord — och jordränteföreteelsen framträder i fullt synbar form. Undertryckes den, tar den ut sin rätt i form av olikställighet i arbetsavkastning. Försåvitt ej jorden brukas av hela samhället som massiv enhet eller direkta tvångsförfoganden ske både över jorden och dess avkastning är jordräntans tolererande enda möjligheten att utjämna arbetsavkastningen.

Inom en socialiserad hushållning sådan socialiseringsnämnden *Slutsatser.* föreställer sig den komma efter nämndens mening både kapitalränta och jordränta att förefinnas. Den förra som en integrerande beståndsdel i kostnadsräkningen, den senare som en konsekvens av prisets enhetlighet.

Det följer emellertid härav icke, att kapitalränta och jordränta

komma att äga enahanda funktion att vara klassbildande och klasskiljande inkomstarter som nu. Det är en fråga som beror på, huru ägarskapet till produktionens faktorer är fördelat och huruvida inkomstfördelningen skall framgå såsom ett automatiskt resultat av prisbildningen å samma faktorer. Härtill återkomma vi.

Här bör emellertid även antecknas, att den samhällsekonomiska motivationen för kapital- och jordräntan begränsar sig till deras roll som betingelser för kostnadsräkningen, resp. som följd av prisbildningen. Så långt de bidraga att fördela efterfrågan, så att både mer och mindre kapitalkrävande produktion hålles i gång, resp. mer och mindre givande naturresurser utnyttjas, kunna de nyttjas som ett led i den samhälleliga behovstäckningen. Utöver ett härför erforderligt minimum upphör motivationen att äga samhällsekonomisk bärkraft.

V. Företagarvinst.

Att varupris och kostnader jämt täcka varandra är en tillfällighet, därest en sådan täckning icke med avsikt eftersträvas. Marginalen mellan pris och kostnader ger upphov till *företagarvinst*, förutsatt att denna marginal blir positiv, vilket ingalunda behöver vara fallet. Företagaren köper produktionens faktorer efter deras marknadsmässiga värdering och kombinerar dem efter sitt huvud i syfte att uppnå ett överskott vid försäljning till de priser som kunna uppnås i marknaden. *Inledning.*

Vad kan nu vara att säga i diskussionen av socialiseringens problem rörande denna art av inkomst?

I de fall där företagaren personligen är företagets ledare, äro *företagsledarlön och företagarvinst* så sammanvävda med varandra, att de ej kunna åtskiljas. Isolerat uppträder företagarvinsten, där företagsledningens funktioner utsöndrats såsom betalt arbete av i företagets tjänst anställda. I nutidens kollektivägda privata aktiebolagsföretag är detta i regel förhållandet, även om företagsledaren kan vara och i regel är intresserad i företaget jämväl som aktieägare. I varje fall ha vi här den mest renodlade formen av företagarvinst. Den framträder i den räntabilitet företaget uppnår utöver normal kapitalränta, sedan alla omkostnader bestritts. Förekommande jordräntor kan man här bortse från, då de för det enskilda företaget ingå antingen i kapitalförräntningen eller i omkostnaderna för övrigt.

Frågan är nu, om företagarvinsten är en inkomstart, som kommer att försvinna eller bör försvinna i en sådan socialiserad

hushållningsordning, med vilken nämnden i sina resonemang opererar.

Det må då först hänvisas på att företagervinsten är det utfallande resultatet av det ömsesidiga prisläget för å ena sidan de producerade varorna och å andra sidan de använda produktionsfaktorerna. Utan ett särskilt ingripande i syfte att förändra detta resultat, resp. utan en priskalkylering, som från början utesluter uppkomsten av en marginal och lyckas uppnå sitt avsedda resultat, kan det helt enkelt icke undvikas att ett ibland positivt, ibland negativt resultat framkommer. Det enskilda företaget kan endast till en mindre del bestämma över detta resultat, vilket beror, utom av företagets skötsel, utav alla marknadsfaktorernas samspel.

Tänka vi oss nu ett samhälle, där sida vid sida förekomma socialiserade företag av olika typer, privata kollektivägda företag som våra aktiebolag och enskilda personföretag — förutsetta vi vidare, att hushållningsprocessen utspelas på prisbildningens grund, så är svaret på den första frågan lätt:

Företagarvinster liksom företagarförluster komma utan vidare att uppstå i ett dylikt samhälle. Det kan beträffande den privata företagarkerksamheten icke förutsättas, att den vare sig skall i sina motiver vara inriktad på att utesluta företagervinst eller att den skall lyckas att ständigt undkomma förlust. Med förekomsten av marknad, prisbildning, privata företag följer förekomsten av företagervinster för vissa liksom samtidigt av förluster för andra företag. Räntabilitetsförhållandena måste komma att bli växlande; det är a priori lika otroligt, att en generell normal företagervinst för alla företag skulle uppstå som att varupriser och produktionskostnader ginge jämt ihop för dem alla.

Därest icke ett särskilt ingripande sker genom samhälleliga maktmedel för att ändra själva prisbildningsprocessen eller för att efteråt verkställa en omfördelning av uppkommande överskott, går det icke att utmönstra företagervinsten som inkomstkategori i även ett sådant samhälle, där socialiserade företag inta ett betydande utrymme.

Väl kan det däremot tänkas, att socialiseringen påverkar räntabilitetsförhållandena så att de kvantitativa skillnaderna i resultat bli va andra än nu. Problemet blir ett dubbelt. Å ena sidan kan man fråga sig, huruvida socialiseringspolitiken skall beträffande de i privat företag arverksamhet uppkommande företag arvinster na blott acceptera resultatet, eller om detta resultat till sina sociala verkningar skall justeras.

Detta problem för bl. a. över till den roll *skattepolitiken* kan komma att spela i socialiseringsprocessen, och den frågan skall här icke upptas. Förutom vissa allmänna synpunkter rörande förekomsten av enskild företag arvinst är det spörsmål, som nu i första rummet intresserar, detta: Hur skola de socialiserade företagen förhålla sig till företag arvinsten? Besvarandet av denna fråga blir en probersten för vad man anser önskvärt och möjligt med hänsyn till socialiseringens syften.

Alltså — skola socialiserade företag eftersträva företag arvinst? Eller skola de tillämpa kostnadstäckningsprincip?

Det bör icke förbises, att det finns ytterligare ett alternativ. Skola företagen rentav som företag lämna kostnadsräkningens mark och ersätta kostnadsprincipen med någon slags "gratisprincip"? Detta alternativ må emellertid för tillfället få träda i bakgrunden och diskussionen koncentreras till att gälla kostnadstäckning eller företag arvinst.

Här kan det vara lämpligt att återgiva de synpunkter socialiseringsnämnden lagt på det uppställda problemet i föregående betänkanden. I såväl statsbanebetänkandet, domänverksbetänkandet och föreliggande utkast till industribetänkande har spörsmålet dryftats, givetvis med särskild hänsyn till förhållandena inom det område av näringslivet, varmed nämnden i varje fall haft att syssla. Huvudsynpunkterna äro emellertid av ett allmänna re interesse. Då nämnden i sina olika betänkanden kommit till olika resultat ifråga om den ekonomiska riktlinje, som i praktiken borde tillämpas, har det i varje fall sitt interesse att nu sammanställa resonemanget för att tillse, i vad mån de fram-

Socialiseringsnämndens tidigare behandling av problemet.

ställda synpunkterna kunna eller icke kunna ges en mera generell tillämpning.

Statsbanebetänkandet. I *statsbanebetänkandet* framhålles, att ett offentligt företag av statsbaneföretagets typ icke har tillkommit i syfte att uppnå vinst. Tillgodoseendet av samhällliga trafikbehov är statens omedelbara syfte med detta företag. Huru detta syfte realiserats kan icke mätas av företagets nettovinst. (Nämnden hade strax förut konstaterat, att ett enskilt affärsföretag har till omedelbart syfte att inbringa vinst åt ägaren. Den uppnådda vinsten betraktas då också som mataren på företagets framgång.) Då företagsekoniskt netto och samhällsekoniskt gagn icke äro identiska, måste man fråga sig: vilken företagsekonisk riktlinje ger sannolikhet för bästa samhällsekoniska resultat?

Nämnden bestrider ej, heter det i betänkandet, att ett företag som drives uteslutande i syfte att åt ägarna inbringa största nettovinst, däri har en enkel och verkningsfull riktlinje för sin verksamhet. Så frågas: kan man vid en begränsning av vinstprincipen till ett mått, som direkt betingas av det samhällsekoniska gagnet, bevara inom statsföretaget en drivfjäder av den spännkraft, som erfordras för en effektiv företagarverksamhet?

Problemet ställes här så, att företagskostnaderna betraktas som givna. Med ledning av dem är det anspråket på inkomsterna fixeras. Att detta icke är en allmän problemställning utan tvärtom vald just för det företag frågan gällde klargör nämnden genom följande uttalande:

"Det får ju icke förbises, att man ingalunda kan godtyckligt välja denna problemställning. Om staten uppträdde som industriell företagare i en bransch, där den hade att konkurrera med andra, skulle man ingalunda kunna göra självkostnaden till den utgångspunkt, från vilken varans pris och därmed företagets inkomster vore att bestämma. Där en öppen marknad med olika konkurrerande företag existerar, måste man tvärtom utgå från marknadspriset. Företagets vinstmöjligheter bero på graden av dess förmåga att hålla sina produktionskostnader under dessa. Marknadspriset är sålunda för företagsledningen det primära,

produktionskostnaderna det sekundära; ehuru väl i det större samhälleliga sammanhanget en växelverkan mellan dessa båda råder. För ett företag sådant som statens järnvägar föreligger emellertid icke en dylik öppen marknad, utan taxebestämningen komme vid detta alternativ att ske enligt grunder liknande dem som gälla för ett monopolpris.”

Det befogade i att uppställa problemet med kostnaderna som givna framstår så mycket klarare, om man beaktar att det företags saken gäller är föremål för en offentlig prisreglering genom av det allmänna utövad taxekontroll. Vid taxepolitiken blir den konkreta frågeställningen: skall taxan bereda täckning för hela kostnaden, en del av den eller mer än den?

Då socialiseringsnämnden avböjt statsbaneföretagets drivande med taxor lagda under kostnadsgränsen har detta skett med hänvisning till den allmänna fara för snedvridning av samhällsproduktionen, som ligger i att låta vissa behov tillgodoses mer eller mindre ”gratis”, d. v. s. på bekostnad av andra behov. Tillämpat på järnvägsdriften: därest den fördel som vinnes genom en transport icke är så stor, att den förmår framlocka den uppoffring av arbete och kapital som folkhushållet måste göra för dess ombesörjande, så är transporten nationalekonomiskt ofördelaktig.

Härtill gör nämnden visserligen ett viktigt förbehåll. Denna avvägning av fördel mot kostnad sker på grundval av den givna inkomst- och köpkraftsfördelningen i samhället. Denna kan vara otillfredsställande och kräva modifikation. Men, menar nämnden, bedömandet av detta samhälleliga spörsmål kan icke anses tillkomma ledningen av ett ekonomiskt företag utan tillkommer statsmakterna. Härmed göres alltså en viktig distinktion mellan den ekonomiska riktlinjen för ett samhällets företag och statsmakternas samhällsekonomiska politik i det hela.

Då nämnden sedan övergår till att besvara frågan, varför statsbaneföretaget icke skall drivas med företagarvinst, redovisar den en rad uppgivna skäl för företagarvinsten och prövar dem på statsbaneföretaget.

Om företagarvinst är erforderlig inom folkhushållet för att framlocka *företagarverksamhet*, är en fråga som den icke djupare ingår på. Ty någon sådan funktion kan företagarvinsten icke hava att fylla i statsbaneföretaget.

Bland tänkbara skäl för ett överskott över kapitalräntan avböjes vidare helt kort det *fiskaliska* betraktelsesättet, att statsbaneföretaget lämpligen skulle kunna användas som ett indirekt skatteinstrument. Detta skäl söker på intet sätt sin ankargrund uti statsbaneföretagets art och uppgifter.

Skall då i *amorteringssyfte* beräknas en företagarvinst? Härtill finner nämnden i betraktande av förhållandet mellan företaget och staten intet skäl föreligga. Statsbaneföretaget skulle icke bättre tjäna sina trafikuppgifter, om dess ägare vore skuldfri — försåvitt man icke menar, att då skall på företaget icke längre beräknas någon kapitalränta.

Emellanåt motiveras företagarvinst såsom en *riskränta*. Här kan emellertid icke i princip röra sig om något annat än att företaget på förhand täcker en sannolik kapitalförlust. Som en företagarvinst i egentlig mening kan en räntefot vald i syfte att vidmakthålla kapitalvärdet icke betraktas.

Ligger det då någon samhällsekonomisk fördel i att avstå från den företagarvinst som statsbaneföretaget kunde uppnå? Om man härpå svarar: företagarvinst innebär ju sämre tillgodoseende av trafikbehoven än kostnadstäckningen — så ligger emellertid där bakom en tyst förutsättning, vilken emellertid icke är hållbar, nämligen den att företagarvinst behöver innebära en begränsning av det samhälleliga trafikbehovets tillgodoseende. Att trafikanternas andra behov bleve sämre tillgodosedda vore däremot ofrånkomligt. Nämnden ansåg sig emellertid icke behöva utföra detta sista argument, då den menade sig kunna visa, att med företagarvinst skulle följa olägenheter enbart ur trafikbehovets synpunkt.

Den analys, som nämnden i detta sammanhang företog av de problem som hänföra sig till fasta kostnader och tariffdifferentering, tar så helt sikte på statsbaneföretagets speciella förhållanden, att det icke är anledning här återgiva densamma. Nämnden

den kom fram till, att valet stode mellan å ena sidan en sådan tillämpning av vinstprincipen, att inga trafikbehov utestängdes, och å andra sidan en kostnadstäckning förenad med taxedifferentiering för att effektivast utnyttja företagets resurser. Den praktiska skillnaden skulle därvid bliva, att tariffdifferentieringen i det förra fallet finge en väsentligt större omfattning och bredare latitud. Då detta för näringslivet i allmänhet icke vore fördelaktigt, hade kostnadstäckningsprincipen ett bestämt företräde. Samtidigt som taxedifferentieringen ger den samhälleliga fördelen av effektivt utnyttjande av järnvägsföretagets kapital, erhåller folkhushållet mer enhetliga taxor på relativt låg nivå. Nämnden uttalade i anslutning härtill, att staten bör avstå från den företag arvinst som eljest kunde uppstå, utan att det samhälleliga trafikbehovets tillgodoseende inskränktes, i syfte att tillföra folkhushållet direkt och utan förbindelse med statskassan hela förmånen av kommunikationsföretagets verksamhet.

Nämnden har emellertid också uppställt frågan: kan en företag arvinst undgås? Med hänsyn till att statens taxereglering omsluter både statsbaneföretaget och enskilda järnvägar kan taxenivån komma att ligga så i förhållande till statens järnvägars driftkostnader, att en företag arvinst måste uppstå, ifall företaget skötes så som sig bör. Rörande en av denna anledning uppkommande företag arvinst förklarade nämnden, att det ingen anledning finns ur statsbaneföretagets synpunkt att avböja den men heller ingen anledning att betrakta den som eftersträfvansvärd. Taxepolitiken bör icke därav påverkas till förmån för högre taxenivå. Längre utfördes framställningen icke, då en vidare diskussion ansågs tillhöra problemet om den samhällsekonomiskt bästa organisationen av landets hela järnvägsväsen.

Av betydelse för bedömandet av den räckvidd nämnden tillskrev sina resonemang om statsbaneföretaget är följande i detta sammanhang gjorda uttalande.

"Inom näringslivet förekommande företag arvinst är ofta ingenting annat än en differentialvinst, uppkommen genom att

företagen ha olika ekonomiska förutsättningar. Där företagen hava att utgå från marknadspris och företagaren strävar att hålla produktionskostnaderna sänkta därunder, kan ju en större marginal uppkomma i det företag, som genom sin ställning besitter ett försprång, har en mer duglig företagsledning eller eljest arbetar under gynnsammare betingelser. Någon direkt motsvarighet härtill kan emellertid icke föreligga ifråga om statens järnvägar, som icke avyttrar sina tjänster under sådana förhållanden, att man kan tala om ett marknadspris.”

Här har nämnden alltså uppdragit en bestämd skiljelinje mellan sådana samhällsföretag, som ha att utgå från ett marknadspris å ena sidan och å andra sidan taxeföretag, för vilka varupriset är statsreglerat.

*Domän-
verksbe-
tänkandet.*

Denna tankegång fullföljes vidare i *domänverksbetänkandet*, i vilket nämnden uppställer icke kostnadstäckning utan företagervinst såsom den ekonomiska riktlinjen. Huvudsynpunkterna på frågan i detta betänkande böra nu återgivas.

Nämnden påpekar däri, att ändamålet med statligt skogsbruk ursprungligen icke varit att driva företagarkerksamhet men att i nutiden den uppfattningen börjat göra sig gällande, att statens skogsföretag bör förvaltas efter rationella affärsmässiga metoder. Med detta betonande av affärsmässighet i driften är likhetstecken satt mellan avkastning och företagervinst, d. v. s. det egentliga skogsbrukets resultat skall helt och odelat redovisas i företaget, alltså högsta möjliga företagervinst.

”Är nu denna uppfattning om statsskogsbrukets företagsekonomiska syftemål också riktig”? Nämnden svarar i följande utveckling:

”Företagervinstens storlek, ett företags räntabilitet, utgör ju visserligen ett kriterium på huru *ägarens* intressen i företaget främjas men säger långt ifrån alltid huru de samhälleliga intressena i sin helhet tillgodoses. Ägarintresse och samhällsintresse äro ingalunda på varje punkt identiska begrepp. En för ägaren förmånlig hög vinst kan tvärtom ha uppstått såsom ett resultat av åtgärder, stående i ett direkt motsatsförhållande till

samhällsintresset: genom höga varupriser = ökad svårighet för vederbörande konsumentgrupp att täcka sitt behov, genom låga löner = en samhälleligt sett otillfredsställande fördelning av produktionsresultatet, eller genom en kombination av bägge dessa företeelser. Finnas då för den statliga skogsägaren, som ju samtidigt är vårdaren av samhällsintresset, inga sådana hänsyn eller förpliktelser åt ena eller andra hållet, som förhindra honom att på samma sätt som den enskilde skogsägaren taga ut största möjliga vinst av skogsbruket?

"På denna fråga måste man svara nej. För staten som ekonomisk företagare i skogsbruk existera inga dylika förpliktelser. Principiellt gäller detta om *all* statlig företagarverksamhet; det är icke såsom *företagare* eller i *företaget* staten har att utöva sina allmänt samhällsvårdande uppgifter. Där har staten, företädd av en självständig företagsledning, endast att främja företagets eget bästa. Företagets ledning skall vara inriktad på företagsekonomi, icke på nationalekonomi; dess strävan måste sålunda vara uppnåendet av högsta möjliga företagarvinst. Och med vinstens storlek kommer man att mäta företagsledningens kompetens.

"Med ett bestämt avvisande av tanken på att i företaget och företagsledningen inmänga nationalekonomiska eller allmänpolitiska synpunkter har man naturligtvis icke definitivt förhindrat, att dylika synpunkter få göra sig gällande i avseende å statens företagarverksamhet. Statsmakterna äro alltid oförhindrade att, där så kan vara lämpligt, använda ett statligt affärsföretag såsom medel för tillgodoseendet av vissa allmänna eller speciella samhällsintressen. Men detta får då ske *utifrån och genom* företaget, ej *inifrån och uti detsamma*."

Som exempel på ett dylikt ingripande utifrån anföres fastställandet av taxorna för statens järnvägar. För det statliga skogsbrukets del finner nämnden emellertid icke situationen vara sådan, att man som regel behöver ifrågasätta några av samhälls-ekonomiska eller andra allmänpolitiska skäl betingade direktiv åt företagsledningen med inverkan på företagets ekonomi.

Ifråga om principerna för prissättningen anför nämnden följande:

"Det räcker därvid med att påpeka, att domänverket har att i konkurrens med enskilda skogsägare tillhandahålla sitt virke i öppna marknaden eller att i konkurrens med enskilda industri-företag själv förädla och försälja det. Då nu staten endast håller omkring 13 proc. av landets skogskapital (virkesförråd), och således endast kan täcka en motsvarande del av efterfrågan, skulle en statlig prispolitik, som vore baserad på förlust- eller på kostnadstäckning, medföra ett ensidigt och helt visst meningslöst gynnande av det mindretal bland konsumenterna, som vore i tillfälle att göra sina inköp från domänverket. Den övervägande delen av de statliga skogarnas produkter går dessutom i sista hand på utlandet i konkurrens med andra trävaruexporterande länder, och i den mån ett på konstlat sätt åstadkommet underpris följde varan över gränsen, skulle det alltså bli ren gåva till de utländska köparna. Priset å de statliga skogsprodukterna måste därför vara den allmänna marknadens pris och intet annat."

Nämnden sammanfattar sin uppfattning i satsen, att "det företagsekonomiska syftemålet med statligt skogsbruk är att inom ramen av skogskapitalets vård och bestånd fortlöpande utvinna högsta möjliga ekonomiska avkastning (företagarvinst)". Av den följande utvecklingen framgår, att såsom måttstock å denna avkastning skall användas räntabiliteten å ett kapital svarande mot ett statens skogsbruk åsatt värde.

*Industribe-
tänkandet.*

I utkastet till ett industribetänkande avhandlas frågan om företagervinst särskilt beträffande det ifrågasatta allmänföretaget inom *pappersindustrin*. Däri anföres:

Skall företagsledningen sträva efter att uppnå högsta möjliga företagervinst, vilket i detta sammanhang är liktydigt med strävan efter högsta möjliga varupris, eller skall den vid prissättningen låta leda sig av andra principer?

Till att börja med kan det då vara lämpligt fastslå, att prispolitiken för ett allmänföretag inom pappersproduktionen icke

bör för den del av produktionen som exporteras bli annan än tillämpande av marknadspris. Denna sats behöver knappast närmare motiveras; det finnes under nu rådande system för internationellt varuutbyte ingen anledning att taga ut lägre pris än som är möjligt ernå, och att taga ut något högre pris förbjuder sig själv.

Däremot kan det givetvis diskuteras, huruvida inlandspriset bör bestämmas efter andra grunder än dem, som framgå ur marknadens läge, vare sig nu marknaden är fri eller monopoliserad. Ett huvudändamål med socialisering är ju att om möjligt tillhandahålla konsumenterna varor till lägre pris än fallet varit under privatkapitalistisk regim. Då ett allmänföretag genom sin storlek antingen helt och hållet eller till övervägande del behärskar marknaden och sålunda kan utöva ett avgörande inflytande på prisbildningen, ligger det därför ingenting principiellt oberättigat i kravet på att det skall gå i spetsen för en prispolitik, som till det yttersta tillgodoser den inhemska konsumentens intresse.

I den teoretiska diskussionen om de lämpliga metoderna för att nå detta mål intager den s. k. kostnadstäckningsprincipen ett framträdande rum. Den innebär, att företaget skall för den inhemska marknaden tillämpa ett pris, som jämt täcker kostnaderna för att tillgodose samma marknad, alltså ett kostnadstäckningspris. Säljer företaget även på utlandet, kunna anspråken från de inhemska konsumenterna tänkas drivna än längre, till en fordran på att företagets eventuella vinst på utlandsmarknaden skall slås ut i form av prisnedsättning på den inhemska marknaden. Den förra komme då att suventionera den senare, och för företagets verksamhet i dess helhet komme att kalkyleras med enbart kostnadstäckning; företag arvinst vore principiellt utesluten.

Denna senare tanke, att de inhemska konsumenterna av visst varuslag skulle subventioneras med den eventuella vinsten från försäljningen av samma varuslag till utländska konsument, torde emellertid lugnt kunna avföras från det vidare resonemanget. Ty den härleder sig från den principiellt felaktiga

uppfattningen, att exempelvis den inhemska pappersproduktionen i sin helhet är till för att enbart eller först och främst tillgodose den inhemska *pappers*konsumtionens intresse. Det inses emellertid lätt, att så alls icke är fallet. Varje produktion för utlandsmarknaden avser och måste avse att tillgodose det egna landets konsumtionsintresse i dess helhet; i utbyte mot papper fås andra nyttigheter av skilda slag. De inhemska köparna av papper ha därför inga som helst grundade anspråk att före exempelvis köparna av de tillbytta varorna bli subventionerade med vinsten å utlandsförsäljningen av papper.

Å andra sidan kunna givetvis, vilket här blott för fullständighetens skull antecknas, de inhemska konsumenterna ha anspråk på att icke inlandspriset på konstlad väg, exempelvis genom tull, drives i höjden för att möjliggöra en försäljning till utlandet *under* varans självkostnadspris. Ty då inträffar ju det förhållandet, att de inhemska konsumenterna få subventionera de utländska konsumenterna, såvida dessa få varan billigare än till fritt världsmarknadspris, och i varje fall få de subventionera de inhemska producenterna av ifrågavarande vara. Det må emellertid observeras, att en konsumentgrupps anspråk på att ej tvingas erlägga en dylik subvention är samhällsekonomiskt och moraliskt grundat endast i den mån, den ej i egenskap av producent åtnjuter en liknande förmån från annan konsumentgrupp. I annat fall råder ju, mer eller mindre fullständigt och väl genomförd, en de olika producentgruppernas subventionering sins emellan.

Hela denna sida av subventionsproblemet har emellertid åtminstone för tillfället icke något intresse i detta sammanhang. Här gäller det tills vidare blott att konstatera, att ett eventuellt tillämpande av principen om kostnadstäckningspris inom pappersindustrin icke kan få ske så, att en eventuell vinst å utlandsförsäljningen fördelas inom det egna landet endast efter graden av individens papperskonsumtion. Med självkostnadspris på den inhemska marknaden måste man alltså förstå det pris som svarar mot framställningskostnaden för den vara, som försäljes i hemlandet. Och detsamma får icke influeras av det

företagsekonomiska utfallet av en samtidig och samordnad verksamhet för export.

Utgår man ifrån antagandet, att allmänföretagets produktion kommer att fördelas på den inhemska och den utländska marknaden i samma proportion som hela pappersindustrins produktion, skulle alltså företaget kunna för omkring 30 proc. av sin produktion kalkylera med kostnadstäckningspris och för cirka 70 proc. med marknadspris.

Som man finner lämpar sig pappersindustrin mycket litet för tillämpandet av principen om kostnadstäckningspris. Om nämligen överhuvudtaget denna princip med fördel kan tillämpas utanför det legala eller faktiska monopolföretaget, så är det icke i företag, vars produktion till större delen skall avsättas på utlandsmarknaden under hård konkurrens. Ett sådant företag måste ha möjlighet att justera priset å de olika marknaderna allt efter det skiftande läget å dessa. Att för en viss marknad oföränderligt tillämpa kostnadstäckningspris skulle medföra en skadlig stelhet och ökat arbete inom detta avsnitt av företagets produktion och förvaltning.

Därtill kommer, att det får anses ytterst tivelaktigt, i vad mån en tillämpning av principen om kostnadstäckningspris skulle gagna konsumenterna i ett fall som detta. Utan att gå närmare in på detta övervägande teoretiska problem vill nämnden påpeka att kostnadstäckning icke enbart betyder, att priset ej får *överstiga* de affärsmässigt och på ett för företagets framtid betryggande sätt uträknade självkostnaderna. Det måste rimligen också betyda, att företaget skall på ett eller annat sätt, exempelvis genom tillräckligt högt tullskydd, vara garanterat ett pris, som ej *understiger* självkostnaderna. Då det gäller en vara, som lätt kan erhållas utifrån, torde därför konsumenternas primära krav böra avse ej ett kostnadstäckningspris, utan en avskrivning av eventuella *tullar*, varigenom de skulle garanteras erhålla varan till världsmarknadspris.

Företagets prispolitik bör således vara: tillämpande av marknadspris. Därmed kan också den ekonomiska riktlinjen för före-

taget formuleras på följande sätt: *högsta möjliga avkastning å i företaget investerat kapital.*

*Företagar-
vinst i socia-
liserade före-
tag.*

Frågan om företagarvinsten kan icke bedömas utan att göra åtskillnad mellan olika marknadsförhållanden och i fråga om konkurrens resp. monopol.

Taga vi såsom en typ det i nämndens domänverksbetänkande behandlade fallet, så föreligger där en exportmarknad, å vilken konkurrens utövas av företag från olika länder och å vilken varor utbjudas under konkurrens mellan olika hemmaföretag. I detta fall är det ej att inse, huru en företagarvinst eller -förlust skall kunna undgås, då de produktionskostnadsbetingelser, under vilka varorna blivit producerade, icke kunna vara identiskt desamma. Däri ändras ingenting genom att vissa företag äro socialiserade eller ens genom att en fullständig socialisering genomförts inom vart och ett av de olika folkhushållen. Så länge under verkligt marknadsmässiga förhållanden vara utbjudes i konkurrens och under föränderliga förhållanden, måste somliga företag ge en större avkastning än andra och en differentialvinst alltså uppstå.

Vad den yttre marknaden angår kan detta läge icke förändras med mindre socialiseringen överskrider det enskilda folkhushållets ram och åstadkommer en samorganisation som binder de olika folkhushållen samman till en produktions- och konsumtionsenhet.

Annorlunda ligger problemet i fråga om den del av varuavsättningen som sker å den inländska marknaden. På densamma kan en sådan prispolitik i varje fall vara diskutabel som söker tillföra de inländska konsumenterna varan till kostnadspris eller till och med därunder. Vissa allmänna skäl som tala emot en sådan prispolitik äro anförda i behandlingen av pappersindustrins förhållanden. För att bedöma frågan är det nödigt erinra sig att en exportindustri "ur folkhushållets synpunkt" icke har till syftemål att införa ett visst överskott, ett mervärde i köpkraft utan att tillföra folkhushållet inom såväl som utom kretsen av de i industrin sysselsatta en i form av

varor eller tjänster ökad behovstäckning. Vilka konsumentgrupper som erhålla detta tillskott kan icke härledas ur arten av exportindustrin i fråga. Det kan bli avnämarna av denna, avnämarna av en annan inhemsk industri, som få sitt varutillskott ökat. Det kan också vara fråga om att till konsumenternas förfogande ställas helt andra varor än de som produceras inom landet. Skulle nu det eventuella överskottet å exportindustrin användas till att sänka varupriset för de inhemska avnämarna av samma industri, så komme de efter all rimlig sannolikhet att privilegieras i jämförelse med andra konsumentgrupper.

Kostnadstäckning inom landet, företagervinst vid export stöter därjämte på den praktiska svårighet som inneslutes i varuutbytets principiella frihet. Är marginalen mellan exportpriset och hemmapriset avsevärd och vem som helst har rättighet att köpa, så kan ett mellanhandssystem lätteligen uppkomma, varigenom den för hemmamarknaden avsedda lägre prissatta varan går ut till exportmarknaden i konkurrens med det socialiserade företagets där avsatta vara. För att förhindra en sådan eventualitet måste avsättningen inom landet kontrolleras, köpfriheten begränsas. Måhända kan detta ske i särskilda fall. En generell användning av sådana metoder skulle emellertid leda till en tvångsreglering av näringslivet, som icke går bra ihop med de förutsättningar nämnden räknar med.

Problemet blir återigen ett annat, om produktionen väsentligen finner sin avsättning på hemmamarknaden. Om vi även här förutsätta, att det socialiserade företaget har att konkurrera med andra, uppkommer frågan, huruvida det socialiserade företaget i sin prispolitik skall söka att genomföra kostnadstäckning eller acceptera den företagervinst som marknadspriset ger.

Ett sådant fall har förelegat till nämndens prövning vid behandlingen av *skoindustrin*. Till förmån för kostnadstäckningsprincipen kan här givetvis anföras samma argumentation som framlagts av nämnden i dess statsbanebetänkande. Genom kostnadstäckningsprincipen skulle åstadkommas en bättre eller mångsidigare behovstäckning. Genom att hålla priset nere vid

kostnadsgränsen skulle konsumenternas efterfrågan å varan stimuleras och deras inköp växa, för den händelse icke mättnadsgränsen är uppnådd. I sådant fall blir köpkraft disponibel för annat konsumtionsbehov eller för sparande. Under konkurrens måste en sådan prispolitik givetvis påverka de andra företagen. De måste hålla sina priser konkurrenskraftiga. Den fördel kostnadstäckningen kan medföra begränsar sig följaktligen icke till avnämarna av det socialiserade företagets produktion utan tillgodokommer alla konsumenter inom branschen. Effekten måste vidare bli den, att konkurrentföretagen pressas till en högre grad av effektivitet i sin produktion, alltså till ett samhällsekonomiskt framsteg.

Allt detta naturligen under den förutsättningen, att det socialiserade företagets kostnadspris ligger under det i konkurrensen uppkomna marknadspriset. Är så icke förhållandet, kan kostnadstäckningen icke genomföras utan ett prisreglerande ingripande till förfång för konsumenterna inom branschen. En dylik politik kan icke härledas ur socialiseringens syften med mindre en inskränkning av själva konsumtionen är önskvärd. En dylik konsumtionsbegränsning genom statsingripande kan endast i säregna fall förutsättas vara motiverad. Som regel får man därför anse, att, om det socialiserade företagets produktionskostnad ligger över gällande marknadspris, det enda rimliga är, att företaget får finna sig i detta marknadspris och alltså göra förlust, om det ej kan sänka kostnaderna.

Även om man förutsätter, att betingelser föreligga för att söka genomföra kostnadstäckningsprincipen, följer därav ingalunda, att kostnader och pris så komma att täcka varandra, att varken företagarvinst eller förlust uppstår. Förefinnas flera företag, som arbeta i konkurrens med varandra, kan detta icke bli förhållandet. Även om det skulle vara så i ett visst läge, kan det icke förbli så. Till det moderna näringslivets konstitutiva drag hör föränderligheten. Det ges icke någon statisk ekonomi. Så fort man emellertid inför det dynamiska elementet, kan det icke gärna tänkas, att förändringarna försig-

gå så likmässigt, att en identiskt lika ny kostnadsgräns uppstår. Även förutsatt att det socialiserade företaget ständigt är i färd med att justera varupriset efter de nya kostnaderna — i och för sig otroligt nog, om man vill med säkerhet undvika förlust — så kan det i varje fall icke undgås, att marginaler på det ena eller andra hållet uppstå mellan pris och kostnad. Med en dylik dynamisk företagarvinst får man alltid räkna.

Den spelar för övrigt otvivelaktigt en stor roll inom det nu-tida privata näringslivet:

”En kvasiränta kan uppstå ur de friktioner, som verkligheten åstadkommer inom marknadsförloppet i dess teoretiska renhet. Om priset stiger på ett varuslag, som framställs genom långvarigt och svårt arbete, så kommer visserligen kapital att strömma till denna industri och slutligen åter att trycka ner priset, men under den emellanåt långa mellantiden avkastar det höjda priset en vinst, som just är kvasiräntan såsom en nettoavkastning ur den visserligen icke varaktiga men alltid för någon tid bestående omöjligheten att genast anpassa tillgången till efterfrågan. Vinster av detta slag äro uppenbarligen ytterst utbredda inom en ekonomi, som är stadd i oupphörlig rörelse. De skulle icke vara mindre utbredda, även om konkurrensen vore aldrig så fri, emedan de bero på tekniska, icke på organisatoriska fakta. I dem kommer ekonomins spekulativa väsen som klarast till uttryck och i överensstämmelse därmed uppträda även negativa kvasiräntor.” (*Heimann: Mehrwert und Gemeinwirtschaft.*)

Äterigen andra bliva förhållandena, därest det socialiserade företaget har en *monopolställning*. Vi böra härvid skilja mellan det legala monopolet och ett faktiskt monopol, som icke helt utesluter uppkommande konkurrens.

I det första fallet — som exempel kunna framdras sprit- och tobaksmonopolen — kan ju prispolitiken i stor utsträckning auktoritärt bestämmas. Huruvida företagarvinst kommer att föreligga eller ej blir då beroende på de syften monopolet är avsett att tjäna.

Det kan vara fråga om ett *fiskaliskt* monopol. Är syftet sålunda att tillföra det allmänna medel genom varuförsäljningen, kommer givetvis ingen kostnadstäckning i fråga. Det blir en monopolprisbildning, där både prisläge och företag arvinst bestämmas av det sätt, på vilket efterfrågan reagerar mot prisförändringar.

Är syftet åter att begränsa eller reglera konsumtionen blir förekomsten av företag arvinst beroende på det medel man använder för reglering. Skall konsumtionen tryckas ned direkt genom priset, kan uppenbarligen ingen kostnadstäckning komma i fråga. Tvärtom kan den prissättning, som är erforderlig för att vinna det avsedda syftet, just föra till en hög företag arvinst. Genomföres åter regleringen av konsumtionen genom direkta restriktionsåtgärder — ransoneringen, spritrestriktionerna t. ex. — kan däremot kostnadstäckningens princip mycket väl bringas i tillämpning. Detta fall föreligger för övrigt just beträffande spritcentralens prispolitik. Genom direktiv av riksdagen har nämligen fastställts, att denna icke skall avse inhöstande av företag arvinst. Att en sådan ändock regelbundet utfaller som resultat av verksamheten är en i och för sig intressant omständighet, som visar att även i ett monopolfall utan vinstdirektiv omsorgen att undvika förlust föranleder en priskalkylering med marginal, som i regel leder till ett överskott.

Vi göra nu i stället det antagandet, att en näringsgren antingen är helt och hållet socialiserad eller att under konkurrensen mellan socialiserade företag och enskilda företag de senare trängts tillbaka till ett obetydligt utrymme, så att samhällsföretaget har en faktisk monopolställning. Föreligger då något hinder att genomföra kostnadstäckningen?

Vi kunna till resonemangets förenklande förutsätta, att någon hänsyn ej behöver tagas till utländsk konkurrens. Svaret är härvid beroende icke blott på viljan att genomföra kostnadstäckningsprincipen utan ock på huruvida förutsättningar förefinnas för dess tillämpning. Antaget att varan är åsatt kostnadspris. Den produceras i en viss myckenhet. Vid detta pris-

läge efterfrågas emellertid en större kvantitet än den disponibla. Om denna efterfrågan icke reduceras genom andra medel, måste den reduceras genom ett pris som stiger över kostnadsgränsen. Det kan visserligen sägas, att under sådana förhållanden produktionen måste ökas så, att hela den efterfrågan kan tillfredsställas som uppstår vid kostnadernas fulla täckande. Men en sådan ökning av produktionen kan ju icke ske utan en utvidgning av produktionsapparaten. Denna kräver framförallt tid. Och under tiden uppstår, därest man låter prisbildningsmekanismen verka, ett överskott.

Även det motsatta fallet är ju väl tänkbart. Efterfrågans inriktning och styrka ändrar sig så, att den producerade myckenheten icke vinner avsättning till kostnadspriset. Någon kostnadstäckning kan ju då icke komma ifråga, därest man ej kan eller ej vill tvinga köparna att konsumera kvantiteten till produktionskostnaden. Priset måste i så fall gå ner under kostnaden, intill dess nödig justering hunnit ske av produktionskostnaderna. I ett rörligt samhälle med ständiga förskjutningar både i fråga om behoven, därmed efterfrågan, och av produktionsförhållandena måste det ständigt ges lägen, då även total-socialiserade branscher arbeta antingen med vinst eller med förlust, förutsatt att konsumenternas valfrihet bevaras och prisbildningen är fri. Detta förhållande kan icke ändras genom en avsikt att tillämpa kostnadstäckning.

I diskussionen om den socialiserade hushållningen har gjorts gällande (*Heimann: Mehrwert und Gemeinwirtschaft*) att ett monopolföretag i samhällets ägo skulle kunna åstadkomma samma resultat som teoretiskt förutsättes uppnått vid fri konkurrens mellan olika företagare, nämligen att ständigt hålla priset i närheten av kostnaden. Detta skulle ske genom att följa den regeln, att företaget så att säga försöksvis och som grundval för den vidare utvecklingen proberar efterfrågan med ett sådant pris som täcker kostnaderna men i övrigt förhåller sig fullständigt passivt och helt enkelt följer efterfrågans pris-anbud utan att å sin sida uppställa prisanspråk. Samhällsföretaget skulle sålunda principiellt avstå från all monopolvinst

och städse hålla sig vid den undre gränsen av prisets fria spelrum. Om marknadsläget förskjutes genom ändringar å efterfrågans sida, skulle företaget ånyo sträva efter ett pris vid kostnadsgränsen. Därmed skulle, har man menat, den fria marknadens mekanism sätta sig i rörelse och åstadkomma en anpassning mellan efterfrågan och utbud. Man komme vidare därvid att i fråga om prisbildningen bygga på en med kapitalismen gemensam teoretisk grundval. Detta skulle ha den fördelen, att man kan tillåta sig "en blandning av kapitalism och socialisering i vilket förhållande som helst".

Av det resonemang som nyss förts följer emellertid, att så långt kan man i varje fall icke vänta sig kostnadstäckningen realiserad, att man under själva förskjutningarna kommer ifrån pris över kostnaden eller under kostnaden. Även om företagervinsten principiellt uteslutes som syfte, försvinner den alltså icke som resultat. Dock kan man icke avvisa som omöjlig en olikhet mot kapitalismens verkningssätt, av Heimann framställd sålunda:

Det verk som först inför en nyhet erhåller därigenom med avseende å framställningskostnaderna ett försprång, som vid ersättandet av genomsnittskostnaden till alla verken automatiskt låter profit uppkomma men samtidigt sänker gruppens total-kostnader med motsvarande andel, vilken genast kommer förbrukaren till godo. Medan i den fria hushållningen priset så länge som gränsproducenten icke tillägnat sig framsteget står kvar på den gamla nivån.

Av dessa kortfattade analyser framgår, att en renodlad och restlöst genomförd kostnadstäckning har en begränsad räckvidd även i en hushållningsordning, där man söker genomföra socialiseringens syften. I ett samhälle, däri socialiserade företag förekomma, har man otvivelaktigt att räkna både med företagervinst resp. -förlust och med kostnadstäckning. De konkreta fallen måste prövas för bestämmande av den ändamålsenliga riktlinjen.

Emellertid bör analysen av företagervinsten i socialiserade företag icke stanna vid denna punkt. Det får nämligen icke förbises, att dess roll blir en annan i socialiserad än i privat hushållning. Det syfte man önskar uppnå med kostnadstäckningen kan vinnas på en omväg. Att företagervinst *uppstår* är en sak, *hur* den *användes* är en annan. Den privata företagervinsten ligger under privat förfoganderätt. Hur den användes till konsumtion eller kapitalbildning är beroende av de enskilda ägarernas fria val. I fråga om samhällsföretaget gäller motsvarande. Men konsumtionen innefattar här det viktiga och växande området av sådan konsumtion, som täckes direkt genom samhällets åtgöranden.

Låt oss nu återuppta diskussionen om den ekonomiska riktlinjen för konkurrerande samhällsföretag. Därest inom flertalet av behovstäckningens områden förefunnes sådana socialiserade företag och uppkommande överskott av samhället användes för att bestrida gemensamma behov, så skulle man kunna säga, att kostnadstäckningens syfte, bästa möjliga behovstillfredsställelse, kunde bli realiserat, även om i företagen inkaseras företagervinster.

Om de olika konsumentgrupperna få betala ett överpris över kostnaden för sina varor, så kan i och med företagervinsternas disposition till gemensamma konsumtionsändamål en clearing så att säga genomföras dem emellan. Tänka vi oss åter, att socialiseringen gjort sina insteg i näringslivet mycket ojämnt, så att socialiserade företag tillgodose endast några få behov, ställer sig saken annorlunda. Är exempelvis skoindustrin socialiserad men icke bensinhanteringen och uppkommande företagervinst användes för att bestrida t. ex. åldringars uppehälle i allmänhet, så skulle fotgängarna få bestrida en proportionsvis större del av denna kostnad än de som åka bil.

Visserligen kan det tänkas och förekomma, att även ur enskilda företagervinster allmänna syften tillgodoses, men frånsett den kapitalbildning, som pådrives av företagervinsten, är det icke antagligt att en dylik vinstdisposition för allmänt gagn

får den omfattning, att den uppväger samhällelig användning av socialiserade företags överskott.

Den slutsats, som av resonemanget är att draga är den att problemet om företagervinsten ter sig annorlunda i begynnelsen av socialiseringsprocessen än vid ett mera framskridet stadium av densamma. Betänkligheterna mot att låta företagervinster från socialiserade företag inom blott en eller annan bransch slås tillhopa med allmänna skattemedel och i likhet med sådana disponeras för gemensamma ändamål bliva väsentligt starkare än att på motsvarande sätt inkassera företagervinster från socialiserade företag inom ett flertal av konsumtionens viktigare områden. Vid övervägande av den ekonomiska riktlinjen för socialiserade företag liksom av deras organisatoriska förhållande till statspolitiken i allmänhet förtjänar denna synpunkt beaktande.

Denna sista synpunkt leder över till diskussionen om socialiserade företags organisation. Den förra synpunkten åter hör hemma i diskussionen om hur långt man lämpligen bör eller vågar gå i utvidgandet av den gemensamma behovstäckningen via statshushållet och i vilken utsträckning man vågar avlägsna sig från konsumenternas egna värderingar av sina behovs relativa vikt och av de härför erforderliga varorna. Det blir anledning att senare, bl. a. i avdelningen om planhushållningen återkomma härtill.

*Företagar-
vinsten i en-
skilda före-
tag.*

Den föregående framställningen har så gott som helt varit ägnad åt frågan om företagervinsten i socialiserade företag. Förutsätter man nu emellertid, att i samhället vid sidan av dessa socialiserade företag även förekommer enskild företagarverksamhet, bör emellertid uppmärksamhet även ägnas den roll företagervinsten må tilläggas i deras verksamhet.

Ledmotivet vid bedömandet måste även här vara hänsynen till det allmänna bästa. Det måste gälla om de privata företagen liksom om de allmänna, att för dem böra gälla den ekonomiska riktlinje och tillämpas den organisation, som sätter dem bäst i stånd att fylla denna uppgift. Artskillnaden mellan dessa

huvudtyper av företag kan då mycket väl leda till, att vad som passar den ena typen icke passar den andra.

Tänker man sig alltså icke, att alla behov skola täckas genom det allmänna företagarverksamhet, så måste betingelserna föreligga för att en privat företagarverksamhet både uppstår och fortgår. Det vore ur samhällsekonomisk synpunkt föga rationellt att vilja schablonmässigt tvinga in denna enskilda företagarverksamhet under betingelser, som försvaga dess kraft att göra nytta för sig. Ur denna synpunkt är då anledning att fråga, huruvida företagarvinsten är behövlig för att framkalla privat företagsamhet i den utsträckning, som kan erfordras vid sidan av den socialiserade hushållningen.

Huvudspörsmålet torde då vara frågan om *risktagandet* och dess sammanhang med företagarvinsten eller rättare utsikten till företagarvinst.

Risk kan icke uteslutas ur det ekonomiska livet med mindre all föränderlighet upphör och hushållningen förvandlas till en evigt enahanda process. Allt nytt innebär risk. Att döda risken är att döda utvecklingen. Detta upphäves icke genom någon socialisering. Även socialiserade företag måste räkna med förskjutningar, som ändra förutsättningarna för deras verksamhet. Att socialiseringsnämnden varit uppmärksam på att denna synpunkt kan föranleda ett förhöjt avkastningsanspråk, därpå ger statsbanebetänkandet ett exempel. Däri har nämligen uttalats, att med hänsyn till eventuella förändringar i kommunikationstekniken ränteanspråket å företagets stamkapital bör sättas en procent högre än den förutsatta allmänna kapitalräntan.

Huruvida riskmomentet får anses större eller mindre vid allmänna företag jämfört med enskilda är en fråga, som här må lämnas därhän. Tillsvidare behöva vi blott utgå ifrån, att risk föreligger inom privat företagarverksamhet. Är nu företagarvinsten att uppfatta som en kompensation för risken?

Endast i en begränsad mening kan detta sägas vara fallet. Ett företag genomgår växlande konjunkturer med växlande avkastning. Förlustår och vinstår omväxla, räntabilitetssiffran

svänger upp och ner. Om överskottet under de goda åren icke räcker till mer än att utjämna underskottet för de dåliga åren, så att företaget i genomsnitt för en viss period endast ger normal kapitalränta, så har för perioden som helhet icke någon företagarvinst uppstått, ehuru sådan redovisas för vissa år. I ett sådant fall är företagarvinsten onekligen en förlustkompensation. I ett tidigare, förut återgivet uttalande har nämnden gjort gällande, att man i detta fall icke har att göra med en företagarvinst i egentlig mening.

I bedömandet av detta specialfall ingår emellertid ett moment, som gör hela omdömet obestämt. Ingen kan säga, för huru lång period denna genomsnittsberäkning skall göras. Tages denna period tillräckligt lång, försvinner sannolikt företagarvinsten i allmänhet. Men under en mycket lång period ha företagen genomgått sådana ombildningar och egendomsväxlingar, att omdömet förlorar all praktisk realitet. Det är nämligen ingalunda då uteslutet, att vissa ägare till ett företag verkligen inhöstat företagarvinst, under det andra ägare av samma företag fått vidkännas förlust. I fråga om ett företag i aktiebolagsform är denna synpunkt tillämplig även för en kortare period, då aktieinnehavet kan växla tämligen snabbt; medan företaget som sådant fortbestår i oförändrad gestalt. Om en genomsnittsberäkning för 10 år utvisar, att ingen företagarvinst egentligen förekommit, så kan dock sådan under goda år faktiskt ha genom utdelning tillgodoförts aktieinnehavarna för tillfället. Varje konkret undersökning av företagarvinsten måste därför uppmärksamma både vinsten och utdelningen.

Vi föras härmed över till frågan i en mera allmän uppställning. Det är ett ganska vanligt talesätt, att eftersom företagarverksamhet är riskabel, då enligt erfarenheten somliga vinna, andra förlora, så måste risken täckas genom en företagarvinst. I branscher där risken är större, behöver också företagarvinsten vara större.

I detta resonemang är det icke fråga om någon reell compensation. Det är ju ingalunda så, att de som göra förlusterna få disponera över uppkommande företagarvinst för att täcka dem.

Tvärtom, företagervinsten erhålles ju av dem, som icke göra förlusterna. För att här upprätthålla kompenstationsteorin finge man uppehålla fiktionen om företagarklassen som en enhet; inom densamma är det visserligen somliga som vinna och andra som förlora men kapitalistklassen som helhet, finge man då säga, blir kompenserad.

Vill man i resonemanget inlägga en förnuftig mening, kan det icke rimligtvis gå ut på denna kompenstationssynpunkt. Man skall då se på företagervinsten icke som resultat av verksamheten utan som motiv för densamma. Resultatet är visserligen, att de som ingen kompenstation behöva erhålla företagervinsten, medan de som behöva den ingen företagervinst få. Detta hindrar ej, att företagervinsten varit för både den ena och den andra kategorin en *motivbildande* faktor. En kalkylerad företagervinst kan alltid sägas vara en förhoppning, som stimulerar företagsamheten. I denna illusionära mening kompenserar risken genom utsikten till vinst. Om blott var tionde företagare misslyckas, räcker en låg vinstchans till; om blott var tionde lyckas, vill det till en hög vinstchans för att framlocka företagandet.

Alltså lotteriets föreställningsvärld — och det skall alls ej bestridas att den icke är främmande i företagarkretsar.

Låt oss tänka oss in i läget i ett samhälle, där det finnes möjlighet till fri disposition av köpkraften, alltså även möjlighet till bildande av potentiellt kapital. Om nu kapitalet tillräknas en viss andel i produktionsresultatet i förhållande till sin massa och till tiden för dess användning; om där alltså förekommer en kapitalränta för användning av kapital men däremot ingen företagervinst utöver denna normala ränta tillåtes, vilket motiv vore då nog starkt att sätta i gång ett riskfyllt enskilt företag?

Ställde samhället, samtidigt med vinstens topphuggande jäms med kapitalräntenivån, en räntegaranti så skulle väl mången vara villig att utnyttja eget kapital i egen företagarverksamhet. Men skulle någon vara villig att med disponerande av främmande kapital igångsätta ett företag? Han hade visserligen

garanti för detta kapitals förräntning, men om han finge betala ut samma ränta för kapitaldispositionen, varför skulle han sätta företaget i gång?

Man kunde svara: av verksamhetslust, av önskan att leda ett företag eller för den arbetsinkomst som han kunde få tillgodoräkna sig i företagets kostnader. Det vore verklighetsfrämmande att vilja bestrida tillvaron av sådana motiv som de här nämnda. Det skulle kanske visa sig, att dylika motiv förefinnas i sådan utsträckning, att det anmälde sig fler företagare än arbetare på sådana villkor, att envar finge samhällets räntegaranti för den kapitalanvändning han funne lämplig.

I själva verket måste detta leda till att samhället både gjorde ett urval av dem, som finge uppträda som företagare och kontrollerade deras kapitalanvändning. Företagaren vore då icke längre företagare. Utan en funktionär i samhället.

De erfarenheter som man vann under krigshushållningens tid av räntegaranti och maximerad vinst inom näringsgrenar som ställdes i krigshushållningens tjänst — erfarenheter som ha blivit starkt observerade i Tyskland, där man under kriget flitigt experimenterat med detta system — äro för övrigt varnande exempel på den bristande effektiviteten i ett dylikt system.

Vi kunna lämna räntegarantin åt sitt värde. Förutsätta vi nu åter, att den presumtiva företagaren väl riskerar förlust men icke kan uppnå annat än normal kapitalförräntning, hur ställer sig då saken? Om samma kapitalförräntning kunde uppnås vid utlåning av kapitalet som vid egen användning av det samma, vad hade kapitalägaren för ett intresse att investera det genom att starta ett företag?

Man kunde tänka sig, att de socialiserade företagen vore villiga att absorbera i enskild ägo befintligt potentiellt kapital — men om andra skulle vilja låna det för investeringsändamål är bra tvivelaktigt. Under sådana betingelser kunde motivet att skaffa sig en större inkomst icke göra sig gällande. För arbetskraften — företagsledarens personliga insats — vore icke att påräkna annat än normal värdering av sådan arbetskraft.

Det som under sådana omständigheter skulle framlocka en enskild företagarkerksamhet vore de antydda utomekonomiska motiven. Om man bortser från de fria yrkenas område, där sådana motiv kunna förutsättas vara mera starkt verkande, är det mer än tveklaktigt, att de skulle komma att förslå. Sannolikheten talar för att den ojämförligt största delen av näringslivet mycket snabbt skulle få övertagas av den samhälleliga företagarkerksamheten, och att de enskilda föredrogo att söka sig utkomst och verksamhetsfält inom dess område.

Vi välja en annan förutsättning. Vi antaga, att kapitalförrentning icke är att påräkna vid överlämnandet av kapitaldispositionen åt annan företagare, samhällelig eller enskild. Skulle kapitalägaren då måhända vara hågad att själv investera kapital i eget företag under betingelsen att han ingen företagervinst kunde få men väl finge vidkännas förlusten?

Den frågan hänger ju närmast på huruvida han kan använda sitt kapital på annat sätt. Är hans kapital redan omsatt ur potentiellt kapital i realkapital, då kunna tillräckliga motiv väl föreligga för honom att fortsätta verksamheten. Men gäller frågan dispositionen av det potentiella kapitalet, då står ju valet icke blott mellan olika kapitalanvändningar utan ock mellan konsumtion av köpkraften å ena sidan eller investering å den andra. Då synes den risken ligga mycket nära, att han föredrar köpkraftens användning för utvidgande av sin nutidskonsumtion eller för lagring till framtida konsumtion framför att uppträda som företagare. Med en hög grad av sannolikhet leder även detta tillstånd till att samhället får övertaga företagarkerksamheten så gott som i dess helhet.

Till det ovan anförda må för övrigt anmärkas, att resonemanget måste utföras under den starkt inskränkande och ur nämndens allmänna synpunkter icke önskvärda förutsättningen av slutna folkhushåll. Så fort möjligheten öppnas för kapitalvandring, räntebärande anläggning av kapitalet inom främmande folkhushåll, kommer den förutsatta klippningen av företagervinsterna att leda till kapitalflykt.

Slutsatsen ur det föregående blir då denna.

Vill man överhuvudtaget lämna ett visst utrymme av behovstäckningen åt enskild företagарverksamhet så bör man icke ordna det så, att den upphör på grund av otillräckligt starka motiv för densamma. Företagarvinstens värde som motivbildande faktor kan icke bestridas, ehuru väl den alldeles ej är ensamt verkande. Motivbildande verkar emellertid företagарvinsten icke som resultat utan som förväntan. Den typiske företagaren har tilltro till sin förmåga att så kombinera produktionsfaktorerna, att överskott uppkommer. Att han måhända icke lyckas, hindrar honom ingalunda att starta och fullfölja sitt företag, så länge det går. Önskar man nu å ena sidan, att enskild företagsamhet i en viss utsträckning skall förekomma vid sidan av den samhälleliga, önskar man vidare att ej blott den samhälleliga utan även den privata företagарverksamheten skall göra bästa möjliga insats i fråga om behovstäckningen, så kan det icke te sig rationellt att avklippa möjligheten till en företagарvinst.

Enskild eller allmän risk?

Ytterligare ett problem uppkommer i anslutning till detta riskresonemang. Det är frågan, huruvida riskförhållandena inom det ekonomiska livet kunna anses ge indikationer för en viss arbetsfördelning mellan enskild och samhällelig företagарverksamhet. Frågan har ställts av *Karleby* i följande korthuggna satser (*Socialismen inför verkligheten*):

"Problemet: enskild eller allmän risk? Får vardera anses ha sitt område? Förutsättning för att kunna bortse från företagарvinst: en sådan stabilitet i utvecklingsläget, att risken antingen ej föreligger eller kan med sannolikhet kalkyleras och inräknas i kostnaderna. Det med hänsyn till produktionens utveckling mest betydelsefulla spørsmålet är, vilken part som kan förmodas vara mest hågad att taga risken för nyheter. Representeranterna för det allmänna måste alltid vara medvetna om, att de handskas med allmänna medel, och att kritiken blir stark i händelse av förluster. Sådana måste dock emellanåt uppstå. I det stora hela torde den allmänna verksamheten lämpa sig bäst på områden, där riskmomentet är relativt ringa. Å andra

sidan finns många exempel på, att det allmänna måst taga risker, då dessa blivit för stora för enskilda, och likaså genom understöd minska de enskildas risker."

Risikfördelningen mellan allmänna och enskilda företag kan i varje fall icke vara den, att de stora riskerna höra de enskilda företagen till, små risker de allmänna.

Uti äldre tider kan man väl snarast säga, att motsatsen varit förhållandet. Företag av mycket stora dimensioner och därmed följande risk ha överhuvud icke igångsatts av enskilda. Under den kapitalistiska utvecklingen, särskilt genom tillkomsten av de kollektivägda privata företagen, ha ju möjligheterna att angripa även mycket stora uppgifter genom enskild företagsamhet starkt tillväxt. Ändock finner man ju alltjämt, att vissa stora företag måste antingen startas eller effektivt stödjas av det allmänna för att överhuvud komma till stånd. Särskilt gäller detta företag, där förlustrisken är så övervägande, att företaget från början och kanske för avsevärd tid framåt förefaller oräntabelt men samtidigt anses vara till ostridigt samhällsgagn. Exempel: kulturbanebyggandet, transoceanaregleringarna sjöfartslinjer, luftfarten.

Ur samhällsekonomisk synpunkt kan man icke göra den skillnaden mellan allmänna och enskilda företag, att de förra arbeta med allmänna, de senare med enskilda medel. Nationalekonomiskt kan det icke vara likgiltigt, hur man använder kapitalresurser, vare sig de äro i enskild eller i allmän ägo. Även den privata företagsamheten måste vänja sig in i det betraktelsesättet, att vad den förfogar över i grund och botten är "allmänna medel". Däremot kan det visst sägas, att de psykologiska förutsättningarna i företagandet äro så pass olika, att av denna grund en skillnad verkligen uppstår. Hur pass betydande, det blir i hög grad beroende på organisationen av de allmänna företagen, det mått av rörelsefrihet som lämnas företagsledningen, den företagaranda, som kan komma till utveckling inom socialiserade företag.

Det synes vara en mera fruktbar synpunkt att i fråga om arbetsfördelningen mellan samhällelig och enskild företagar-

verksamhet fästa sig vid riskens art, ej vid dess storlek. Beskaffenheten av företagaverksamheten kan vara sådan, att den bättre lämpar sig att handhas av ett socialiserat företag, resp. av ett enskilt.

Exempel på ett resonemang av denna art ges i det utkast som föreligger angående *elektroindustrin*, vilket utkast med hänsyn till förhållandena inom denna bransch icke förordat socialisering. Här är fråga om ett fall, där risktagandet i en mycket stor utsträckning sker å utländska marknader och under förhållanden som göra det mycket svårt — ej på grund av riskens storlek utan på grund av dess beskaffenhet — för staten att taga engagement.

Inom kommunikationsväsendets område föreligga andra fall, där verksamhetens hela art är sådan, att det allmänna bättre lämpar sig som risktagare.

Vad angår tillverkningen av en rad konsumtionsartiklar synes det också mindre vara de föreliggande riskmomenten, vilka kunna vara betydande, än den omständigheten att varorna ingå i en allmänt förekommande konsumtionsstandard, som kommer i betraktande såsom indikation för en socialiserad produktion.

En synpunkt av stor betydelse är den som avser startandet av "nyheter".

Att det synes lämpligt ur denna synpunkt uppehålla ett visst och kanske betydande utrymme för enskild företagaverksamhet, beror emellertid icke i första rummet på riskförhållandena. Det avgörande är här vida mer farhågan, att mentaliteten inom en socialiserad hushållsordning icke skall lämna tillräckligt rum för individer med säregna fallenheter och säregna idéer.

Sannolikheten talar för att man finge lida en samhällsekonomisk förlust, därest man icke lämnade nyhetsmakare av olika slag möjligheten att *välja* sitt verksamhetsfält inom eller utom den samhälleliga företagaverksamhetens område.

I detta sammanhang bör en synpunkt icke förbises: en sak på gott och ont. Framsteget till en rikare och mångsidigare behovstäckning sker i viss mån genom en "behovsskapande" verksamhet. Exempelen äro iögonenfallande just i fråga om den senaste tidens utveckling: bilen, radion etc.

Det kan ges goda skäl för den meningen, att detta behovsskapande ägnar sig bättre för privat än för allmän förvärvsverksamhet. Man kan ju fråga: skulle den utomordentligt hastiga utvecklingen av radioväsendet kommit till stånd utan enskild företagarverksamhet?

Men medaljen har en avigsida. Om enskild företaganda i dessa stycken visar en högre virulens, så avspeglas detta å andra sidan i samhällskroppens infektion med verkliga sjukdomsföreteelser: patentmediciner, bonicot-epidemier etc. Tids-erfarenheterna ge här kraftiga varningssignaler. Påhittigheten ifråga om nya behov är en irrsam väg till högre välstånd. Konsumtionens fostran, kanske tuktan, är också den ett konsumentintresse. Om socialiserade företag äro underlägsna i jakten efter företagarvinst genom konsumenternas bländande och förvillande, så blir denna underlägsenhet i längden en styrka.

VI. Räntabilitetsprincipens räckvidd.

Efter analysen av de olika elementen i kostnadsräkningen — däri även företagervinsten medtagen, då den från konsumentens synpunkt är en i varuprissumman innesluten kostnad — är tiden inne att återuppta frågan om *kapitalräkningen* som metod att mäta och bedöma företagets och hushållningens resultat.

Är räntabilitetsprincipen allmängiltig?

Vi uppställa därmed spörsmålet om den *kapitalistiska räntabilitetsprincipens räckvidd*.

Räntabiliteten betraktas i allmänt gängse åskådning som måttstocken på hushållningens effektivitet. Denna mätes av den avkastning, som erhålles å den i ett företag använda kapitalsumman, utan åtskillnad därvid ifråga om kapitalets investering i realkapital eller naturresurser. Överallt så långt den kapitalistiska andan förmått göra sig gällande inom näringslivet, frågar man efter *kapitalinvesteringen*, ej efter *arbetsinvesteringens* avkastning, då man vill veta om hushållningen "bär sig".

Allmängiltigheten i detta betraktelsesätt tål emellertid vid betydande justeringar. Det tar emot ganska kraftigt, då man vill tillämpa den kapitalistiska räntabilitetens principer t. ex. på jordbruket, enkannerligen på småbondebruket. Efter många framlagda kalkyler att döma kan man i fråga om stora delar därav fråga sig, om jordbruket är en näring som bär sig. Om det icke funnes något annat kriterium på en närings samhälls-

ekonomiska gagnelighet än räntabilitetssiffran, så komme jordbruket att framträda som en undermålig beståndsdel av näringslivet. Att det i alla fall både hävdar sin plats inom näringslivet och inom näringarnas rangskala i den allmänna uppfattningen tillmätas så stor betydelse tyder på, att saken icke är uttömd med avkastningsprocenten.

Även för skogshushållningen ter sig räntabilitetskravet anorlunda än inom den industriella verksamheten; man träffar ofta den uppfattningen, att en låg räntabilitet inom skogshandlingen är naturlig, utan att detta menligt inverkar på dess uppskattning.

Det är inom handel och industri den kapitalistiska räntabilitetens begrepp utdanats. Köpmannen är dess uppfinnare, fabrikanten har gått i hans skola. Inom detta område har begreppet också sin egentliga tillämpning. Men ej heller där kan metoden genomföras generellt och obegränsat, i vart fall ej för långa perioder. Om förräntningsanspråket skulle innebära en viss procentuell avkastning på *allt* det kapital som investerats i industriella företag, vilka industriella företag — utom de allra yngsta — funnes det, som kunde sägas bära sig?

Och huru ter sig en tillämpning på hela näringslivet inom ett folkhushåll — kan man säga att "näringslivet bär sig" eller att ett folkhushåll har en viss räntabilitet? Är det överhuvud någon mening i en sådan frågeställning? Det nutida näringslivet skulle digna under sin förräntningsbörda, om man begärde en avkastning i förhållande till summan av alla tiders däri investerade kapital. Vad menar man förresten här med avkastning? Ett netto utöver det som användes inom folkhushållet?

Spörsmålet löper till sist ut i frågan, om modern folkhushållning till sin natur är och måste eller kan vara en *överskottshushållning*. I växlande formuleringar möter man denna uppfattning. Man kan få höra, att i den mån socialistisk hushållning skall byggas upp på den av kapitalismen skapade grundvalen, måste även den vara så anordnad, att den lämnar ett överskott.

Kan det nu överhuvudtaget ligga någon förnuftig mening uti denna föreställning, att hushållningsprocessen skall frambringa något utöver det som användes? Vad skulle ett sådant överskott egentligen tjäna till? Kapitalbildningen? Men det är nu en helt annan sak, att inom hushållningen en viss proportion genomföres mellan produktionen av direkt för konsumtion användbara slutprodukter och produktionen av olika slags mellanprodukter. Inte innebär detta, att det nödvändigtvis skall bli någonting "över".

Därtill ytterligare en synpunkt. Att göra ett sådant eventuellt "netto" till den egentliga måttstocken på en folkhushållnings effektivitet, det kan icke vara rimligt. Det skulle ju innebära — vad nu ett dylikt netto kan vara — att en folkhushållning, vars medlemmar hölles nere på en lägre levnadsstandard för att därmed åstadkomma ett större netto vore effektivare än en hushållning med ett mindre netto och ett större allmänt välstånd.

Om detta netto tillföres och användes av en herreklass över folkhushållet eller av en herrenation utanför folkhushållet, då är nettot visserligen ej meningslöst. Men det bryter i förra fallet sönder folkhushållningsföreställningen och i det senare kan det aldrig bli ett kriterium på det givande men väl på det tagande hushållets effektivitet — i begagnandet av sin maktställning.

Om man ville se nettot i kapitalbildningen — vilken i realiteten är en särskild, mer eller mindre förnuftig användning och ingalunda något överskott — så framträder vanskligheten i det betraktelsesättet genom en motsvarande tankegång. I fall det är så, att under Sovjetrysslands säregna förhållanden kapitalvaruproduktionen är proportionsvis större än i Förenta Staterna — vill någon därav sluta att sovjetekonomin uppvisar ett bättre resultat?

Räntabilitetsföreställningen visar sig i själva verket vara oanvändbar, så snart den tillämpas på folkhushållningen som helhet. Räntabilitet kan icke vara en folkhushållnings syfte.

Den kan icke heller vara någon måttstock på hur folkhushållningsuppgiften blivit löst. Det är ett slag i ansiktet på hela den grundläggande uppfattningen, att hushållningen skall skapa underlaget för att tillgodose människornas behov, om man betraktar allt det som realiserar detta ändamål såsom en kostnad, vilken man borträknar för att se efter hur mycket som sen blir över.

Slutsatsen att draga härav är, att vid bedömandet av ett folkhushålls effektivitet en räntabilitetsberäkning för hela näringslivet icke säger någonting alls.

Räntabiliteten är användbar endast inom folkhushållet, vid jämförelsen mellan dess olika företag. Där kan räntabiliteten ange, att det ena företaget lyckas bättre, det andra sämre i sin kombination av produktionens faktorer.

Räntabilitetens användbarhet.

Men det överskott som härvid på olika håll framkommer, skall ju i sin ordning användas antingen till omedelbar konsumtion eller till investering. Eljest vore det till ingen samhällsekonomisk nytta frambragt. Räntabiliteten blir härvid *en* vägledande anvisning beträffande den riktning, vari kapital och arbetskraft för tillfället böra dirigeras. Det potentiella kapitalet kan ju finna tusen användningar. Då det gäller valet dem emellan spelar räntabiliteten en riktgivande roll.

Denna betydelse framträder i det ögonblick då valet är fritt mellan olika användningar. Därtill har man att lägga värdet av att i kapitalräkningen ha en matematiskt enkel metod att hålla reda på avkastningsförhållandena. Man hänför avkastningen år för år till en kapitalvärdesumma, som får förbli konstant.

Men en dylik kapitalräkning kan icke genomföras annat än för en relativt kort period. I realiteten finner man den kapitalistiska hushållningen arbeta med en beständig kapitalbortskrivning. De investerade kapitalen summeras icke till varandra genom tiderna. Det kapitalvärde, till vilket räntabilitetsräkningen hänför sig, ändras tidvis både uppåt och nedåt, icke blott i den uppåtgående riktningen. Räntabilitetshushållning

vore överhuvudtaget icke genomförbar utan denna tidvisa justering av kapitalvärdena.

Räntabiliteten förlorar icke därför sin betydelse vare sig ur privatekonomisk eller samhällsekonomisk synpunkt, att man inser dess tidsbegränsade räckvidd. Samhällsekonomiskt sett är den inom folkhushållet och för en kortare period framåt ett jämförelse- och kontrollmedel. Men vid tillämpning på folkhushållet som helhet måste den ge plats för någon annan måttstock på effektiviteten. Det samhällsekonomiska utbytet är något helt annat än summan av de överskott, som utfalla ur den kapitalistiska räntabilitetsberäkningen. Vad som i denna framträder som borträknad kostnad — exempelvis arbetslönerna — representerar i den samhällsekonomiska kalkylen, för hela folkhushållningen, i stället just en väsentlig del av dess avkastning.

Odelbarhetens betydelse.

Räntabiliteten må emellertid nu också upptagas ur en annan synpunkt, som visserligen ansluter sig till betraktelsen härförut angående räntabilitetens användbarhet som kontroll å en förnuftig kapitalanvändning.

Frågan är nämligen, om icke räntabiliteten, samtidigt som den är ett medel att dirigera kapitaldispositionen till mera givande användningar, samtidigt kan utgöra ett hinder för den mest effektiva användningen av kapitaltillgångar. Det problem vi här möta och som särskilt i våra dagar börjar bli mer uppmärksammat är den roll *odelbarheten* av realkapital spelar och den betydelse som därmed under räntabilitetsberäkningens herravälde måste tilläggas "fasta kostnader".

Tillförseln av realkapital till ett företag kan icke ske i hur små delar som helst. För att vara fullt konkurrenskraftig måste t. ex. en anläggning utbyggas till en viss dimension; en maskin kan ej anskaffas annat än i sin helhet, därtill av beskaffenhet att möjliggöra konkurrenskraftiga självkostnader. Att i småbitar utöka den tekniska utrustningen för att motsvara en långsamt stigande efterfrågan låter sig icke göra. Utvidgningen sker etappvis under tillägg av kanske mycket kapi-

talkrävande enheter till den förut befintliga apparaten av produktionsmedel.

Ett pappersbruk vill t. ex. utöka sin tillverkning med att införa en ny modern pappersmaskin. Men denna nya maskin kostar exempelvis, om den skall vara fullt konkurrenskraftig, en kapitalinsats av en milj. kr. En häremot svarande omedelbar stegring av avsättningen skulle vara en ren lyckträff. Det sannolika är, att den till en början icke kan fullt utnyttjas. Produktionsmedelsapparaten har då blivit större än som motsvarar den aktuella avsättningsmöjligheten. Förräntningen av den större apparaten vilar nu på företaget som en börda. Antingen företaget producerar mer eller mindre ingår i produktionskostnaden förräntningen av själva anläggningen. Den är en fast kostnad att summera till de löpande kostnaderna (pr styck) i produktionen.

Härmed stå vi inför *kapacitetsproblemet* och frågan, huruvida räntabiliteten är en förnuftig lösning av det samhällsekonomiska spørsmålet att effektivt utnyttja disponibla produktionsmedel.

För att föra läsaren in i resonemanget må återgivas några synpunkter, framlagda i en artikel av *Eli F. Heckscher* om "socialismens teoretiska möjligheter" (Tiden 1928).

*Heckscher
om räntabi-
litetsproble-
met.*

Han konstaterar svårigheten i att avgöra vad som menas med kostnad. "Det är visserligen en enkel sak, när allting framställs med fullt delbara produktionsmedel, så att varje ny enhet av produkten medför en motsvarande ökning i användningen av samtliga produktionsmedel; det är detta som brukar kallas den atomistiska prägeln på det ekonomiska livet, och mer eller mindre ligger den till grund för nästan all ekonomisk teori. Detta resultat uppnås tillnärmelsevis inom produktionsföretag, som ha jämförelsevis obetydliga anläggningar och icke alltför få arbetare, sådana som exempelvis stenhuggerier; något mindre träffande blir denna behandling ifråga om hantverksföretag, emedan där den ende eller det lilla fåtalet arbetare lätt kan få någon del av sin arbetskraft över och därför

vara i stånd att åta sig mer arbete utan att behov av ökad arbetskraft inställer sig. Utanför den egentliga produktionens område kan man finna likartade, sålunda 'atomistiska' företeelser inom handelsverksamheten."

"Men det förhåller sig helt annorlunda med stora delar av det ekonomiska livet och kanske särskilt med de stora fasta anläggningarna. En större eller mindre del av kostnaderna är i detta fall nedlagd en gång för alla och ingår i verkligheten icke alls i framställningen av de särskilda produkterna utan tillhör helt och hållet det förflutna. Detta kallas ofta med förkärlek för 'tilltagande avkastning' och dylikt, därför att man menar, att dessa kostnader komma att slås ut på ett större antal produkter, ju mer anläggningen blir tagen i anspråk, ända tills gränsen för dess förmåga har nåtts. Hela detta föreställnings-sätt synes emellertid vara förfelat. Det är icke riktigt att tänka sig betunga produktionen, när den ej tar hela anläggningen i anspråk, med kostnaderna för hela den en gång gjorda anläggningen, ty anläggningen är redan gjord och kostnaderna därå nedlagda; de ha överhuvudtaget ingenting med den för tillfället existerande produktionen att göra. Själva produktionskostnader äro varken till- eller avtagande utan proportionella mot dess storlek; det är blott användningskostnaden, som helt och hållet kommer till, med samma absoluta belopp vare sig produktionen är stor eller liten; men den har redan nedlagts och kan ej göras ogjord. Hur missvisande det är att slå ut denna redan nedlagda kostnad på den mängd som överhuvudtaget produceras blir kanske tydligast, om man löper linan ut och tänker sig att *ingenting alls* skulle produceras; ty detta tomma intet skulle då betinga en 'produktionskostnad' lika stor som anläggningskostnaden. Hela denna svårighet försvinner, om man betraktar kostnaden för de en gång tillkomna anläggningarna som något skilt från produktionskostnaderna."

Här skönjer man alltså spörsmålet: vad är det för förnuftig mening med att betunga den kommande produktionen med kostnaderna för anläggningen? Dessa kostnader äro nu en

gång gjorda. Om man kan uppnå ett bättre utnyttjande av det fasta kapitalet utan att inberäkna några sådana kostnader — skulle icke detta vara till samhällsekonomiskt gagn?

Att det inte gärna kan ske inom ett näringsliv, som väsentligen bygger på enskild företagsamhet, må ju vara en sak för sig. Man kan t. ex. icke vänta sig, att enskilda skola tillskjuta kapitalet och utan framtida ersättning nöja sig med att njuta av detta samhällsekonomiska gagn. Men om man släpper denna förutsättning om enskild företagarkerksamhet, varför skulle man ej kunna tänka sig, att de av samhället nedlagda anläggningskostnaderna utan vidare skreves bort, och att man därefter tillgodosåge behovet i hela den utsträckning, som möjliggöres av en täckning för de löpande kostnaderna. Ty dessa äro ju de enda som tillkomma. Skall i varupriset inneslutas ett tillägg för engångskostnaderna, så måste ju detta leda till en sämre behovstäckning än den eljest möjliga.

Att ett annat betraktelsesätt av hela räntabilitetsfrågan skulle, som Heckscher framhåller, omöjliggöra privat kapitalplacering och alltså leda bort från samhället sådant vi för närvarande känna det kan ju i och för sig icke verka avskräckande på den som icke anser detta samhälle vara så särdeles förstklassigt. Man skulle, säger Heckscher, stå i ett val "mellan å ena sidan en sämre försörjning för människorna än som kunde åstadkommas med disponibla resurser och å den andra ett system som omöjliggjorde fortsatt ekonomisk verksamhet under privata ägare och kapitalister. Det förefaller vara ett överraskande bevis på flertalet socialistiska författares brist på intresse för den ekonomiska verkligheten, då det icke gått upp för dem, vilket fynd en sådan situation är för socialismens anhängare."

Här föreligger emellertid, påpekar Heckscher, en viktig förutsättning, den att priserna på produkten äro enhetliga. Räkna man med möjligheten av differentierade priser, kan saken ställa sig annorlunda. Men förutsättningen för en prisdifferentiering är förekomsten av monopol på säljarsidan. En dylik prisdifferentiering förekommer det flera exempel på inom den nuvarande samhällsordningens ram. Heckscher anför särskilt

järnvägarnas frakttaxor, där man i en betydande utsträckning låter vissa godsslag bära kostnaderna för transporten av andra, helt enkelt av det skälet att de "tåla" priset bättre. Att däri-genom uppnås ett starkare utnyttjande av anläggningen och en större sammanlagd behovstillfredsställelse synes uppenbart.

Däremot anföres icke det för nutida kapitalistisk ekonomi så karakteristiska förhållandet, att varor säljas till lägre priser utom än inom landet, den mer eller mindre renodlade dump-företeelsen. Lättheten att genomföra en prisdifferentiering är här skapad av de tullmurar, som åtskilja de olika folkhus-hållen. Företeelsen går ju i princip ut på att genom prisdiffe-rentieringen kunna slå ut de fasta kostnaderna på ett större antal produkter och därigenom göra det lättare att bära för-räntningsbördan.

Heckscher för emellertid frågan vidare. Han låter "frågan gälla, huruvida man skulle kunna gå ännu ett steg längre och alldeles befria näringslivet från den hållhake som ligger i att priset innefattar någon som helst delaktighet i förräntningen av de redan existerande anläggningarna. Också denna slut-sats har redan dragits i verkligheten, nämligen i fråga om viktiga delar av den offentliga hushållningen, statens och kom-munernas verksamhet. En särskilt god parallell till järnvä-garna har man i fråga om landsvägarna. Där betungas tra-fiken överhuvud icke med något som helst bidrag till den an-läggning, som redan kommit till stånd, utan det högsta man gör är att genom automobilbeskattningen tvinga trafiken till be-talning av de nya kostnader den vållar".

Heckscher erinrar i detta sammanhang om den kritik, som kom socialiseringsnämndens statsbanebetänkande till del av Knut Wicksell, vilken gjort gällande, att järnvägarna icke borde förränta sitt kapital utan taga emot all trafik, villiga att bära de nya kostnader den vållar. Heckscher påpekar, att problemet som här är i fråga ingalunda är begränsat till järnvägarna eller överhuvudtaget trafikmedlens område. "Man måste rent

av medge, att alla slag av ekonomisk verksamhet till större eller mindre del ha denna prägel, d. v. s. innefatta uppoffringar som tillhöra det förflutna."

"Om man nu skulle välja den senast diskuterade lösningen, att anläggningskostnaderna för industri- och transportföretag överhuvud taget icke borde förräntas av driften, så återstår emellertid frågan, hur kostnaderna för deras tillkomst skola uppbringas. Att lägga uppgiften på enskilda låter sig svårligen göra."

Uppgiften kommer alltså att läggas på det allmänna. Men *'efter vilka principer'* skall det allmänna bygga transport- och produktionsföretag? För närvarande sker detta t. ex. vid anslag till vägbyggnader i hög grad på vinst och förlust med ledning av partisynpunkter och ortsintressen utan den ledtråd, som kravet på förräntning eljest erbjuder, och utan att man funnit någon ersättning för denna ledtråd.

Detta är, menar Heckscher, det svåraste i hela problemet. Han erinrar om Wicksells intressebeskattningsteori som ett uppslag till dess lösning men uttalar också att denna lösning ingalunda är enkel och att vissa av Wicksells konklusioner på området äro ganska opraktiska.

Så stannar han inför ett icke löst problem. Men problemet är i varje fall ställt. Heckschers framställning utmynnar i att "det är mycket svårt att slå sig till ro med det vanliga förräntningskravet ty det innebär oförnekligt och i sannolikt mycket stor utsträckning, att mänskligheten icke får så mycket nytta av sina uppoffringar som den skulle kunna få".

*De fasta
kostnader-
nas pro-
blem.*

Hela det problemkomplex, som här summariskt antytts, är i och för sig av ett utomordentligt intresse, enkannerligen i en diskussion om socialiseringens problem. Det har särskilt uppmärksamrats av amerikanska ekonomer. Den första systematiska överblicken torde vara den som givits av J. M. Clark i *"Studies in the Economics of Overhead Costs"*.

Frågan är nu, huruvida ur sådana tankegångar kunna utfällas några praktiska utvägar att nå fram till en samhällsekonomiskt

bättre användning av befintliga produktionsmedel. Det är härvid från början klart, att denna fråga icke kan isoleras från spörsmålet, huru de *nya* kostnaderna för produktionsmedelsapparatens ersättande eller utvidgande skola kunna uppbringas. Det synes också från början sannolikt, att problemet företer en annan aspekt inom ett samhälle, där socialiseringen är en företeelse av väsentlig betydelse, än i den privata förvärvshushållningens samhällsordning.

Vi kunna först anknyta till resonemanget om *prisdifferentiering*.

Här må några ord inskjutas angående den förut åberopade kritiken mot nämndens statsbanebetänkande. Den företeelse som kritiken särskilt refererar till, nämligen fraktpriser, baserade ej på självkostnad utan på vad trafiken tål i det enskilda fallet, var för nämnden ingalunda obekant. Förekomsten av en sådan intern prisdifferentiering visar visserligen, att en kostnadsräkning med kapitalränta ingalunda besitter någon självklar allmängiltighet. Men denna omständighet, att man inom statsbaneföretaget slår ut kostnaderna på de enskilda varuslagen efter en annan grund än den transportkostnad, som summeras ihop av löpande driftsutgifter + ränta å anläggningen, är icke utan vidare ett argument emot ett kapitalförräntningsanspråk på företaget som helhet. Vad man med en sådan fordrans upprätthållande vinner är dock en kontroll över kapitalinvesteringen till hela detta anläggningsområde. Finnas inom en bransch, såsom i regel är fallet, ett flertal företag, blir denna kontroll mera fördelad och i detalj gående. Äro företagsenheterna mycket stora, såsom i det nu uppmärksammade fallet, blir åtminstone kapitaltillgångens uppdelning i dess stora huvudströmmar till olika områden av näringslivet kontrollerad genom ett kapitalränteanspråk, som riktar sig på hela anläggningskapitalet inom ett visst område, även om inom detsamma kapitalförräntningsprincipen ej föres ned till prissättningen å de enskilda varuslagen. Så till vida må man väl kunna säga, att den konstaterade förekomsten av intern prisdifferentiering icke

innefattar ett skäl, varför kravet på normal kapitalränta på hela statsbaneanläggningen skulle behöva uppgivas. En dylik slutsats finge fotas på andra grunder. I själva verket går också Wicksells kritik vida utöver den interna kostnadsräkningen till att ifrågasätta kapitalförräntningsprincipen för hela företagsekonomin.

Här kan vara platsen anmärka, att affärslivet erbjuder en annan avvikelse från prissättning efter kapitalräntemetod än prisdifferentieringens. En avvikelse i motsatt riktning, tillämpning av enhetspris å varor med olika självkostnad. I bägge fallen är det fråga om en prissättning, som icke är grundad i en självkostnadskalkyl för det enskilda varuslaget. Givetvis kan både i ena och andra fallet kapitalförräntning upprätthållas å det totala företagskapitalet.

Härvid är man böjd att dra den slutsatsen, att redan inom den kapitalistiska hushållningen kapitalräntan icke spelar den roll i kostnadsräkningen, att den självfallet måste ingå som ett priselement i produktionskostnaden för de olika delarna av produktionen. I företagets hela ekonomi fortsätter kapitalräntan att spela sin roll, men den blir ej längre ett i detalj genomfört, överallt ofrånkomligt kostnadselement. Avvikelser från den rena kostnadsprincipen uti företagets prispolitik kan göra det lättare för företaget i dess helhet att förränta sitt totala kapital.

Både prisdifferentiering och enhetspris äro prisbildningsföreteelser, som inom socialiserad hushållning kunna väntas spela en roll, kanske en betydande. Utvidgad till stora hushållningsenheter innebär detta en metod att mer eller mindre utlösa räntabiliteten ur det enskilda priset, samtidigt som dock kapitalräntan bibehåller sin betydelse i fråga om kapitalinvesteringens huvudinriktning. Vad som i detta hänseende är möjligt att åstadkomma kan endast erfarenhetsmässigt utrönas.

Detta gäller ock om de lärdomar, som kunna dragas ur de kapitalistiska företagens inre räntabilitetsproblem, varmed avses deras intresse för att hålla reda på räntabiliteten inom sin produktions olika delar. Detta intresse begränsar sig ej till de

stora tekniska enheterna inom ett kombinerat företag utan utsträckes till att bokföringsmässigt uppstycka företaget i avdelningar för att få kännedom om hur delarna "bära" sig. Även om det är företagsekonomiskt betingat att inrikta prispolitiken efter andra grunder, kvarstår angelägenheten av att känna självkostnaderna i detalj, ej blott sammanslagna.

Jämförelsevis sällan torde denna metod vara genomförd så "affärsmässigt", att olika avdelningar realiter belastas med förluster, resp. tillgodogöras vinster, som direkt påverka de anställdas inkomst. Exempel härpå erbjuder skofabriken Bata's interna ekonomi. I regel är det fråga om att bokföringsmässigt göra avräkning över kostnad och produktionsresultat för de olika delarna av produktionen.

Såväl det ena som det andra ger lärrika erfarenheter för socialiserad hushållning. Särskilt gäller detta den blott bokföringsmässiga avräkningsmetoden, därvid parallellen ger sig mellan företaget och dess delar å ena sidan, samhället och dess företag å den andra. Frågan är, om man här håller på att experimentera sig fram till en användning av räntabiliteten, som behåller dess rent samhällsekonomiska funktion som praktisk avräkningsmetod men lösgör den från dess roll som inkomstbildande kategori. Men därvid ställer sig ock frågan, om det finnes ett sådant nödvändigt samband mellan dessa bägge funktioner, att den ena ej kan till fullo utnyttjas utan att den andra får tagas på köpet.

Längre skall diskussionen ej här föras ut — vi äro redan på gränsen till problemen rörande inkomstbildningen.

En prisdifferentiering, som utgår från köpkraftens olika fördelning, kan tyckas vara ur principiell synpunkt av ännu större intresse i en diskussion av socialiseringsproblemet.

Att både förutsättningarna och intresset för en sådan kunna vara förhanden i högre grad i en hushållningsordning dominerad av socialiseringens allmänna syften måste ju förefalla troligt. Den bör ock kunna tillskrivas en viss betydelse i den utjämning av köpkraftsfördelningen, som man avser att vinna

genom en socialiseringsprocess. Vid ett mera framskridet stadium av utjämning måste den emellertid enligt sakens natur förlora sin betydelse.

Att den skulle kunna vara en särskilt för socialiserad hushållning karakteristisk pridföreteelse är därför icke sannolikt. Bland de vanskligheter, dess tillämpning är ägnad att medföra är främst att nämna svårigheten att gruppera köparna efter någon grundsats, som icke samtidigt innehåller ett starkt moment av godtycke och innebär en kännbar begränsning av konsumentfriheten.

Av än större principiell räckvidd vore det givetvis om räntabilitetsprincipen bleve modifierad eller satt ur kraft i avseende å företagsenheterens totala kapital. Kan man praktiskt fullfölja den tanken, att en gång gjorda kostnader såsom tillhörande det förflutna icke vidare böra få besvära oss?

Här som annorstädes bör man icke röra sig blott med den restlösa tillämpningen av en ny princip. Det kan ju väl tänkas, att en förändring av nu tillämpade grundsatser, som är möjlig och nyttig till en viss gräns, är varken möjlig eller nyttig, om man driver den till det yttersta.

Det må först observeras, att tanken på bortskrivning av kostnader i det förflutna har samma tillämpning på kostnader av vad slag det vara må, sålunda på förut nedlagda arbetskostnader likaväl som på kapitalkostnader. Dessa förflutna arbetskostnader uppträda nu i verkligheten som en del, ofta den väsentliga delen, av det kapitalvärde en gjord anläggning representerar. — Det må i detta sammanhang anmärkas, att en summering av alla gjorda arbetsutlägg och denna summas presenterande till inlösen av nutidskonsumtionen innebär en ännu mer orimlig börda än alla kapitalutläggs förräntande.

Ävenså representera alla mellanprodukter förflutna kostnader, som man efter samma resonemang kunde avfärda med att de en gång ju äro gjorda. Men vart skulle det ta vägen, om man ströke dem alla ur kostnadsräkningen?

Bakom det resonemang, som här är efter *Heckscher* refe-

*Gamla och
nya kost-
nader.*

rerat, ligger uppenbart den folkhushållsfiktio n som vi tidigare varit i kontakt med. Det må erinras om uttrycket, att mänsk ligheten skulle ha större nytta av sina anläggningar utan den nu sedvanliga räntabiliteten. Nu är det ju så, att "mänsklig heten" icke driver någon hushållning, och hela föreställningen om den nytta den har av "sina" anläggningar är i hög grad irreell. Så fort man rör sig med verkliga förhållanden är denna fiktiva föreställning ingenting att bygga på. Och inte heller höra "mänsklighetens anläggningar" till den närmare sannolik hetens område. Vill man icke hålla sig till det rena tanke experimentet, får man lov att hålla sig till folkhushåll och folk hushåll av den typ, som innesluter många företag men icke som helhet är ett enda.

Vad kan nu ligga i vägen för att realisera den behagliga tan ken att bortskriva de en gång gjorda anläggningskostnaderna? Vi föreställa oss ett samhälle, som utbyggt sin produktions apparat för en viss behovstäckning. Ostridigt är ju, att då an läggningsarna nu äro där, så behöver man inte bekosta dem en gång till. Varför då ej stryka dem helt och hållet ur kostnads kalkylen och belasta varupriserna blott med kostnaderna för att utnyttja den förefintliga produktionsapparaten?

Man får i så fall införa tvenne förutsättningar. Den ena är evig varaktighet hos denna produktionsapparat. Den andra är oföränderlighet inom den hushållningsprocess, som tillgodo gör sig apparaten. Kunde man tänka sig ett sådant evigt ena handa folkhushåll, så ligger ingenting i vägen att bortskriva alla anläggningar.

Men man får ju i stället räkna med att produktionsapparaten måste ersättas och förändras. Vid sidan av gamla kostnader får man städse räkna med nya kostnader.

Produktionsmedelsapparaten representerar i verkligheten alla stadier samtidigt, från den första planeringen av nya an läggningar till utnyttjandet i deras ålderdomsstadium av gamla. Den kapitalbildande verksamheten i samhället kan icke tänkas som en gång för alla undangjord. Den är en städse fortgå-

ende process, detta redan i en stationär hushållning, så mycket mer uti en progressiv.

Prisbildningen visar nu icke någon hög grad av respekt för gamla kostnader. Då dessa ha att göra sig gällande inom ett folkhushåll stätt i ständig modernisering, kunna de endast under beständig jämförelse med de nya kostnaderna framträda i varupriserna. Mot denna bortskrivning av gamla anläggningskostnader måste svara en viss beständigt fortgående kapitalnedskrivning, en justering alltså av de värdesummor, till vilka räntabilitetskalkylen hänför sig.

Men frågan är ju nu, hur det skulle ställa sig, om dessa gamla kostnader för redan färdiga anläggningar skulle helt strykas ur alla kalkyler, medan man hade att räkna med massor av nya kostnader för att uppehålla hushållningsprocessens fortskridande rörelse.

Vi kunna bortse från den praktiska svårigheten, i och för sig nästan olöslig, att i denna ständiga rörlighet skilja mellan gamla och nya kostnader. Om man kunde göra det skulle, under förutsättning av fristående företag och fri prisbildning, detta medföra ett tillstånd, omöjligt att upprätthålla. Medan de gamla anläggningarna icke skulle kunna reda sig i konkurrensen med de nytillkomna, därest de icke vore beredda att nedåt justera kostnadselement, som kalkylerats ur en numera omodern produktionsapparat, skulle i det antagna fallet det i stället bli de nya anläggningarna, som omöjligen kunde hålla sig uppe i konkurrensen med de gamla. Under ett system av privatekonomisk förvärvshushållning skulle sådana nya kostnader icke komma att nedläggas, om likartade varor vore att erhålla från anläggningar med helt bortskriven anläggningskostnad.

Förändra vi åter förutsättningen härutinnan, att vi tänka oss hela produktionsmedelsapparaten lagd i en hand, samhällets, så ter sig saken i förstone annorlunda. Vad är då hindret för att samhället beständigt dirigerar en viss del av sina produktiva resurser till den erforderliga kapitalbildande verksamheten, det beständiga ersättandet och utbyggandet av produktionsmedels-

apparaten, men uraktlåter att inräkna redan nedlagda anläggningskostnader i sina priskalkyler?

Uppenbart är, att om de nya anläggningskostnaderna skola uttagas av de varor, som härröra från de nytillkommande anläggningarna, uppstår här en prisdifferens som dirigerar konsumenternas efterfrågan emot varor från de gamla anläggningarna. Vi erhålla en situation såtillvida motsatt den vi analyserade i exemplet om de bägge bagerierna, att efterfrågan nu riktar sig mot de gamla, ej mot de nya anläggningarna, men därutinnan av enahanda karaktär, att upprätthållandet av nya och gamla anläggningar sida vid sida blir omöjliggjort — på den fria prisbildningens grundval. Vi stå då i samma läge som i det förut behandlade fallet, nämligen inför ett övergivande av den fria prisbildningen. De olika alternativ som därvid kunna tänkas äro redan tidigare antydda.

Om åter ej heller de nya anläggningskostnaderna räknas, hur ställer sig saken då? Man tänke sig, att de under den aktuella hushållningsprocessen uppkommande kostnaderna för produktionsmedelsapparaten — varför ej utvidgat till att gälla alla mellanprodukter? — från början uteslutas ur kostnadsräkningen. Detta kan ej ske med mindre hushållningen i sin helhet dirigeras av samhället. Vi tänka oss alltså, att i varupriserna endast framträda de löpande nya kostnaderna för slutprodukternas framställande.

I realiteten kan ju icke samhället befria sig från kostnader för den fortgående ombyggnaden av produktionsmedelsapparaten. Denna måste ju tillkomma genom användning av arbetskraft och naturresurser, som icke samtidigt kunna användas på annat håll. Om dessa kostnader icke bestridas direkt av de enskilda varornas konsumenter, uti varupriserna, måste de bestridas i någon annan ordning genom samhällets möjlighet att förfoga över arbetskraft och naturresurser. Söker man icke lösningen i den allting direkt reglerande naturalhushållningen utan bibehåller inkomst och köpkraft i det fria konsumtionsvalets intresse, så vore en nära till hands liggande lösning, att samhället förfogade över en viss del av denna köpkraft såsom sina

allmänna medel och därav bestrede ifrågavarande kostnader. Produktionsmedelsapparaten inom vad gängse språkbruk benämner "näringslivet" skulle därvid komma i samma kategori som samhällets försvarsapparat eller hälsovårdsapparat nu till dags.

Ehuru ett ytterligare dryftande av dessa frågor lämpligen kan få återupptagas vid behandlingen av behovshushållningens problem, måste här åtminstone anges den principiella vansklighet man står inför. Metoden innebär, att man avskurit möjligheten för konsumenternas värderingar av slutprodukterna att direkt göra sig gällande bakåt till mellanprodukter och produktionsapparat. Att bestämma över investeringarna i nyanläggningar innebär ju att bestämma över vad som kan produceras. Konsumenternas direkta inflytande via varupriset på produktionens utgestaltung blir härmed avkopplat och ersatt med det samhälleliga omdömet om produktionsapparatens lämpliga utbyggande. Visserligen är det sant, att konsumenterna i en demokrati tillhopa deltaga i utformningen av detta samhälleliga omdöme, i sin egenskap av samhällsmedlemmar. Men detta är dock ett inflytande av helt annan art än den direkta rapporten mellan konsumenternas värderingar av sina behov, av slutprodukterna för deras tillgodoseende och därmed även av medlen för att framställa dessa.

Även på denna punkt mynnar alltså analysen ut däri, att den egentliga principiella vanskligheten ligger i konsekvenserna ifråga om konsumtionsvalets frihet. Är man beredd att taga sådana konsekvenser, då öppnar sig för en socialiserad hushållning helt andra perspektiv från utgångspunkten av s. k. fasta kostnaders behandling än om konsumentfriheten betraktas som en avgörande norm.

Ifall man nu av antydda grunder icke känner sig beredd att draga några mycket vittgående slutsatser av det bestickande resonemanget om de en gång gjorda kostnaderna, så följer därmed icke att räckvidden av anläggningskostnaders inverkan på kostnadsräkningen är fast bestämd.

Man accepterar en efterverkan — men för hur lång tid? Erfarenhetsmässigt låter sig här ingen allmän regel uppställa. Man finner, att vissa anläggningars kostnader omedelbart tagas ut av konsumenterna. De föras på omkostnadskontot utan att framträda såsom någon kapitalökning. Andra anläggningskostnader slås ut i kalkylationen på en kort period, åter andra på en lång period. I varje fall är denna efterverkan starkt tidsbegränsad.

Kapitaldöden är en i folkhushållet lika ofrånkomlig företeelse som kapitalförnyelsen. Inom den kapitalistiska hushållningen har man genom sitt avskrivningsväsen tekniskt löst problemet att låta denna ersättning av gammalt med nytt fortgå på basis av en konstant kapitalvärdesumma, å vilken räntabiliteten beräknas. Konstant dock endast för en relativt begränsad tidsperiod. Så fort mera djupgående förändringar äga rum i produktionsprocessen, måste justeringar ske å balansens passivsida, så att kapitalvärdet anpassas efter förändrade avkastningsförhållanden. Detta plägar som bekant ofta ske ryckvis vid ombildningar och rekonstruktioner av företag. Men det utgör en så integrerande del i hushållningsordningen, att det måste betraktas som ett väsentligt innehåll i en kostnadsräkning med kapitalränta.

*Räntabilitet
och Wirt-
schaftlich-
keit inom
företags-
ekonomilä-
ran.*

I det föregående har räntabilitetsspörsmålet behandlats övervägande ur samhällsekonomiska synpunkter. Att det emellertid ej heller ur privatekonomiska intressesynpunkter är tillräckligt klart i innebörden framgår både ur praxis och ur litteraturen. Det är av särskilt intresse att studera den nya vetenskap, som skapats under de sista åren med företagsekonomi som sitt speciella område. Man gör den överraskande upptäckten, att just inom denna räntabilitetsbegreppet är föremål för en mycket kritisk analys, och att man målmedvetet arbetar på, att om ej ersätta räntabilitetsräkningen, dock sätta vid dess sida något annat.

Liksom man inom nationalekonomin fört diskussioner över begreppen räntabilitet och produktivitet diskuteras nu ivrigt i

det speciella studiet av företagsekonomin begreppen räntabilitet och "Wirtschaftlichkeit". Det måste väcka särskild uppmärksamhet, att just inom det område av ekonomisk vetenskap, som söker komma den praktiska verkligheten så nära som möjligt, man kommit att starkt tvivla på räntabilitetsberäkningens förmåga att ensam fylla de uppgifter som äro ställda för en hushållsräkning.

Ur dessa bidrag till räntabilitetsdiskussionen är för våra resenemang åtskilligt av intresse att hämta.

Uti en undersökning, som framförallt har till syfte att kunskapsteoretiskt analysera den allmänna hushållningsnormen (den ekonomiska principen) kommer *Halberstaedter* (*Die Problematik des wirtschaftlichen Prinzips*, 1925) även in på räntabilitetsproblemet. Om man betraktar den ekonomiska verkligheten, frigjord från invanda föreställningar, kan man med fog börja med att fråga så allmänt som Halberstaedter gör:

Halberstaedter.

"Hur står det till med jämförbarheten ifråga om räntabilitet — för att här använda det privatekonomiska uttryckssättet — mellan två privatföretag: ett bryggeri med tre innehavare, 50 arbetare och en omsättning av 400,000 mark och ett varuhus som tillhör en innehavare, sysselsätter 600 anställda, uppvisar en årsomsättning av 30 miljoner och därvid precis som det första företaget vid slutet av året är i stånd att uppvisa en nettovinst om 150,000 mark? Vilket av dessa bägge företag har nu arbetat gynnsammare? Med andra ord: vad är egentligen att ekonomiskt jämföra ifråga om ett förvärvsföretags resultat? Den absoluta höjden av resultatet på en viss tid? Eller har man att ta hänsyn till företagets storlek? Om ja, efter vilken synpunkt? Efter antalet arbetare? Efter omsättningen? Efter antalet ägare, mellan vilka vinsten delas? Eller efter storleken av det investerade kapitalet? Som vi se är här en entydig definition av nöden."

Nåväl, svarar samme författare, teoretiskt är denna definition icke alltför svår att ge. Vi måste i hushållningen, sådan den för ögonblicket framstår för oss, principiellt skilja emel-

lan: den mest ändamålsenliga användning en människa gör av sin arbetskraft, den största nytta en kapitalist drar av sin förmögenhet och slutligen maximum i resultat av ett företag som sådant, vilket förnuftigtvis blott kan anges som funktion av dess investerade kapital.

Allt detta klingar, fortsätter han, mycket vackert och entydigt i teorin. Men om någon, som i det förut angivna exemplet, samtidigt är kapitalist och ledare för ett förvärvsföretag, om han förknippar med varandra bägge funktionerna att utnyttja sin arbetskraft och sina pengar, då bli i praxis åtskillnaderna möjliga blott genom fiktioner.

Och vidare: vad är det investerade kapitalet? Till sist kan man göra exakta uttalanden om måttet för ett företags ekonomiska drivande, först då det upphört att existera.

Varje balans, som ett förvärvsföretag gör upp för att i positiva tal klargöra sitt resultat under en viss tidrymd, beror på en fiktion. Säkerligen en nödvändig fiktion, ty utan den vore överhuvud ingen balans möjlig, men i alla fall en fiktion, varom man borde vara medveten. Det ges intet riktigt värde för en fabriksbyggnad och dess maskinpark, för lagervaror, som man inte kan bli av med, för fabrikat som befinna sig mitt i bearbetningen. Ty för alla dessa ting finns inget marknadspris, och varje värdering, varje identifiering av denna godsmängd med en penningssumma är ett godtycke, hur den än utfaller.

Ges det heller inte, kan man vidare fråga, för dessa halvfärdiga varor några självkostnader? Om företaget icke arbetar med absolut enhetliga produktionsförhållanden — och det är i exakt mening icke fallet vid något företag — om rentav två, tre eller ett otal olika artiklar fabriceras vid sidan av varandra, säkerligen icke. Ty det ges i varje förvärvsföretag anordningar som förorsaka kostnader och vilka förorsakas genom företagets existens som helhet. De äro säkerligen väsentliga faktorer i dess räntabilitet, men en direkt kausalitet kan icke härledas ur företagets enskilda produkter.

Frågan kan dock ställas ännu mer besvärande: Hur står det till, då genom avräkning på de producerade varorna anlägg-

ningarna äro bokmässigt fullständigt avskrivna men dock alltjämt existera och funktionera och en förnyelse på långt när icke är nödvändig? Hur blir det då med hänsyn till denna post ifråga om självkostnaderna? Olika företag kunna ha förfarit olika, och vart och ett har med sin metod fullkomligt rätt. Varför plåga vi oss med självkostnadsräkningarnas problem, med statistik över resultat, med uppställande av en balans? Säkert dock för att som förvärvshushållare lära något därav, för att under en följande hushållningsperiod arbeta gynnsammare, mera ekonomiskt, nå större resultat med motsvarande medel.

Även från privatekonomiska synpunkter innehåller räntabilitetsekvationen obekanta, som gör lösningen obestämmd. Det är en öm punkt, som beröres då *Halberstaedter* skriver om investeringens grundproblem, som han ställer sålunda.

Det innebär anskaffandet av ett objekt, som skall komma ett obekant antal användningar till godo. Om en järnväg, en kanal anlägges, så kommer räntabiliteten av de därpå nedlagda uppföringarna att hänga dels på den tekniska livslängden av anläggningen, varöver man blott kan göra förmodanden, och sedan i det väsentliga på frekvensen. Men vem vill förutse frekvensen för en kanal under 150 år? Här är varje förkalkyl, varje amorteringsplan förknippad med så många om och men, varje framtidsbild byggd på så många hypoteser, att man icke mer kan tala om något objektivt kriterium på ekonomi.

Praxis löser, som förut är utvecklat, den här antydda teoretiskt sett ohjälpliga svårigheten genom att begränsa räntabilitetsberäkningen till en relativt kort tidrymd — och hur mycket inrymmer den i alla fall ej av osäkerhet?

Att den kapitalistiska hushållningen, även om räntabiliteten ställes i centrum av uppmärksamheten, ingalunda finner den ensam tillfyllest som räknemässig metod för privatekonomiskt bruk visar erfarenheten själv. Man slår sig visst inte till ro med räntabilitetsräkningen utan bygger ut den med flera andra beräkningsmetoder. Går man till arbeten inom den nyskapade

vetenskap, som i Tyskland benämnes Betriebswirtschaftslehre — vi kunna återge det med företagsekonofilära — kan man finna angivna (*Hummel: Das Rentabilitäts- und Wirtschaftlichkeitsproblem*, 1927) följande olika beräkningsslag inom företaget:

- a) kalkylation (självkostnadsberäkning),
- b) Aufwandsrechnung (beståndsdel av bokföringen, i första rummet värderäkning),
- c) Ertragsrechnung (vinst- och förlusträkning, likaledes beståndsdel av bokföringen),
- d) kapitalräntabilitetsräkning,
- e) Wirtschaftlichkeitsrechnung (bedömning av företagsprestationen efter mängd, tid, kvalitet och värde.

Av dessa beräkningssätt ha vi här anledning intressera oss för dessa tre: självkostnadsräkning, räntabilitetsräkning och "Wirtschaftlichkeits"räkning.

Självkostnadsräkning.

Självkostnadsräkningen erbjuder för oss ur flera synpunkter intresse. Dels på grund av den roll den är att tillägga i prisbildningsprocessen, dels som ett självständigt medel att kontrollera hushållningsprocessens resultat och sålunda utgöra ett led i hushållsräkningen. Den är inom kapitalistisk hushållning visserligen endast ett komplement till räntabilitetsräkningen, men med växande betydelse och som det vill synas, en alltmer framträdande fristående roll.

Leichter fäster i sin behandling av hushållsräkningen stort avseende vid självkostnadsräkningen i bägge dessa hänseenden. Hur försiggår prisbildningen? Varorna komma icke som oskrivna blad till marknaden. Det är icke först genom ackorderandet där mellan utbudande och efterfrågan de erhålla sina fina beteckningar. Varje vara kommer till skådeplatsen för konkurrensstriderna med ett bestämt framställningspris. Detta framställningspris, som i den kapitalistiska hushållningen i trots av den underbara prisbildningen genom utbud och efterfrågan måste uträknas på det noggrannaste, och utan vilket det över-

huvud icke kan ges någon kapitalistisk produktion och heller icke någon marknadsstrid, är ingenting annat än kostnadsprincipen i sitt förverkligande. Vad den kapitalistiska marknaden bringar till stånd är jämförelsen mellan framställningskostnaderna hos de olika för sig producerande företagen och den därigenom framkallade ständiga kontrollen av produktionsmetodernas läge, varigenom de enskilda företagens produktionsmetoder tvingas att närma sig de bästas. Det är på detta område och icke på prisbildningens, marknadens huvudfunktion ligger.

Den kapitalistiska självkostnadsräkningen består i förkalkylation och efterkalkylation. Den förra är mer ett kostnadsöverslag än genomförd beräkning. Den skulle emellertid icke komma till stånd i sådan utsträckning och med sådan noggrannhet, om det blott vore utbud och efterfrågan som bestämde prisgestaltningen. Förkalkylationens direkta betydelse framträder däri, att leveransavtal ofta uppgöras på grundval av dessa förkalkyler. Kommer man icke överens om priserna, så genomräknas kalkylerna ytterligare in i minsta detalj. Man prövar arbetstiden för de enskilda operationerna etc. för att kunna ytterligare sänka framställningskostnaderna. I belysning därav ter det sig som en naiv föreställning, att priserna skulle "automatiskt" fastställas på marknaden, och att man utan den icke visste någonting om vad nyttigheterna kosta. Detta är en fullständigt vulgärekonomisk föreställning.

Leichter understryker den stora omsorg, som nedlägges efter fullbordad produktionsprocess på den efterkalkylation, som ger den färdiga varans självkostnad. All denna möda skulle vara blott en lek, om den icke visade mera än hur mycket producenten eventuellt förlorar på det pris som dikteras av utbud och efterfrågan eller gjordes blott för att få veta hur mycket dyrare den enes produktionsapparat arbetar än konkurrentens. I själva verket hör det till de stora prestationerna hos den kapitalistiska hushållsräkningen att ha möjliggjort dessa fina självkostnadsberäkningar.

I den utvecklade kapitalismen har man vant sig att till de sålunda fastställda framställningskostnaderna räkna vissa fasta vinstsatser, som påläggas alla produkter såsom ett minimum. Dessa vinstsatser motsvara efter Leichters mening genomsnittspåskottens begrepp i den Marxska ekonomins system. Det är icke marknaden, som i kraft av någon hemlig inboende makt företager denna korrektion, utan det är kapitalens allmänna konkurrens om den bästa anläggningssfären som företager utjämningen.

Ur olikheten i priserna se nu de olika företagen hur mycket deras produktionsmetoder äro efter metoderna i den bästa framställningen, d. v. s. den som utvisar de lägsta priserna vid lika vinstpålägg. Och den marknadskamp, som nu insätter, rör sig icke om något i mitten liggande pris, utan i alla ännu icke med fulländning producerande företag begynna strävanden att förbättra, d. v. s. förbilliga produktionen.

Allt detta sker nu på omvägen över marknaden, eftersom det i ett samhälle med privategendom till produktionsmedel och därmed "affärshemligheter" icke ges någon annan möjlighet. Men vore det icke mycket enklare och ändamålsenligare att för utjämning av produktionsbetingelserna och förbättring av framställningsmetoderna i enlighet med förhållandena i den bästa fabrikationen låta hela detta hemlighetsmakeri falla, att låta den noggranna genomräkningen av resultaten i de olika verkstäderna komma dem alla till godo och att solidariskt utbyta produktionens erfarenheter?

I fråga om utvecklingstendenserna hänvisar Leichter på — detta mer med tanke på bokföringsresultaten än på självkostnadsberäkningar — att ju mer sådana företagsformer komma till användning, som lagligen äro förpliktade till offentlig redovisning, dess mer kommer till offentlighetens kännedom av företagens bokföringsmässiga avslut. Vidare påpekar han — vilket har direkt tillämpning på självkostnaderna — hurusom inom en trust förekommer just den konfrontering av driftsresultaten som nyss berörts. Inom trusten får ingen del vinna på bekostnad av en annan. Levererar ett koncernföretag till

ett annat, så beror det helt enkelt på beräkningsmetoden, hur priserna komma att fastställas, huruvida blott material, lön och regi beräknas och vinsten som helhet framträder först vid sista produktionsledet före varornas försäljning till yttervärlden, eller om profiten också bokmässigt framträder på flera punkter inom koncernen.

Viktigast för vårt resonemang är i allt detta betonandet av den roll, som kan tilläggas självkostnadsräkningen för att upprätthålla den noggranna kontroll över material- och kraftåtgång och den genomskinliga jämförbarhet mellan olika produktionsmetoder och produktionsställen, som är hushållsräkningens uppgift. Man torde icke kunna bestrida den kapitalistiska hushållningen själv vitsord i detta hänseende. Ty en hushållningsordning, där det privatekonomiska intresset är primus motor, skulle icke nedlägga så stora kostnader på hela detta beräkningssystem, om det ej lönade sig. Man får ju nämligen icke förbise, att vid en viss gräns varje kontrollsystem upphäver sin egen nytta genom de kostnader det förorsakar.

På den grund som den kapitalistiska erfarenheten här lagt har socialiseringen att bygga. Det kommer utan tvivel att bli ett av dess viktigare problem att ta ut så mycket som ekonomiskt sett är nyttigt av självkostnadsräkningens system. Uppenbart synes vara, att detta beräkningssätt vinner i betydelse i samma mån som räntabiliteten får eller tillägges en minskad valör. Nu bör emellertid bemärkas, att i den kapitalistiska självkostnadsräkningen räntabilitetsprincipen plägar vara innesluten, dels på så sätt att i det på självkostnad baserade fakturapriset viss förräntning är inkalkylerad, dels ock så att olika kostnadselement innehålla räntabilitetsposter. I det förra avseendet skulle väl självkostnadsräkningen kunna fylla sin uppgift utan vinstpålägg. I det senare hänseendet är det däremot svårare att se, huru ränteposter skulle kunna utrensas ur de kostnadselement, som hänföra sig till närmast föregående stadier i produktionen. Därvid kan hänvisas till vårt tidigare förda resonemang.

En omständighet, som pekar i riktning mot icke blott en växande betydelse av självkostnadsräkningen utan också dess användning på ett ur socialiseringssynpunkt gynnsammare sätt, är det moderna strävandet att genombryta affärshemlighetens mur genom samfällda efter enhetligt system gjorda självkostnadsräkningar som ställas till förfogande åt alla medlemmar inom en viss företagarorganisation. Man har exempel härpå från Förenta Staterna i den formen, att för konkurrenternas räkning inom en bransch företagarorganisationen publicerar individuella men icke nominativa uppgifter rörande självkostnader. I en socialiserad hushållning synes vägen ligga öppen, i varje fall inom den socialiserade sektorn, att låta sista resten av hemlighetsmakeri falla och förvandla erfarenheterna ur självkostnadsräkningen till fri och allmän egendom.

*Wirtschaft-
lichkeits-
räkning.*

Vi övergå så till den moderna företagsekonofilärens inställning till räntabilitetens problem och den strävan, som däri framträder, att vid sidan av räntabilitet införa det nya begreppet Wirtschaftlichkeit. Framställningen här nedan hänför sig till arbeten av *Hummel, Nicklisch, Barth, Lehmann* m. fl. I huvudsak följes framställningen i Hummels förut citerade arbete.

Företagsekonofiläran hämmades till en början i sin uppbyggnad av ett betraktelsesätt, som betonade företagärständpunkten. Privatekonofilärans vetenskapliga företrädare voro i begynnelsen av sina undersökningar påverkade av privathushållningens tänkesätt och gjorde därför till relationsobjekt för sina undersökningsresultat den subjektiva storheten företagaren. Under strävandet efter vetenskapligt objektiva resultat har ensidigheten i detta betraktelsesätt medvetet avlägsnats genom att införa som relationsstorhet företaget.

Till landvinningarna inom detta nya vetenskapsområde hör att, ehuru utgångspunkten varit rent privatekonomisk, behandlingen vunnit mer och mer i allsidighet därigenom att företagsproblemen betraktats ur olika intresserade personkretsars synpunkt. Sålunda finner man, att de räkneproblem som här

särskilt intressera oss betraktas med hänsyn till ej mindre än sex olika personkretsar nämligen:

a) den i företaget stående, kapitalistiskt liksom ekonomiskt (wirtschaftlich) intresserade personkretsen.

b) den utom företaget stående, blott kapitalistiskt intresserade personkretsen.

c) den i företaget genom arbete men ej genom kapital intresserade och inom företaget stående personkretsen.

d) den i företaget genom arbete intresserade men utom företaget stående personkretsen.

e) den i företaget av ekonomiskt-politiska grunder intresserade, utom företaget stående personkretsen (ekonomiska organisationer, tidningar, underrättelsebyråer, vetenskaper).

f) den i företaget av statspolitiska grunder intresserade, utom företaget stående personkretsen (finansdepartement, officiell statistik, kommuner).

Till dessa olika personkretsar är hänsyn att taga ifråga om den vanliga räntabilitetsräkningen. Tydligt är ju, att räntabiliteten är en annan för den inom företaget stående personkretsen a) än för den utom företaget stående b). Då det i praxis eller vetenskap talas om räntabilitet förstås därmed utan vidare kapitalets räntabilitet. Denna *kapitalräntabilitet* kan emellertid ges både en subjektiv och en objektiv tydning: till relationsstorhet kan tagas företagaren — fattad i olika innebörder — eller företaget.

Intresseväckande äro för övrigt de ännu halvgångna försöken att vid sidan av kapitalräntabiliteten genomföra räntabilitetsräkningen med hänsyn jämväl till personkretsen c) och d), en *arbetets räntabilitet*, för vars betydelse särskilt *Nicklisch* gått in. Det för denna karakteristiska skall då vara, att de i företaget arbetandes lön och arvoden i vinst- och förlusträkningen överflyttas från omkostnaderna till avkastningen. Vad angår personkretsarna e) och f) beröras de i högsta grad av kravet på en större enhetlighet ifråga om balansers uppställning och av kravet på ökad publicitet.

Vårt egentliga intresse koncentrerar sig emellertid nu på innebörden i begreppet *Wirtschaftlichkeit* och meningen med att genomföra en Wirtschaftlichkeitsräkning — saken må tills vidare benämnas med den tyska termen, då dess betydelse knappast skulle bättre tydliggöras genom att införa ett svenskt uttryck.

Om vi följa *Nicklischs* framställning, finna vi det framhållet, att i fråga om räntabiliteten är förvärvsprincipen avgörande, det privata intresset men icke något allmänt. Detta privata intresse kan drivas så långt, att man i ett företag arbetar enligt metoder, som äro gammalmodiga, emedan de alltjämt sett från förvärvsståndpunkt prestera en tillfredsställande räntabilitet, men det är därvid alldeles visst möjligt, att ett förfarande som är mera ekonomiskt (wirtschaftlich) medvetet blir folkhushållningen undanhållet.

Här dyker sålunda nu upp något vid sidan av begreppet räntabilitet. Det är begreppet *Wirtschaftlichkeit*. Det hänför sig i företagsekonomiläran till hela arbetsprocessens gestaltning och avlöpande. Visserligen söker man i regel att bedöma detta med hjälp av kapitalräntabiliteten. Den däri ingående storheten vinst är emellertid icke att anse uteslutande som resultat av företagsfaktorn kapital, emedan en rad olikartade krafter (kapital, människor, konjunkturer, penningvärdeförändring) kunna ha inverkat på densamma. Man måste därför inom företagsekonomiläran skilja mellan räntabilitet och *Wirtschaftlichkeit* liksom i nationalekonomin mellan räntabilitet och produktivitet. Förbindelsen mellan den mätning av hushållningens resultat som sker via räntabilitetsbegreppet och mätningen av den företagsekonomiska produktionsprocessen genom begreppet *Wirtschaftlichkeit* ser *Nicklisch* i avkastningen. Avkastningen är uppkommen ur den företagsekonomiska produktionsprocessens prestationer, och därmed är måttstocken funnen för bedömandet av företagets *Wirtschaftlichkeit*. Den som förbättrar eller försämrar produktionsprocessen träffar alltid först avkastningen och blott via denna vinsten.

Hummel uttrycker sig så: Wirtschaftlichkeit är avsett att vara ett mått på arbetsförloppet inom produktionsprocessen, varigenom man kan bilda sig ett omdöme angående företaget och genomförandet av handlingar inom företaget, oberoende av hur vinsten utfaller.

Enligt *Barth* handlar det vid betraktandet av Wirtschaftlichkeit om två frågor: om frågan rörande förmögenhetens och företagsmedlens ekonomiska användning samt om frågan rörande arbetsprestationen såväl som hela färdiggöringsprocessen (Fertigung). Undersökningen av ett företags värdeomsättning omfattar bägge områdena. Räntabilitetsbegreppet är blott en del av begreppet Wirtschaftlichkeit. Höjden av nettovinsten ger ännu icke någon säker hållpunkt på hur det hushållas. Också är det rådligt att ersätta värdebelopp genom mängdbelopp, d. v. s. bilda sådana måttenheter, som ej äro underkastade värdefluktuationer.

Lehmann utskiljer tre olika Wirtschaftlichkeitsbegrepp: 1) företagens Wirtschaftlichkeit, 2) hushållens Wirtschaftlichkeit, 3) totalhushållningens Wirtschaftlichkeit. I fråga om företagens Wirtschaftlichkeit åtskiljas tre delbegrepp: a) den tekniska produktiviteten, b) hushållningsproduktiviteten, c) marknadsanpassningsgraden.

Vad innebär då en Wirtschaftlichkeitsräkning i företaget?

Hummel uttrycker saken sålunda:

Företagets Wirtschaftlichkeitsrechnung bygger på andra komponenter än vinst och kapital, ehuru den är en jämförelseräkning liksom kapitalräntabilitetsräkningen. Gentemot denna befinner den sig alltså i ett begynnelsestadium. Den avskiljer närmast penningssidan, kapitalet, som kan subjektivt påverkas och sätter i stället därför i medelpunkten för sitt räknesätt förloppet av den företagsekonomiska produktionsprocessen. För att fullständigt utmönstra penningssidans inflytande synes det ändamålsenligt att ur denna Wirtschaftlichkeitsrechnung också utsöndra omkostnadsvärdena.

Wirtschaftlichkeitsräkningen uppdelar sig i en mängdräkning

och en penningräkning. Bearbetningen av företagsprestationerna efter mängdenheten är det primära, emedan detta möjliggör en ogrumlad inblick i företagets arbetskonomi. Detta mängdmässiga grepp på företagsprestationen finner sin slutsten i mätningstal (standards) som tjäna till bedömning av totalprestationen i ett företag, enskilda företagsstadier och beträffande den enskilda driftsenheten.

Om mätningstalen förenas med penningräkningens storheter (icke i bokföringsmening, så uppstå nya tal, genom vilka man kan bedöma en prestationsenhets ekonomiska kostnadsnivå, alltså dess Wirtschaftlichkeit. Beräkningar av sistnämnda art äro ännu i behov av mognad.

Det är karakteristiskt för dessa försök att närmare komma företagsavkastningen in på livet, att man söker åtskilja faktorer verkande inom företaget från de faktorer som utifrån påverka företagsresultatet. Detta framträder i uppställandet av underbegreppen *verkningsgrad* och *sysselsättningsgrad*, varvid det förra avser inom företaget verkande faktorer, medan sysselsättningsgraden — ett uttryck för en analog tanke är den nyssnämnda "marknadsanpassningsgraden" — drar in i bedömandet de utifrån marknaden kommande inflytelserna och företagets sätt att reagera mot dem.

För att kunna bringa företagsprestationerna i mätbar uttrycksform har man måst uppställa underbegreppet verkningsgrad. Dess innehåll fattas vidare än i ingenjörberäkningar. Den rent tekniska beräkningen av en apparats eller maskins prestation är blott en beståndsdel, om ock en väsentlig sådan. Till den måste också räknas den andel ett företags organisation har i uppnådda prestationer. Först därigenom erhåller man den ekonomiska verkningsgraden. Beräkningar ifråga om enskilda förfaringssätt eller enskilda maskiner för att fastställa deras prestation gentemot något i företaget förut använt förfarande benämnas mestadels, i praxis liksom i litteraturen, räntabilitetsberäkningar, ehuru det icke är kapitalets räntabilitet utan förfarandets eller maskinens prestationsgrad, alltså dess

Wirtschaftlichkeit, som i första rummet är undersökningens föremål.

Men för att uträkna verkningsgraden är det av vikt att känna inflytandet av sysselsättningsgraden. Frågan gäller i senare fallet, hur mycket ett företag för en viss produktionsperiod erhållit i beställningar, då däremot verkningsgraden hänför sig till hur mycket ett företag förmår att prestera under en produktionsperiod.

I fråga om ett företags sätt att reagera mot inflytelserna från marknaden kunna mycket olika fall givas. Beställningarnas reglering kan ske: 1) i varaktigt oberoende, 2) i tillfälligt oberoende och 3) i permanent avhängighet av de mot företaget riktade sysselsättningsströmmarna. En förändring av sysselsättningsgraden betyder sällan en proportionell förändring av verkningsgraden. Fallar t. ex. sysselsättningsgraden, och kan detta icke utjämnas genom beställningarnas fördelning inom företaget, så kan ej utjämnning ske genom arbetstidsförkortning. Den därvid uppnådda verkningsgraden kan förhålla sig till den minskade sysselsättningsgraden: 1) proportionellt, 2) progressivt och 3) degressivt.

Det måste alltid bli en av företagsledningens viktigaste uppgifter att söka åstadkomma den bästa anpassning mellan verkningsgrad och sysselsättningsgrad. Företagsledningen har att skaffa sig insikt om vilken styrka den normala sysselsättningsgraden måste ha för att säkra utnyttjandet av den normala verkningsgraden.

Om man sammankopplar den uträknade verkningsgraden med andra räknestorheter såsom mängderna av förarbetade eller förbrukade material, förbrukade eller sparade energier, avfall — så finner man det egentliga uttrycket för Wirtschaftlichkeit.

Nu några exempel ur litteraturen för att ange karaktären av de måttal (standards) genom vilka man sökt konkret gripa detta begrepp.

Hos *Hummel* finner man sålunda som prov på standard-formler angivet:

1) förbindande av presterad mängd och använd tid, t. ex. timprestationen;

2) förbindande av 1) med antalet arbetare. Persontimprestationen;

3) förbindande av 1) och 2) med utläggsvärdet.

Exempel.

a) Utläggsvärde = 990 M.

Prestation = 100 E.

b) Tid = 10 T.

Personantal = 10.

$$X = \frac{990}{100 \times 10 \times 10} = 0,099$$

0,099 är mätningstalet för att bedöma prestationens Wirtschaftlichkeit med hjälp av persontimprestationen.

Bucherius har utvecklat följande formel för beräkning av graden Wirtschaftlichkeit:

$$\frac{\text{mängd} \times \text{kvalitet}}{\text{utlägg i energi} + \text{utlägg i material}}$$

Termen kvalitet mäter *Bucherius* med priset. Formeln är ägnad att bringa ett ekonomiskt tillstånd i en mätbar uttrycksform, men pris och kvalitet för en vara täcka icke varandra i varje fall. Man behöver blott tänka på utbudets och efterfrågans inverkan. Bristen på absolut riktighet kommer väl — reflexionen är *Hummels* — att vidlåda varje Wirtschaftlichkeitsberäkning, däri man utnyttjar penningenheter.

Doczekal har uppställt formeln

$$\frac{M}{M + u + a} = n,$$

där M betyder materialkostnad, u och a fabrikationskostnader. *Doczekal* utgår från att produktionskostnaderna delvis (u) äro

oberoende av sysselsättningsgraden och delvis (a) beroende därav. Vid en viss prestation framställer denna ekonomiska verkningsgrad (n) ett högsta värde, vid ytterligare förhöjning av produktionen måste det åter falla.

Mot formeln har *Walther* gjort gällande den betänkligheten, att de i storhet M inneslutna marknadsprissvängningarna för råämnen ingenting ha gemensamt med själva företagets kostnader. Antaget att materialpriset utgör 210, de oberoende kostnaderna 30, de beroende 60, så får man vid en viss sysselsättningsgrad en verkningsgrad (n) av

$$\frac{210}{210 + 30 + 60} = 0,70$$

Ändrar sig materialpriset till 140, så ändrar sig verkningsgraden till

$$\frac{140}{140 + 30 + 60} = 0,60$$

Enligt detta skulle företaget ha blivit mer oekonomiskt, ehuru fabrikationskostnaderna äro desamma.

Slutligen må anföras ett försök av *Lehmann* att ge en formel för totalhushållningens Wirtschaftlichkeit.

Han uttrycker sin uppfattning i ekvationen:

$$W = C. Pt. De. Dp$$

Totalhushållningens Wirtschaftlichkeit (W) är proportionell mot företagens tekniska produktivitet (Pt), inkomstfördelningens "Gütegrad" (De) eller graden av kapitalbildning och produktionsmedelsfördelningens "Gütegrad" (Dp); C är i denna formel proportionalitetskonstanten.

Den föregående redogörelsen har givits i syfte att bereda en inblick i de tankeansträngningar, som göras för att genomlys- *Några kommentarer.*
företagsekonomilärans grundproblem: bedömandet av ett företags framgång. Framställningen har gjorts så pass utförlig för

att visa arten av de tankegångar, man därvid kommit in på, ävensom för att belysa det omogna skick, vari detta vetenskapsområde befinner sig. Tydligt är att man famlar i halvdunkel, men att man allmänt har en stark känsla av behovet att genomtränga och upplysa detta dunkel.

Att det här är fråga om en allmän inriktning av tankearbetet framgår också av de sammanfattande reflexionerna i *Wörterbuch der Volkswirtschaft 1931*: artikeln Betriebswirtschaftslehre, där det bl. a. framhålles, att i syfte att mäta Wirtschaftlichkeitsgraden kunna företagens kostnadsräkningar, de enskilda företagsavdelningarnas och de enskilda produkternas, utbildas på sådant vis, att kostnaderna för likartade ändamål vid olika tider ("tidsjämförelse") eller i olika företag ("företagsjämförelse") bli med varandra jämförbara.

Till förmån för hela denna inriktning talar givetvis starkt, att innehavarna av företagen själva känt ett behov att vid sidan av vinst och kostnader skapa även andra måttstockar, med vilkas hjälp ett invändningsfritt omdöme om företagets Wirtschaftlichkeit är möjligt. Särskilt har det visat sig nödvändigt att för ett omsorgsfullt iakttagande av inre driftsprocesser använda måttstockar, som äro okänsliga gentemot inflytelser, vilka förändra vinst och kostnader. Också ha i Tyskland i några stora företagsgrenar under de sista åren anställts speciella undersökningar för att genomföra Wirtschaftlichkeitsberäkningar med bildande av specifika mätningstal. Detta har sålunda skett inom bergsbruket (brun- och stenkol, kali) samt inom riksjärnvägarna. Inom detta sistnämnda område har man f. ö. sedan länge varit förtrogen med användande av just sådana mätningstal som vid Wirtschaftlichkeitsberäkningar komma till användning, exempelvis tågakilometer, vagnaxelkilometer, personkilometer pr tågakilometer etc.

Det här behandlade spørsmålet får en vidgad betydelse, om det ställes in under ett framtidsperspektiv. Det påpekas sålunda i den nyss citerade artikeln i *Wörterbuch der Volkswirtschaft* att "ju mer förvärvsprincipen inskränkes, desto mindre blir räntabilitetsräkningen (Erfolgsrechnung) ägnad att be-

döma produktionens Wirtschaftlichkeit". Detta synes obestriddigt. I den mån socialiseringen medför förvärvsprincipens avlägsnande inom vissa områden och dess begränsning inom andra, kommer behovet att framträda starkare av att ha tillgång till nya mått för resultatets bedömning.

Det har sålunda stort intresse att iakttaga, huru man inom sovjetekonomin kämpat med detta problem. Så långt av de visserligen i detta hänseende både sparsamma och oklara upplysningarna kan bedömas har man där tvingats över på enahanda linje i sökandet efter specifika mätningstal för bedömning av produktionsprocessens större eller mindre framgångsrikhet.

Här bör nu uttryckligen betonas en viktig synpunkt. Även om metoden att räkna räntabilitet, d. v. s. använda relationen vinst-kapital, synes börja förblekna i betydelse, så vore det otillåtligt att därav draga motsvarande slutsats beträffande *kapitalräkningen* överhuvud. Försöken att införa någon slags Wirtschaftlichkeitsräkning i st. f. eller vid sidan av räntabilitetsräkningen innebär icke att man avstår från att i en eller annan form hålla noga räkning över använda kapital. Själva dessa försök att ersätta relationen vinst—kapital med måttstockar, som så att säga äro i avseende å produktionsprocessen mera interna, låta kapitalräkningens betydelse kvarstå. I våra tidigare förda resonemang om behovet att i hushållsräkningen inrymma en särskild plats åt räkningsföringen av kapitalvärdena ändra dessa intressanta experiment att störta räntabilitetsräkningen från dess tron egentligen icke så mycket.

En brist, som synes konstitutiv i de refererade försöken att finna på nya mätningstal, är f. ö. den att dessa tal på grund av metodens hela karaktär bliva specifika för den särskilda produktionsgren, ja för de särskilda fabrikationsprocedurer, som läggas under bedömning. Lyckas man utbilda metoden, kommer man visserligen fram till jämförelsemått, som äro användbara för att jämföra ett företags prestation vid olika tidpunkter vid oförändrad teknik och för att jämföra resultatet

i olika företag under förutsättning av samma teknik. Men det är en väsentlig uppgift för hushållsräkningen att kunna verkställa en avvägning också mellan olika tekniska betingelser och särskilt att kunna bedöma kapitalanvändningen i helt och hållet olikartade företag och produktionsgrenar. För dessa ändamål kunna icke dessa ur de enskilda företagens inre behov framsprungna metoder användas.

Mellanprodukter.

Det återstår att — på detta ställe helt kort — beröra ytterligare en för hushållsräkningen särskilt betydelsefull fråga. I diskussionen om hushållsräkningens problem har med särskilt eftertryck betonats nödvändigheten av en preciserad kostnadsräkning ifråga om alla *mellanprodukter*. Därvid har ock den uppfattningen framförts, att en dylik kostnadsräkning icke med tillräcklig skärpa skulle komma till stånd, därest ej mellanprodukterna hade att genomgå en marknad före närmast liggande stadium i produktionsprocessen. Till yttermera visso ha utpräglade anhängare av kapitalistisk hushållningsordning betonat, att sådana marknadsbetingelser som framtvinga en klar och skarp kostnadsräkning förutsätta, att mellanprodukterna köpas och säljas av privatägare. Man menar alltså, att det är endast tack vare den risk den enskilde löper att göra förluster, som han tvingas att hålla riktigt noggrann räkning över olika kostnadselement och att vinnlägga sig om dessa kostnaders täckning vid försäljningen.

Här skall på intet sätt fördöljas, att det är en mycket viktig fråga som upprullas. Spörsmålet för emellertid över till problemet om behovet av marknader och till frågan om konkurrensen. Då dessa spörsmål kräva sin särskilda behandling, skall den nu antydda frågan — som dock bort här insättas i sitt sammanhang — tills vidare lämnas öppen.

Vi kunna i alla fall på grundval av vad som i hela detta kapitel utvecklats komma till vissa sammanfattande slutomdömen.

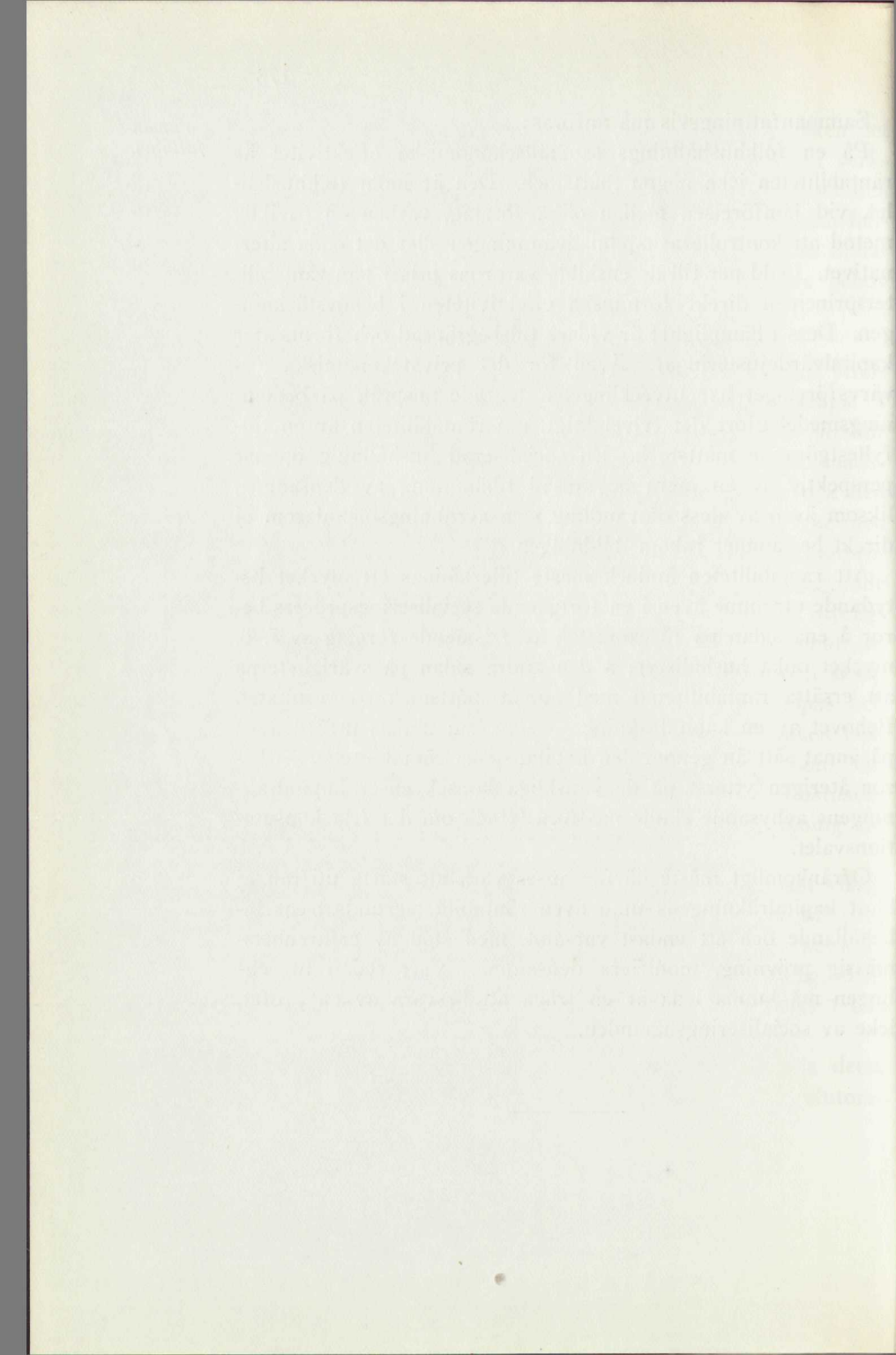
Sammanfattningsvis må anföras:

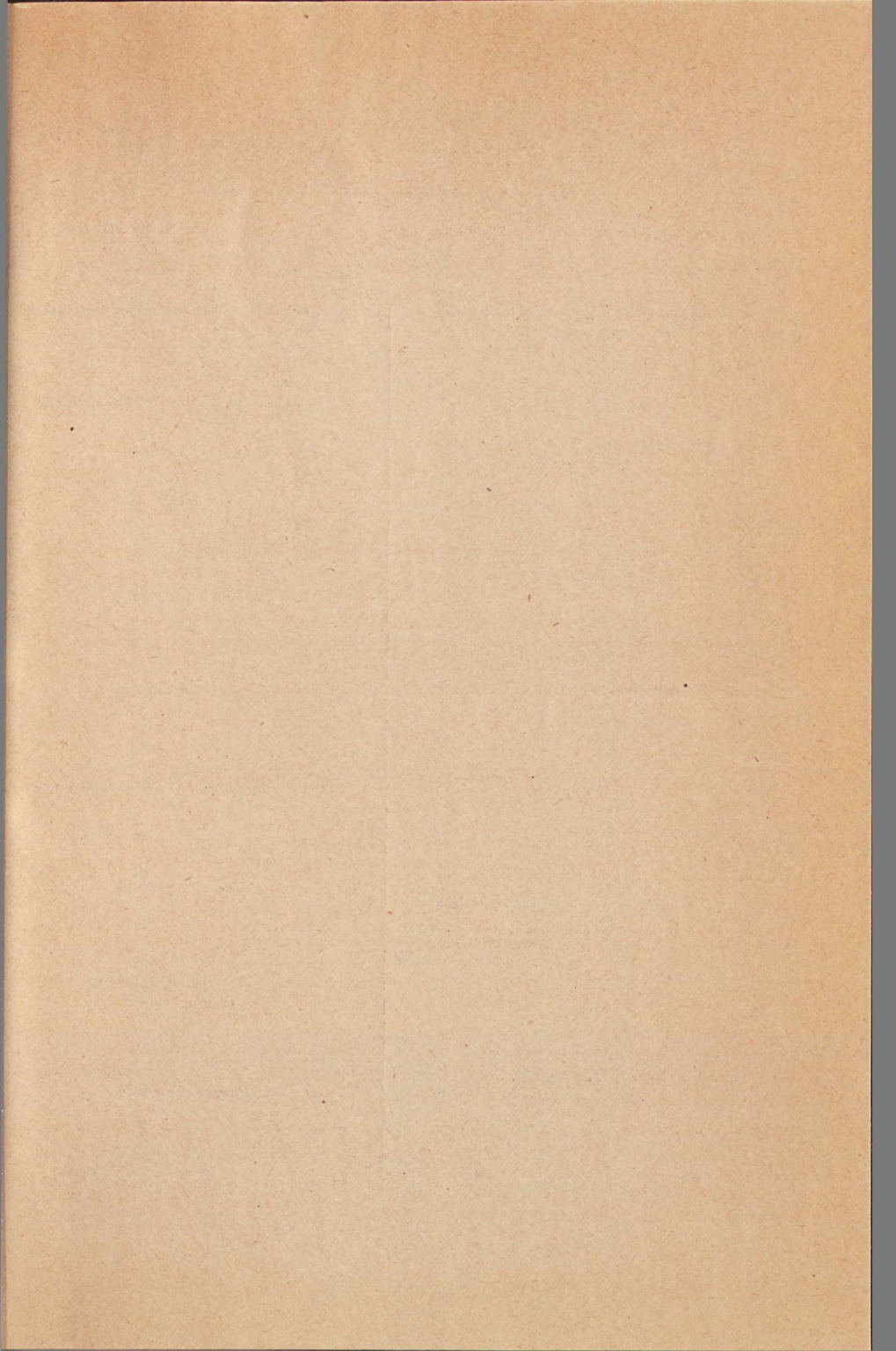
*Samman-
fattning.*

På en folkhushållnings samhällsekonomiska effektivitet är räntabiliteten icke någon måttstock. Den är inom folkhushållet, vid jämförelsen mellan olika företag, varken en osviklig metod att kontrollera kapitalanvändningen eller det enda alternativet. Ledd ner till de enskilda varornas priser kan räntabilitetsprincipen direkt förminska effektiviteten i behovstäckningen. Dess tillämplighet är vidare tidsbegränsad och förutsätter kapitalvärdejusteringar. Även för det privatekonomiska förvärvsföretaget har utvecklingens stegrade anspråk på bedömningsmedel gjort det tvivelaktigt, om räntabiliteten är en tillfyllestgörande måttstock. En socialiserad hushållning öppnar perspektiv av en mera begränsad tillämpning av densamma, liksom även av dess omvandling i en avräkningsmetod som ej direkt bestämmer inkomstbildningen.

Att räntabiliteten ändock måste tillerkännas ett mycket betydande utrymme även i en fortgående socialiseringsprocess beror å ena sidan på förekomsten av fristående företag av f. ö. mycket olika hushållstyp, å den andra sidan på svårigheterna att ersätta räntabiliteten med annan måttstock på resultatet. Behovet av en kapitalräkning — som kan tänkas utförd även på annat sätt än genom den kapitalistiska räntabiliteten — beror återigen ytterst på de vanskliga konsekvenser kapitalräkningens avhysande skulle medföra ifråga om det fria konsumtionsvalet.

Ofrånkomligt måste därför anses vara att starta utifrån ej blott kapitalräkningens utan även räntabilitetsgrundsatsens bibehållande och att endast varsamt, med stöd av erfarenhetsmässig prövning, modifiera densamma. Vart sedan utvecklingen må kunna leda är en fråga att besvara av en profet, icke av socialiseringsnämnden.

Statens offentliga utredningar 1937

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning.
Fångvård.

Statsförfattning. Allmän stats-
förvaltning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.
Socialiseringsproblemet. 2. Hushållsräk-
ningens problem och faktorer. [1]
Socialiseringsidéer och socialiseringspraxis
i Sovjetunionen. 2. [2]

Hälso- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig
odling i övrigt.

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.